

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

**ANALÝZA ONOMASTICKÉHO MATERIÁLU
V JIRATICÍCH**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí práce: PhDr. Štěpán Balík, Ph.D.

Autorka práce: Bc. Dagmar Matějková

Studijní obor: Učitelství českého jazyka a literatury a dějepisu pro SŠ

České Budějovice 2017

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejnění své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 5. 12. 2017

.....

Bc. Dagmar Matějková

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji vedoucímu své diplomové práce panu PhDr. Štěpánu Balíkovi, Ph.D., za cenné připomínky a za podporu při výběru tématu. Mé velké poděkování patří samozřejmě všem respondentům za poskytnuté rozhovory a ochotu spolupracovat. Bez nich by tato práce nemohla vzniknout. Touto cestou chci poděkovat i svému bratrovi za pomoc při technické realizaci práce, příteli zase za trpělivost. Speciální poděkování patří mým rodičům, kteří mě nejen při studiu všestranně podporují.

ANOTACE

Diplomová práce plynule navazuje na bakalářskou práci, ve které bylo analyzováno, zda a jaké charakteristické rysy se objevují v běžné mluvě rodilých mluvčích pocházejících z Jiratic. Cílem této práce je jazyková analýza oficiálních, neoficiálních, pomístních a místních jmen v Jiraticích, popř. v jejich blízkém okolí. Tyto názvy jsou získávány z písemných pramenů a z rozhovorů s pamětníky. Sebraný materiál je uspořádán do heslové části, jež rozebírá především významovou motivaci každého jména. Soubor názvů je rovněž podroben třídění podle různých kritérií. Diplomová práce si klade za cíl přispět dílčím způsobem k českému onomastickému bádání.

ANOTATION

This diploma thesis extends the bachelor thesis research that analysed whether and what characteristic features appear in ordinary language of native speaker who come from Jiratice. The goal of this thesis is linguistic analysis of official, unofficial personal names, minor-place and local names in Jiratice or in its nearby vicinity. These names are collected from written sources and from interviews with witnesses. The collected material is organized into a dictionary that analyses primarily the motivation of each name. The complex of names is also classified according to various criteria. The aim of the diploma thesis is to contribute partially to the Czech onymic research.

OBSAH

1	ÚVOD.....	9
2	ONOMASTIKA	11
2.1	Historie onomastiky	11
2.2	Dělení onomastiky	13
2.3	Funkce proprií	16
2.4	Prameny onymie.....	16
3	TOPONOMASTIKA.....	18
3.1	Význam toponomastiky pro další vědy.....	18
3.2	Proces pojmenování a přejmenování	19
3.3	Neprůhledná místní jména	19
3.4	Změny místních jmen.....	20
3.5	Význam sběru pomístních jmen.....	20
3.6	Materiál pro toponomastické zkoumání.....	21
3.7	Významové, tj. lexikálně-sémantické třídění Vl. Šmilauera.....	21
3.8	Modelová analýza R. Šrámka a J. Pleskalové.....	24
3.9	Klasifikace pomístních jmen dle Olivové-Nezbedové.....	27
4	ANTROPONOMASTIKA	29
4.1	Vývoj pojmenování osob	29
4.1.1	Období 1000–1500, éra nedědičného pojmenování osob.....	29
4.1.2	Období 1500–1786, éra postupného nárůstu dědičného pojmenování	31
4.1.3	Vývoj po roce 1786, éra vzniku oficiálního dědičného pojmenování	31
4.2	O pravopisu a výkladu příjmení	33
4.3	Přechylování příjmení	34
4.4	Klasifikace příjmení	35
4.4.1	Klasifikace dle Moldanové	35
4.4.2	Klasifikace dle Knappové	35
4.5	Německá příjmení v češtině	37

5	JIRATICE.....	38
5.1	Obecné informace	38
5.2	Vývoj názvu	38
5.3	Historie obce	39
5.4	Kulturní život v obci	40
6	NÁŘEČÍ V JIRATICÍCH.....	41
6.1	Hláskoslovné rysy	41
6.2	Tvaroslovné rysy	42
6.3	Morfologizované jevy hláskoslovné povahy	43
6.4	Lexikum	44
6.5	Vliv jiných nářečních skupin	44
7	VZTAH ONOMASTIKY A DIALEKTOLOGIE.....	45
7.1	Základní rozdíly	45
7.2	Dialektologické a onomastické cíle	46
7.3	Metoda jazykového zeměpisu	46
7.4	Rozdíly mezi areálem onymickým a dialektovým.....	47
8	METODIKA VÝZKUMU POMÍSTNÍCH JMEN	49
8.1	Charakteristika pramenů	49
8.2	Struktura hesla.....	53
9	POMÍSTNÍ JMÉNA – HESLOVÁ ČÁST	54
10	METODIKA VÝZKUMU MÍSTNÍCH JMEN.....	88
11	MÍSTNÍ JMÉNA – HESLOVÁ ČÁST	89
12	METODIKA VÝZKUMU PŘÍJMENÍ A JMEN PO CHALUPĚ	95
12.1	Metodika výzkumu příjmení	96
12.2	Metodika výzkumu jmen po chalupě	97
13	PŘÍJMENÍ – HESLOVÁ ČÁST	99
14	JMÉNA PO CHALUPĚ – HESLOVÁ ČÁST	115

14.1	Jména po chalupě motivovaná příjmením předchozích majitelů	116
14.2	Jména po chalupě motivovaná křestním jménem původních majitelů.....	128
14.3	Jména po chalupě motivovaná přezdívkou.....	130
14.4	Jména po chalupě motivovaná polohou stavení	130
14.5	Pojmenování jedné i více chalup, jejichž názvy vznikly z toponym, konkrétně z názvů veřejných prostranství.	131
15	ZÁVĚR.....	132
16	SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ	138
16.1	Monografie a slovníky.....	138
16.2	Webové příspěvky	140
16.3	Kvalifikační práce	141
16.4	Články v časopisech/sbornících	142
16.5	Prameny	142
17	SEZNAM ZKRATEK	143
18	PŘÍLOHY	144
18.1	Seznam příloh	144
18.2	Obrazové a jiné přílohy	149

1 ÚVOD

Cílem předkládané diplomové práce je, jak napovídá její název, analyzovat onomastický materiál obce Jiratice. Tato obec, ze které pocházím, byla předmětem mého zkoumání i v práci bakalářské, avšak z pohledu dialektologického. Detailní výzkum nářečí tak chci doplnit o ucelený pohled z hlediska antroponomastického a toponomastického.

Malá rozloha obce i nízký počet obyvatel mi umožnil zabývat se podrobně příjmeními, jmény po chalupě a pomístními názvy, rozhodla jsem se zařadit také kapitolu o jménech místních. V průběhu přípravné fáze se ukázalo, že materiál bude obsáhlý. I přesto jsem se konkrétnímu rozboru snažila věnovat co nejdůkladněji. Důvodem je mimo jiné fakt, že většinu zkoumaných jevů zná jen několik nejstarších obyvatel obce, a tak bylo mým cílem zachovat je pro další generace.

Materiál pro kritický rozbor jsem získávala několika způsoby, konkrétně je uvádím v metodologických kapitolách. Při sběru příjmení postačil vlastní výzkum. V Jiraticích bydlím, a tak nebyl problém vytvořit soupis obyvatel obce. Na jeho základě jsem pak od místních sbírala materiál týkající se jmen po chalupě, ty jsem si poté ověřovala pomocí digitalizovaných matrik. Z rozhovorů s informátory jsem současně i doplňovala informace o pomístních názvech, ať už nad mapami nebo přímo v terénu. V této oblasti mi byly nápomocny i různé archivní materiály. Abych zachytila co nejvěrněji a nejkompletněji obraz antroponym i toponym, rozhovory jsem vedla s určitými lidmi i několikrát. Ukázalo se totiž, že si stále vzpomínali na nová fakta a doplňovali poznatky mnou získané o nové postřehy. Materiál týkající se specifických místních jmen v okolí Jiratic jsem vytvořila dle vlastního uvážení a následně jej konzultovala s jednotlivými informátory.

Abych mohla získaný materiál odborně zkoumat, bylo nutné prostudovat bohatou onomastickou literaturu. Jednotlivé odborné publikace, ze kterých jsem vycházela při psaní diplomové práce, jsou uvedeny v seznamu literatury. Na tomto místě bych však ráda vytkla jména těch onomastiků, která považuji s ohledem na svůj výzkum za stěžejní. Jedná se o Rudolfa Šrámka, Milana Harvalíka, Vladimíra Šmilauera, Miloslavu Knappovou, Vladimíra Matese, Dobravu Moldanovu, Janu Pleskalovou a v neposlední řadě Janu Matúšovou.

První, teoretická část práce je uvozena kapitolou o onomastice jako jazykovědné disciplíně. Následuje výklad toponomastický, který se zaobírá anoikonymy i oikonymy

z různých úhlů pohledu, páteří jsou pak jednotlivé klasifikace pomístních jmen. V dalším oddíle teoretické části se zabývám antroponomastikou, konkrétně vývojem pojmenování osob, pravopisem, přechylováním, klasifikací příjmení. Místo jsem věnovala také příjmením původu německého. Důvodem je poloha obce v blízkosti hranic s Rakouskem a především k bývalému pohraničí, kde do roku 1945 převažovalo německé osídlení. Nutné bylo dále zmínit základní fakta o zkoumané obci, těmito informacím jsem se podrobně věnovala ve své bakalářské práci, proto z ní na tomto místě vycházím. Vzhledem k tomu, že jsem se snažila při onomastické analýze věnovat pozornost i nářečním rysům, stručně zde představuji konkrétní výsledky své práce, ve které jsem zjišťovala, jaké charakteristické rysy se objevují v běžné mluvě rodilých mluvčích pocházejících z Jiratic. Tuto část práce uzavírá kapitola o vztahu dialektologie a onomastiky, neboť, jak jsem během výzkumu sama zjistila, mají mnoho společného.

Svoje opodstatnění má před každou praktickou částí i kapitola zabývající se metodologií. V těchto metodikách popisují postupy při konkrétních výzkumech, analyzují jednotlivé prameny, zmiňují používané publikace, informují o podobě zpracování materiálu, o struktuře hesel apod.

Stěžejní je samozřejmě část heslová. Z výše zmíněných informací vyplývá, že je samostatná pozornost věnována pomístním názvům, místním názvům, příjmením a jménům po chalupě. Každý z těchto onomastických jevů vyžaduje specifický náhled, s tím souvisí i užití rozličných metod zpracování a analyzování daného materiálu.

Součástí diplomové práce je i bohatá obrazová příloha, bližší informace o prezentovaných obrázcích jsou uvedeny v seznamu příloh.

2 ONOMASTIKA

Onomastika je věda zabývající se onymy. Funkcí onym (jinak též proprií, vlastních jmen) je individualizovat dané objekty (identifikovat je jako jedinečné), diferencovat je od sebe a lokalizovat, tedy včlenit dané objekty do rozličných vztahů historických, sociálních, prostorových apod.¹ Díky těmto specifickým stojí propria v systému jazyka v opozici ke jménům obecným (apelativům). K onymickým objektům jsou tradičně řazeny objekty (reálné/ *přítel Pavel* i nereálné/ *víla Amálka*), jevy (*Den české státnosti*) i vztahy (*Mnichovská dohoda*). Objekty apelativní jsou všechny, které nás dennodenně obklopují a nemáme potřebu je blíže konkretizovat.² Apelativa totiž pojmenovávají předměty a jevy skutečnosti všeobecně. Žádný jazyk však nemůže mít tolik zvláštních názvů pro pojmenování různých jednotlivin, proto k tomu účelu mohou být využita i slova původně obecná (např. názvy měst *Písek*, *Slaný*), ale už bez zřetele k jejich významu.³

Onymické objekty se tradičně dělí na jednodenotátové (singulativní) a vícedenotátové (mnohodenotátové). Jednodenotátovým bývá zpravidla přiřazeno jedno proprium (konkrétní hora/*Sněžka*), u vícedenotátových platí jedno proprium pro více objektů, které jsou druhově stejné (jméno *Jan* u mnoha mužů), nebo pro více objektů druhově odlišných (např. *Praha* jako označení pro město, hotel, časopis apod.⁴

2.1 Historie onomastiky

Onomastika samotná byla dlouho chápána jako pomocná věda historická, až postupem času se z ní stala relativně samostatná disciplína jazykovědy. V době národního obrození u nás začalo docházet k intenzivnějšímu studiu vlastních jmen. Bylo to z důvodu vzrůstu zájmu o historii, jazyk a kulturu českého národa. Jeden z nejvýznamnějších vlastenců dané doby byl historik, archivář, politik a organizátor národního života František Palacký (1798–1876). Ten je mimo jiné považován i za zakladatele české onomastiky, protože se ve svých primárně historických pracích opíral o výzkum místních jmen. Z mnoha jeho děl zmiňují *Popis království českého*⁵ z roku 1848. Na Moravě se výzkumem vlastních jmen proslavil opět historik a archivář

¹ Podrobněji o funkcích proprií s. 15.

² Rudolf Šrámek, *Úvod do obecné onomastiky*, s. 11.

³ Marie Čechová, *Čeština - řeč a jazyk*, s. 68–69.

⁴ Rudolf Šrámek, *Úvod do obecné onomastiky*, s. 11–14.

⁵ *Popis království Českého čili podrobného poznamenání všech dosavadních krajův, panství, statkův, měst, městeček a vesnic, někdejších hradův a tvrzí, též samost a zpustlých osad mnohých v zemi české.*

Vincenc Brandl (1834–1901) a to díky práci *Rozpravy o jménech topických*. Z kulturních historiků zmiňují současníka V. Brandla, tedy Augusta Sedláčka (1882–1927). Svými obsáhlými díly *Hrady, zámky a tvrze království Českého* a *Místopisný slovník historický království Českého* zpřístupnil bohatý materiál pro další toponomastické zkoumání. Zmiňovaní autoři využívali vlastních jmen, zejména toponym, k poznání procesu osídlování historického českého území. Na některé jejich omyly a chybné závěry upozornil Ernst Schwarz⁶ (1895–1983).

Na vyšší úroveň se onomastické zkoumání u nás dostalo v 60. letech 20. století. Je to doba vydání knih *Osídlení Čech ve světle místních jmen* a *Atlasu místních jmen v Čechách I-II* od Vladimíra Šmilauera (1895–1983), který je právem považován za zakladatele moderní české onomastiky. Je to také období vydání pátého, posledního, dílu monumentálního slovníku *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*, autorem je Antonín Profous (1878–1953), který na některých dílech spolupracoval s Josefem Svobodou a Vladimírem Šmilauerem.⁷ V té době už existovala Onomastická komise při Československém komitétu slavistů a vycházel onomastický časopis *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* (jeho jména se měnilo, 1983–1994 *Onomastický zpravodaj ČSAV*, od r. 1995 *Acta onomastica*), onomastika pronikla i na vysoké školy. Následoval Ivan Lutterer (1929–2016), *Vývoj místních jmen a osídlení v povodí Orlic*, Rudolf Šrámek (nar. 1934), *Soustava místních jmen na severovýchodní Moravě a ve Slezsku*, který spolu s Ladislavem Hosákem (1898–1972) vydával v 70. a 80. letech *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* či František Roubík (1890–1974), *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*). Ti se po vzoru Vladimíra Šmilauera a Antonína Profouse zabývali spíše bádáním toponomastickým. Od 60. let se vedle toho začíná rozvíjet i bádání antroponomastické. K nejvýznamnějším průkopníkům v této oblasti je řazen Josef Beneš (1902–1984), Jan Svoboda (1899–1973) a František Cuřín (1913–1986).⁸

⁶ Německý germanista zaměřující se na německé dialekty a jejich vztah k slovanskému působení v českých zemích. Ve své práci *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle* vyvrátil teorii o souvislosti německého obyvatelstva v Čechách s někdejšími germánskými kmeny zde sídlícími. Wikipedia, *Ernst Schwarz* [online] [cit. 14. 10. 2017]. Dostupné z: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Ernst_Schwarz_\(germanista\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Ernst_Schwarz_(germanista))

⁷ Milan Harvalík, *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*, s. 17–22.

⁸ Vzhledem k tomu, že z většiny jejich děl vycházím, zmiňuji na tomto místě pouze jména. Konkrétní názvy jejich děl, stejně jako práce onomastiků zmíněných dále, jsou vypsány v Seznamu literatury a pramenů (s. 138).

Od 70. let až doposud se rozšiřuje výčet autorů, ale také témat, kterými se zabývají z hlediska onomastického zkoumání. Jedná se nejen o práce vědecké, ale i populárně naučné, práce typu výkladového i slovníkového. František Kopečný (1909–1990), Miroslava Knappová (nar. 1936), Dobrava Moldanová (nar. 1936), Libuše Olivová-Nezbedová (nar. 1938), Jitka Malenínská (nar. 1946), Jana Pleskalová (nar. 1949), Jana Matúšová (nar. 1960), Milan Harvalík (nar. 1970). Tento soupis nebude nikdy kompletní, protože onomastický výzkum se nejen na českých vysokých školách těší velké pozornosti, což je pro budoucí vývoj onomastiky potěšující zpráva.⁹

2.2 Dělení onomastiky^{10,11}

Podle druhové povahy onymických objektů se vytvářejí tři velké plány, geonymický, bionymický a chrématonymický. Z toho důvodu, analogicky k těmto plánům, existuje následující dělení onomastiky:

GEONYMA

Názvy onymických objektů ležících v krajině, jejichž výhodou pro další zkoumání je, že jsou vyjádřena na mapách.

- ❖ Toponyma, jména onymických objektů na povrchu země i útvarů pod povrchem.
 - Oikonyma/místní jména – pojmenování objektů osídlených i zpustlých, např. vsí, domů, měst a jejich místních částí či ulic¹² (urbanonyma), hradů, mlýnů...
 - Anoikonyma/pomístní názvy – pojmenování neosídlených objektů. Jsou sem řazena hydronyma (pojmenování řek, bažin, oceánů, rybníků, vodopádů...), oronyma (pojmenování útvarů na zemském povrchu jako jsou kopce, skály, jeskyně...), agronyma¹³ (pojmenování ploch zemědělsky využívaných – pole, vinice, lesy, pastviny...), hodonyma (pojmenování komunikačních spojů, stezek, polních cest, silnic, poutních cest, železnic...), názvy veřejných prostranství¹⁴ a jména jednotlivých předmětů (např. památkově cenných stromů a jiných útvarů

⁹ PLESKALOVÁ, Jana – KRČMOVÁ, Marie – VEČERKA, Radoslav – KARLÍK, Petr, *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*, Praha 2007, s. 377–422.

¹⁰ Rudolf Šrámek, *Úvod do obecné onomastiky*, s. 16 a 163–165.

¹¹ Masarykova univerzita, *Nový encyklopedický slovník češtiny*, Brno 2012–2017, [online] [cit. 15. 10. 2017]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/>

¹² Libuše Olivová-Nezbedová a kol, *Pomístní jména v Čechách*, s. 15, řadí ulice do hodonym.

¹³ Libuše Olivová-Nezbedová je nazývá pozemkovými jmény a dělí je dále na obdělávané pozemky, lesní pozemky a neobdělávanou půdu (s. 15).

¹⁴ K tomuto typu řadím v abecedním hesláři pomístních jmen i tzv. Perk nebo Kout, ačkoli by se mohlo dle některých klasifikací jednat i o jména místní. Označuji je jako názvy veřejného prostranství.

důležitých pro orientaci)¹⁵, jevů a člověkem vytvořených objektů, které nejsou určeny k obývání a jsou v krajině pevně fixovány (boží muka, pomníky). Pomístní jména se mohou také dělit na kulturní (vznikají pod vlivem člověka) a přírodní.

- Choronyma – pojmenování částí zemského povrchu, které nejsou pojmenovány anoikonymicky, tyto části vznikly buď přirozeně (jména pouští, světadílů) nebo lidskou činností (jména zemí, států, krajů, národních parků...).
- ❖ Kosmonyma/astronoma – jména nebeských těles a útvarů na nich.
 - řadí se sem vlastní jména galaxií, planet a hvězd. Dále také jména geonymických objektů na planetách, hvězdách a jiných nebeských tělesech. V poslední řadě jména uměle vytvořených kosmických těles.

BIONYMA

Jména živých (nebo jakoby živých) objektů. Jejich výhodou pro další zkoumání je, že jsou vyjádřena ve společenských vztazích.

- ❖ Antroponyma
 - rodná křestní jména na oficiální i neoficiální (hypokoristika, deminutiva) úrovni
 - příjmi a příjmení
 - další části oficiálního i neoficiálního (živého) pojmenování osob
 - přezdívková a posměšná vlastní jména osob
 - pseudonyma
- ❖ Skupinová antroponyma
 - obyvatelská jména
 - etnonyma
 - rodinná jména
 - rodová jména
- ❖ Nepravá antroponyma
 - pojmenování postav mytologických, pohádkových, alegorických apod.
 - theonyma (pojmenování bohů)
- ❖ Fytonyma – pojmenování rostlin
- ❖ Zoonyma – pojmenování živočichů

¹⁵ Vladimír Šmilauer, *Úvod do toponomastiky*, s. 8.

CHRÉMATONYMA

Jedná se o pojmenování objektů, které jsou výsledkem lidské činnosti, nemají nic společného s přírodou, ale s ekonomickými, politickými a kulturními záležitostmi. Jedná se o skupinu, ve které mohou jednotlivé subkategorie splývat. Tradičně se sem řadí jména výrobků, jména organizací, institucí, zařízení, jména společenských jevů a jména významných dokumentů a vyznamenání.

Třídění dle jiných kritérií¹⁶

- A. Dle způsobu pojmenování na propria přímá (objekt je pojmenován přímo, např. bahnité pole se jmenuje *Na Bahnách*) a nepřímá (neobsahují explicitní pojmenování daného onymického objektu, ale odrážejí jednu jeho vlastnost, např. pole *Za lesem*)
- B. Toponyma se jednoduše třídí na předložkové a nepředložkové názvy
- C. Pojmenování primární (většinou jména neodvozená, např. *Buk*) a sekundární (jména odvozená, např. *Bukovi*), někteří za primární pokládají původní nejstarší znění jména a za sekundární podobu později odvozenou od tohoto znění
- D. Propria topografická (ta, která mají spojitost s toponymy, např. *Brodek*) a kulturní (ta, která pojmenovávají objekty, které patří v širokém slova smyslu do kulturní sféry dějin člověka, např. *Na klášteřisku*)

M. Knappová¹⁷ zmiňuje literární onomastiku, která se zabývá tím, jakou funkci mají vlastní jména v literatuře. Kromě této poměrně nové subdisciplíny se onomastika využívá i v jiných oborech a vědách.¹⁸ Jedná se např. o geologii, geografii, kartografii, archeologii, historii, psychologii, sociologii, demografii či právní vědu a etnografii. Co se týká disciplín jazykovědných, kromě blízkého vztahu onomastiky a dialektologie (viz s. 45), je na místě zmínit vztah s gramatikou (onomastická gramatika) a lexikografií (onomastická lexikografie). Z uvedeného vyplývá, jak uvádí Šrámek, že „onomastiku je třeba pokládat za disciplínu, pro kterou je typická komplexnost pohledu na zkoumaný materiál.“¹⁹

¹⁶ Rudolf Šrámek, *Úvod do obecné onomastiky*, s. 16–19.

¹⁷ Miloslava Knappová, *Příjmení v současné češtině: jazyková příručka*, s. 12.

¹⁸ Rudolf Šrámek, *Úvod do obecné onomastiky*, s. 121–144.

¹⁹ Tamtéž, s. 50.

2.3 Funkce proprií²⁰

- Nominační, individualizující, jinak též diferenciativní – mezi nimi jsou však drobné rozdíly. Individualizační funkce je orientována především na zdůraznění jednoho prvku v rámci celku, diferenciativní funkce se soustřeďuje primárně na poměr těchto individualizovaných prvků navzájem. Jedná se o funkce, které plynou z mimojazykových potřeb. Nominační funkce je založena na mimojazykových i jazykových vlivech. Knappová sem řadí i funkci deiktickou (odkazovací) a apelovou.
- Asociační, evokační, konotativní – odkazují na objekty, které jsou identické s apelativy nebo proprii. Knappová ještě zmiňuje ideologizující, mytizující a honorifikující funkci vlastních jmen, které se liší tím, že jsou přítomny už v momentu vzniku jména.
- Funkce sociálně klasifikující. Pomocí ní je daný objekt zařazován do rozličných souvislostí, např. časových, místních nebo sociálních či náboženských aspektů.
- Deskriptivní, charakterizační funkce je patrná hl. u přezdivek, tzv. mluvčích jmen.
- Expresivní, emocionální, resp. psychologická funkce, se kterou souvisí i funkce estetická a poetická. Společným jmenovatelem všech je účinek jména, jeho dojem.

2.4 Prameny onymie

Zdrojů proprií je velké množství. Každý jazykovědec si vybírá ty, které se mu budou v zamýšleném výzkumu hodit (záleží na tom, zda chce zkoumat původ jmen, jeho vznik, vývoj či proměny a užívání), popř. ty, které má k dispozici. Pro kvalitní výzkum je důležité mít informace z několika různých druhů pramenů.²¹ Šrámek hovoří o třech základních druzích.²²

1. Písemně nefixované prameny (nářeční podoby vlastních jmen, etnografická fakta, jsou důležitá např. pro zkoumání toponym)
2. Nejazykové prameny (např. archeologické nálezy, patrocinia – zasvěcení kostelů)

²⁰ Tamtéž, s. 23–24.

²¹ Rudolf Šrámek, *Úvod do obecné onomastiky*, s. 63.

²² Tamtéž, s. 162–163.

3. Písemně fixované prameny. Třetí skupina je nejčastěji využívána, je nejobsáhlejší, proto se pro přehlednost dále dělí:
- podle druhů – středověké listiny, slovníky, mapy, městské knihy, urbáře, soupisy majetků a osob, matriky, kronikářské zápisy, voličské seznamy...
 - podle doby vzniku – od nejstarších dob až po současnost
 - podle zeměpisného nebo regionálního hlediska – např. zemské desky brněnské, urbář jihlavských obcí, kroniky konkrétní obce
 - podle jazyka – nejčastěji čeština, němčina, latina
 - podle věcné spolehlivosti – zda se jedná o pramen verifikovatelný, to je pro explorátora velmi důležité, proto je na místě určitá míra opatrnosti a kritičnosti
 - podle proveniencí – rozdíly v jednotlivých zápisech jsou patrné např. při zápisech do matrik, kdy se původně zapisovalo německy a později česky.

3 TOPONOMASTIKA

Místní jména/oikonyma jsou v české toponomastice názvy lidských sídlišť, tj. měst, vesnic, jejich částí, samot, dvorů.²³ Termín pomístní jméno/anoikonymum²⁴ je „vlastní jméno neživého přírodního objektu a jevu na Zemi a toho člověkem vytvořeného objektu na Zemi, který není určen k obývání a je v krajině pevně fixován“.²⁵ Počet obecně zeměpisných jmen je velký, ale početní rozložení není stejné ve všech skupinách. Jmen zemí je nejméně, zatímco jmen pomístních (zejména pozemkových) je nejvíce.²⁶

3.1 Význam toponomastiky pro další vědy

Přestože jsou základem toponomastiky výklady jazykovědné, nemohou být místní jména zkoumána jen jako slova, která se skládají ze slovních základů, přípon a předpon. Každé takové toponymum je totiž spjato se zeměpisným prostředím, do něhož patří, a s dobou, ve které vzniklo.²⁷ Proto se toponomastika neobejde bez znalostí následujících věd:²⁸

- a) Zeměpis – ten určuje přírodní objekty a jejich vlastnosti, které měly vliv na pojmenování. Naopak toponomastika pomáhá zeměpisu při stabilizaci jmen, prakticky je to znát v kartografii.
- b) Geologie, přírodopis – souvislost místopisného názvosloví s geologickým složením půdy, popř. rostlinami je velmi úzká především v pojmenování polí, luk a hor. Jména zvířat jsou zastoupena zvláště ve jménech vod.
- c) Historické vědy – jsou nezbytné pro pochopení a výklad jmen. Většina toponym vznikla v minulosti, proto musí být vykládána se zřetelem na tehdejší poměry (veřejné, kulturní, sociální apod.). Naopak vliv toponomastiky pro historii se projevuje např. v dějinách každodennosti. Zde jsou zeměpisná jména nepostradatelná, podávají informace např. o způsobech přidělování a dělení

²³ František Cuřín, *Jihočeská vlastivěda*, s. 61.

²⁴ Zavedl ho r. 1862 Hermenegild Jireček, s jeho jménem jsou také spojeny počátky toponomastiky jako vědecké disciplíny. Jireček upozornil veřejnost ve svém článku *Naše názvy pomístné* na bohatství těchto pojmenování, a tak i na bohatost našeho jazyka obecně. Avšak i před vznikem vědecké toponomastiky byla pomístní jména živou součástí naší krajiny, ale až na počátku 20. století, když v Brně vyšla práce Františka Černého a Pavla Váši *Moravská jména místní*, začala u nás toponomastika zapouštět vědecké i institucionální kořeny. Záhy na to byla zřízena Místopisná komise při České akademii věd a umění. (Jaroslav David – Pavel Rous, *Neviditelní svědkové minulosti*, s. 9–12.)

²⁵ Libuše Olivová-Nezbedová, *Pomístní jména v Čechách*, s. 115.

²⁶ Vladimír Šmilauer, *Úvod do toponomastiky*, s. 153.

²⁷ František Cuřín, *Jihočeská vlastivěda*, s. 61.

²⁸ Vladimír Šmilauer, *Úvod do toponomastiky*, s. 122–152.

pozemků (*Na dílech, Příděl*), či o získávání kulturní půdy (*Žďár – žďáření*). Zajímavé jsou informace o plodinách (chmel – *Chmelnice*), způsobech pasení a chování dobytka (*Kobylí pole*). Velký vliv má samozřejmě také znalost náboženství (*U křížku*) a etnografie, protože v pomístních jménech se odráží každodenní realita života prostých lidí. Dějepisu je tedy toponomastika cennou pomůckou při zjišťování postupu osídlení i sledování sociálních a hospodářských proměn.

Z uvedeného vyplývá, že i toponomastika přináší těmto vědám užitek. Jazykovědě doplňuje znalosti o vývoji jazyka (hl. po stránce hláskoslovné a lexikální), obohacuje také znalosti dialektologické. Antroponomastice poskytuje jména zaniklá před začátkem větších soupisů osobních jmen.²⁹

3.2 Proces pojmenování a přejmenování

Existují v podstatě dvě možnosti pojmenování. (1) Buď dávají jméno sami obyvatelé, nebo sousedé a nově příchozí, což bylo dříve častější než dnes. Samotný obyvatel nepotřeboval zprvu žádnou specifickou identifikaci, spíše soused, pro kterého byla daná vesnice jen jedním z většího počtu objektů, byl nucen ji pojmenováním rozlišit. Později se více uplatňovalo pojmenování vlastními obyvateli, vznikala tak jména pomístní, pojmenování ulic, náměstí, sadů či mostů. (2) Specifickou formou pojmenování je pojmenování pánem, resp. jeho kanceláří při zakládání nových osad. Zprvu byla v této oblasti typická neustálenost, a tudíž i vícejmennost, až dlouhodobějším používáním daných pojmenování došlo postupně k ustálení.³⁰

Fr. Palacký svým *Popisem* z r. 1848 umožnil obnovu starých českých jmen, pak se měnila jména jen jednotlivě. Avšak po roce 1918 došlo k vědecké revizi všech místních jmen, jejíž hlavním cílem bylo počestění. K další změně došlo po r. 1945, kdy se řešilo, co s německými osadami, které česká jména vůbec neměly. (podrobnější informace na s. 20).³¹

3.3 Neprůhledná místní jména

U některých místních jmen se jejich původní význam tak zatemnil, že byla postupně různě deformována, až se z nich stala místní jména etymologicky neprůhledná, nemotivovaná. Bývalo to především z důvodu toho, že tato jména byla

²⁹ Vladimír Šmilauer, *Úvod do toponomastiky*, s. 190.

³⁰ Tamtéž, s. 154–168.

³¹ Tamtéž, s. 172–175.

vázána na jedinečné objekty, žila odděleně od obecné slovní zásoby a byla vlastně majetkem jen určitého okruhu obyvatelstva. Místní jména podléhají těmto formálním (hláskovým, slovotvorným) i významovým změnám častěji než slova obecná. Tato nesrozumitelná místní jména jsou snahou jejich uživatelů sblížována lidovou etymologií se známými zvukově podobnými slovy a tak pak vzniká jejich *nový* význam (např. ze slova *světnice*/světlá místnost vzniklo slovo *sednice*/místnost k sedění). Další příčinou neprůhlednosti místního jména může být tzv. etymologie učená, kdy vrchnostenské kanceláře schválně jména pozměňovaly. Nežřídka docházelo i ke komolení jmen v listinách, zejména cizího původu, které bylo způsobeno písařskou chybou.³²

3.4 Změny místních jmen

Od roku 1945, po odsunu Němců, žádaly některé obce o změnu místního názvu. Důvodem bylo německé jméno, popř. jméno německého původu a jen počeštěné. Od 60. let bylo zvykem přidávat k obcím se stejným názvem vhodné přívlastky. Změna místního názvu byla nutná také, když vznikla nová obec sloučením několika obcí.

Nejčastěji vznikal nový název překladem názvu německého, buď částečným (*Flandorf*/pův. *Frauendorf* → *Panenská*), nebo úplným (*Valdorf* – *Lesná*). V určitých případech se pouze počeštila německá předloha (*Nimptschdorf* – *Nimpšov*). Jména byla také měněna, jak je zmíněno výše, přidáním přívlastku. Ta však často nebyla kodifikována v lexikonech a na mapách, neboť byla užívána jen v dané oblasti popř. jen v určité době. Pokud se přistoupilo k vytvoření jména nového, nejčastěji byla obec pojmenována dle polohy (*Frejštejn* – *Podhradí nad Dyjí*), podle nějakého místního jevu (*Geislersfeld* – *Lomy*), mohlo se sem také přenést jiné vlastní jméno (*Milfron* – *Dyje*), známy jsou i místní názvy, které byly změněny podle určitého dobově podmíněného jevu (*Zlín* – *Gottwaldov*). Časté bylo i přijetí názvu jedné z vesnic, která byla součástí nové obce, ojediněle bylo naopak obnovení historické podoby jména (*Čule* – *Slup*) či odstranění dialektismu (*Čajkovice* – *Čejkovice*).³³

3.5 Význam sběru pomístních jmen

Z předchozích výzkumů i ze znalosti vývoje jazyka je zřejmé, že pomístní jména podléhají stále rychlejších změnám. Proto je jejich sběr práce velmi důležitá a záslužná.

³² František Cuřín, *Jihočeská vlastivěda*, s. 63–67.

³³ Ladislav Hosák – Rudolf Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku II M-Ž*, Praha 1980.

V porovnání s místními jmény, která u nás byla již několikrát systematicky sepsána a zpracována, je studium pomístních jmen teprve v začátcích.³⁴

3.6 Materiál pro toponomastické zkoumání

Z výše uvedených informací o vztahu jednotlivých disciplín vyplývá i typ materiálu, se kterým je možno pracovat. Jde o prameny historické (vyprávěcí prameny, listiny, úřední knihy, berní ruly, lánové rejstříky, tereziánský katastr, josefínský katastr, stabilní katastr, historicko-topografické slovníky, Vlastivěda Moravská apod.), zeměpisné (katastrální mapy, turistické mapy, atlasy, zeměpisná díla a lexikony) a nářeční (mají velký význam hl. při zkoumání jmen pomístních, protože nářeční/ lidové podoby pocházejí často přímo ze starších podob, ubránily se převedení do spisovných forem, a tak umožňují odhalit původ slova. Význam nářečních podob však nesmí být přeceňován, protože podléhají silným vlivům analogie a lidové etymologie.³⁵

Při studiu zmíněných pramenů je nutné brát v potaz, že mnoho zeměpisných jmen vzniklo náhodně, na základě události, která je pro obec netypická. Lidovou etymologií mohla být některá pojmenování přetvořena z cizích jazyků. Problém také je, že bývají pozdě a špatně zapsána, např. zkomolena chybami editorů.³⁶

3.7 Významové, tj. lexikálně-sémantické třídění Vl. Šmilauera³⁷

Toto třídění bylo do poloviny 20. století považováno za základ zkoumání v oblasti toponomastiky. Vladimír Šmilauer upřednostňuje etymologický výklad proti zřeteli formálnímu (slovotvornému) z důvodu malého množství typických slovotvorných způsobů, popř. malého množství zjevných rozdílů mezi jednotlivými příponami u pomístních jmen.

1. OBECNÉ VZTAHY A VLASTNOSTI

- Místo (*Plac*)
- Poloha (*Přední vrch*)
- Vzdálenost (*V končinách*)
- Velikost, rychlost apod. (*Dlouhá voda, Na čtyřech lánech*)
- Tvar, přímé označení (*Špičák, Rovnička*)

³⁴ Jaroslav David – Pavel Rous, *Neviditelní svědkové minulosti*, s. 13 a 25.

³⁵ Vladimír Šmilauer, *Úvod do toponomastiky*, s. 28–54.

³⁶ Tamtéž, s. 180–183.

³⁷ Rudolf Šrámek, *Úvod do obecné onomastiky*, s. 111–115. Ještě podrobnější třídění uvedl Šmilauer ve *Zpravodaji Místopisné komise I*, s. 149–171.

- Tvar a jiné vlastnosti metaforicky (*Hvězda, Klín*)
- Barva a podobné vlastnosti (*Červenáč, Teplá*)
- Hodnocení, povaha (*Rozkoš*)
- Starý, nový (*Nová cesta*)

2. ZEMĚ

Terénní formy

- Vyvýšeniny (*Na skalce*)
- Svahy (*Na stráni*)
- Vyhlobené tvary (*Sedlo*)
- Ostrov (*Sokolský ostrov*), Rovina (*Na rovných*)

Další jména

- Půda (*Suchá, Bahnišťata*)
- Složení a pohyby půdy (*Železné, Svážný*)
- Kulturní půda (*Na novině, Lány*)
- Vody (*Pod struhou, Nad splavem*)
- Atmosferické jevy (*Deštná*)

3. ROSTLINSTVO

- Části rostlin, zvl. druhy dřeva (*Pařez*)
- Porosty obecně (*Nad alejí, Na pasekách*)
- Rostliny, porosty i jednotlivé (*Smrčina, U klokoče*)

Pěstění rostlin

- Soustava hospodaření (*Úhor*)
- Kulturní rostliny (*V zelnících*)
- Louky (*Na paloucích*)
- Pastviny (*V pastvišťatech*)
- Zahrady, vinice, chmelnice (*Za zahradami*)

4. ZVÍŘECTVO

- Volně žijící savci, ptáci, plazi, obojživelníci, ryby (*Na hadích horách*)

- Domácí savci a ptáci (*Ovčí vrch*)

Člověk

5. POMĚRY MAJETKOVÉ A PRÁVNÍ

- Majetek královský, církevní, šlechtický a jiný svobodný, městský a obecní (*Knižecí kámen, Školniště*)
- Pojmenování podle osob a institucí (*Ševcův kopec*)
- Jména čestná i přezdívková (*Rožmberk*)
- Poddanské poměry (*Selská jáma*)
- Právní poměry, hlavně způsob získání půdy (*Na dílech, Na výminku*)
- Zápovědi (*Zakázany*)

6. LIDSKÁ PRÁCE (podle pracovního materiálu)

- Nerosty (lomy, pískovny, hornictví)
- Rostliny (dřevo, dřevorubectví, pálení dřevěného uhlí, šindelářství)
- Kulturní rostliny (mlynářství, lnářství)
- Zvířata volně žijící (čižba, rybářství, lesnictví)
- Zvířata domácí (pastva, jatky)
- Vojenství (*Hradiště, Strážka*)
- Soudnictví (*U katovny, Na spravedlnosti*)

7. LIDSKÁ DÍLA

- Správní celky, kraje (kraj *Vysočina*)
- Obecná a vlastní jména sídlišť (*Za vsí, Za humny*)
- Církevní stavby (*Za hřbitovem*)
- Světské stavby obytné i hospodářské (*Za stodolami, Za hájenkou*)
- Jiné světské stavby (továrny, lázně, altány)
- Hranice a ohrady (*Hraniční potok*)
- Cesty (*K starému mátu, U zastávky*)
- Odpadové hromady (*Na haldách*)

8. DUCHOVNÍ ŽIVOT, HISTORIE

- Pověry a pověsti (*Čertova rokle*)

- Lidové zvyky a zábavy (*Na ptáčích*)
- Náboženství, církev (*Mariánský vrch*)
- Archeologie (*Na hrobech*)
- Historické události (*Tábor*)
- Místní události (*U voběšeného*)

9. OSTATNÍ JMÉNA

- předslovanská
- německá
- jiná cizí jména
- jména nejasná

M. Harvalík³⁸ pracuje se stejným tříděním jako V. Šmilauer co se týče apelativní lexikální báze, dále však specifikuje tzv. propriální lexikální bázi a radí do ní toponyma vzniklá především z antroponym, oikonym, anoikonym a patrocinii.

Nutným doplňkem rozboru významového je rozbor slootovorný. Každý národ využívá odlišně svých možností slootovorných a tento způsob se postupem času mění. Z toho důvodu je potřeba zachytit charakteristické rysy slootovorné soustavy. Platí totiž, že tvoření jmen zeměpisných není zcela stejné jako tvoření jmen obecných.³⁹

3.8 Modelová analýza R. Šrámka a J. Pleskalové

Tento typ třídění toponym rozpracoval Rudolf Šrámek v 70. letech 20. století; z jeho závěrů pak vycházela ve svém třídění i Jana Pleskalová (viz dále). Díky tomu, že modelová analýza umožňuje aplikaci na jakýkoli jazykový materiál, zaměřuje se na fungování toponym v celém systému jmen a na vztahový model, konkrétně vyjádřený v rovině slootovorné.⁴⁰ Podstatným kritériem pro zmíněnou klasifikaci po/místních jmen je to, jak se v nich odráží vztah pojmenovatele k pojmenovávanému objektu. Daný vztah je vyjadřován tzv. východiskovými neboli vztahovými modely. Modelová teorie tedy pracuje se čtyřmi významovými kategoriemi vyjádřenými otázkami.⁴¹

³⁸ Milan Harvalík, *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*, s. 83–95.

³⁹ Vladimír Šmilauer, *Úvod do toponomastiky*, s. 84.

⁴⁰ Jaroslav David – Pavel Rous, *Neviditelní svědkové minulosti*, s. 14.

⁴¹ František Cuřín, *Jihočeská vlastivěda*, s. 61–62.

1. Vztahový model A vyjadřuje, KDE místo je (pod hájem – *Podhájí*, za blaty – *Záblatí*), KDE jsou/bydlí (*Říčany*) nebo ODKUD přišli (*Uhry*). Základem je lokalizační funkce.
2. Vztahový model B vyjadřuje, CO nebo KDO na místě je (hájek – *Hájek*, hrdlořezi – *Hrdlořezy*⁴²). Základem je stejně jako u vztahového modelu C funkce popisná, charakterizační.
3. Vztahový model C vyjadřuje, JAKÉ místo to je/bylo, JACÍ lidé tam jsou/byli, ZA JAKÝCH OKOLNOSTÍ místo vzniklo (mokrý – *Mokrý*, lidé mající rádi hříby – *Hříbojedy*, bohaté na žito – *Žitná*).
4. Vztahový model D vyjadřuje, ČÍ to je/byl majetek a ČÍ lidé zde jsou (*Myslotín* – *Myslotín*, *Todnova ves* – *Todně*). Základem je funkce přivlastňovací. Variantou tohoto modelu je skupina jmen s významovou složkou „na ČÍ počest bylo jméno dáno“⁴³ (na počest císařovny Marie Terezie – *Terezín*).

Tyto čtyři kategorie mají platnost onomastické univerzálie a dodnes se užívají ke klasifikaci. Jednotlivé druhy vztahových modelů se mohou vzájemně kombinovat, což je u pomístních jmen jev velmi častý, např. *Vávrova Březina* – D + B). Některé motivy nelze dnes již jednoznačně určit, proto mohou být řazeny k různým vztahovým modelům).⁴⁴

Zda se ve vztahovém modelu mluví o místě (neživotnost) nebo o lidech (životnost) záleží na tzv. slovtvorných modelech. Zatímco vztahový model určuje vztah pojmenovatele k objektu, slovtvorný model stanovuje druh jeho formální utvářenosti, podobně jako slovtvorné postupy u apelativ. Jazykové ztvárnění slovtvorného modelu v konkrétních pojmenováních se nazývá slovtvorný typ.⁴⁵

Jak již bylo zmíněno výše, tříděním Šrámkovým se inspirovala Jana Pleskalová , která zkoumala anoikonyma na Moravě a ve Slezsku. Ve své klasifikaci doložila, že mohou být také motivována polohou, druhem, vlastností objektu nebo jeho příslušností k osobě. Základem zkoumání je vztahově modelová analýza.

⁴² Z akuzativu pl. antroponyma se vyvinul nominativ toponyma (*Češi – Čechy*).

⁴³ Jedná se o tzv. honorifikační motiv, který se vyvinul z posesiva, ale postupně ztrácel poukaz na skutečné přivlastnění pojmenovaného objektu. V užším pojetí jde o toponyma motivovaná politickými či ideologickými důvody (např. *Gottwaldov*), v širším pojetí se sem řadí i detoponyma typu *Argentinská*, *Polská* apod. U pomístních jmen vzniká nejčastěji shora, úřední cestou. (Rudolf Šrámek, *Úvod do obecné onomastiky*, s. 49.)

⁴⁴ Rudolf Šrámek, *Úvod do obecné onomastiky*, s. 37–49.

⁴⁵ Tamtéž, s. 309–318.

1. Vztahový model A vyjadřující polohu a umístění pojmenovaného objektu v terénu představuje nejužívanější pojmenovací motiv v české anoikonymii. Základem tohoto modelu je charakter pojmenovávaného objektu (tzv. relačního objektu). Pleskalová vysvětluje, že se může jednat buď o situaci, kdy je objekt důležitým orientačním bodem v okolí (*U dubu*), nebo tvoří celek nadřazený pojmenovanému objektu (*Krajina*), popř. to může být také název osoby (*U Boudových*). Ačkoli poslední příklad postihuje spíše vztahový model D (posesivita), právě užití předložky naznačuje příslušnost k vztahovému modelu A (lokace).⁴⁶
2. Anoikonyma vztahového modelu B přímo vyjadřují pojmenovaný objekt, popř. jeho část (*Rybník, Obora, Dolina*). Pleskalová uvádí, že zde dochází ke vzniku vyhraněných sémantických skupin, proto doporučuje k jejich další klasifikaci využít Šmilauerovo sémantické třídění (↑).⁴⁷
3. Pomístní jména vztahového modelu C jsou tvořena na základě nejrůznějších motivací. Společné mají to, že blíže charakterizují pojmenovávaný objekt, udávají jeho vlastnosti. Může se jednat o vlastnost obsaženou přímo v objektu (inherentní), pak se jedná o vztahový model C1. Řadí se sem anoikonyma vyjadřující svou velikost, tvar, barvu, látkové složení, výskyt rostlin a živočichů (*Úzké, Křivá, Bělčiny, Hlinky, Listnatá*). Do vztahového modelu C2 patří objekty, které se vztahují k určité činnosti. Ta může být buď součástí přírodního dění (*Strženec, Náplavy*) nebo se může jednat o činnost lidskou (*Kopaniny, Podílky*). V této skupině je zařazeno nejvíce pomístních jmen vzniklých na základě metaforického nebo metonymického.⁴⁸
4. Vztahový model D obsahuje ta pomístní jména, která vyjadřují přivlastňování. Nejčastějším distinktivním znakem je příjmení osoby (*Mácovo*), zřídka pak jména osobní nebo přezdívky. Posesivita může být vyjádřena i apelvativem (*Myslivcovo*).⁴⁹

Pokud jde o po/místní jméno víceslovné, je zapotřebí určit část základní a část blíže určující. Pak je i vztahový model vícečlenný a vyjadřuje vztahy slov mezi sebou i vztah k relačnímu objektu např. anoikonymum *Karáskova louka* by bylo zapsáno jako

⁴⁶ Jana Pleskalová, *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*, s. 23–24.

⁴⁷ Tamtéž, s. 62–64.

⁴⁸ Tamtéž, s. 77–84.

⁴⁹ Tamtéž, s. 103–104.

B+D_i, protože základní vztah odpovídající na otázku „CO tam je“ (louka) je doplněn o vztah vedlejší „ČÍ to je“.

Pleskalová dále aplikuje analýzu strukturní, jejímž základem je určit slovní druhy a slovtvorné postupy (toponymizace, derivace, tvoření PJ na základě metaforické nebo metonymické souvislosti, kompozice, tvoření víceslovných kompozit, tvoření předložkových PJ). Tato analýza má však opodstatnění při užití na velké množství anoikonym.

3.9 Klasifikace pomístních jmen dle Olivové-Nezbedové⁵⁰

1. Pomístní jména:⁵¹

- a) Přímá – pojmenovávají nesídlištní objekt dle nějakého rysu, který je mu vlastní (např. *Červenice* je název pro pozemek, jehož půda má červenou barvu). Tato pojmenování bývají nejčastěji v nominativu (v některých případech i v předložkových pádech s předložkami *v* a *na*, např. pole *Na kopanině*)
- b) Nepřímá – pojmenovávají nesídlištní objekt podle jiného objektu, ten je označen buď apelvativem (pole *Za potokem*) nebo vlastním jménem (pole *U Příbylka* (Příbylek je rybník). Nejčastěji jsou v předložkových pádech s předložkami, které vyjadřují prostorové vztahy (*Pod rybníkem*), s výjimkou případů s předložkami *v*, *na* (↑)

2. Z hlediska formální stránky se jedná o pomístní jména:

- a) Jednoslovná – hojná jsou jednoslovná pojmenování přímá (les *Boučí*) i nepřímá (*Za remízem*)
- b) Víceslovná – nejčastěji v kombinaci s přívlastkem shodným, ať už se jedná o pojmenování přímá (*Janáková volšina*) či nepřímá (*Nad urnovým hájem*)

3. Třídění slovnědruhové je přirozené, pomístními jmény jsou pojmenovávány objekty a vlastnosti, proto zcela převažují:

- a) Substantiva (*U mršníku*)
- b) Substantivizovaná adjektiva (*Na širokém, Stráníkovo*)
- c) Adjektiva (*U polskýho hřbitova*)
- d) Číslovky (*Druhý pohořík*)

⁵⁰ Libuše Olivová-Nezbedová a kol, *Pomístní jména v Čechách*, s. 27–31.

⁵¹ Vladimír Šmilauer, *Úvod do toponomastiky*, s. 173, užívá označení primární a sekundární pomístní jména.

e) Adverbia (*Za Jáchou dole*), tvary slovesa (*Chraň Bože*) a zájmena (*Na našem*) se vyskytují řídce.

4. Pomístní jména vznikají z:

a) Apelativ (*Úzký, U tratě*), říká se jim také pomístní jména deapelativní – tato pojmenování jsou hojná, značnou část z nich představují jména nepřímá (*U dubu*).

b) Proprií (*Za Vašínovými*). Takto vznikají pomístní jména především z antroponym (*Na Kašparově*), kterými je vyjádřeno jednak vlastnictví pozemku, jednak poloha pozemku vzhledem ke stavení daného majitele. Dále se jedná o pomístní jména z toponym (*Krutinský potůček*) a chrématonym (*Avijácký rybník*), vznikají tak detoponymická a dechrématonymická pomístní jména. Poslední zmíněná však jen vzácně. Anoikonyma z proprií mohou být buď bez slovotvorné obměny (pole *Za Benešem*, příjmení Beneš), nebo slovotvorně obměněná (les *Čadovec*, z vl. jména Čada).

5. Mohou mít podoby

a) spisovné (*U mlýna*)

b) nespisovné (*Bejkovna*)

c) obě varianty (*U mlýna, U mlejna*)

d) několik variant spisovných či nespisovných (*Bejkovna, Bejčárna*)

4 ANTROPONOMASTIKA

4.1 Vývoj pojmenování osob

4.1.1 Období 1000–1500, éra nedědičného pojmenování osob⁵²

V minulosti bylo samozřejmé, že lidé měli jediné **jméno, tzv. křesní, vlastní, osobní**.⁵³ Kromě základní funkce individualizační a identifikační mělo toto apelativum funkci magickou.⁵⁴ Tato první česká antroponyma (k nejstarším patří jméno *Jaroslav*, které je praslovanského původu) se datují do 10. století, v této době však už měla převahu jména přejatá (hl. řecká, latinská, hebrejská, německá a židovská). Zmíněná jednojmennost převládající až do 13. století, je vysvětlením, proč jsou různé rejstříky a seznamy osob z dané doby řazeny dle křestních jmen.⁵⁵ V následujících dvou staletích, hl. díky husitské revoluci⁵⁶, došlo k rozkvětu českého jazyka a trendem se stala jména po různých světcích.

Z důvodu existence malého počtu oficiálních jmen, která se tak často opakovala, bylo časem potřeba osoby specifikovat blíže (především při právních jednáních). Zrodila se tzv. **přízviska**, užívající se jako doplněk ke křestnímu jménu. Vznikala nejčastěji z označení otce, řemesla, vlastnosti, obměnou křestního jména nebo zmíněním bydliště (*Petr Na Mutišově*). Tato pojmenování se proměňovala, kolísala, ale díky jejich stále častějšímu užívání zvítězila dvoujmennost nad jednojmenností (viz dále).

Kromě přízvisek se dávaly různé **přezdívky**, tzv. hypokoristika, která plnila funkce obdobné jako jméno oficiální. Hrály důležitou roli od 15. století v neoficiálním (rodinném) prostředí a díky jejich stále častější frekvenci užívání se postupně dostávala na veřejnost a stávala se z nich přízviska, někdy dokonce zastupovala oficiální jméno (např. *Pavlík*).⁵⁷

⁵² Dělení na dědičné a nedědičné pojmenování osob užívá Josef Beneš v knize *O českých příjmeních*, Praha 1962.

⁵³ Josef Beneš, *O českých příjmeních*, s. 6.

⁵⁴ Jana Pleskalová, *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000-2010*, s. 13–17.

Autorka tuto magickou funkci dále rozvádí. Mluví o tom, že dětem byly dávány dva typy vlastních jmen, ochranná a vlastní. Ochranné pojmenování chránilo osobu před zlými silami (např. jména výhružná, odvracející pozornost, hanlivá, zastrašující, např. *Dehet*), práci jméno mělo člověku zajistit příznivou budoucnost (např. dlouhověkost, *Živko*).

⁵⁵ Miloslava Knappová, *Naše a cizí příjmení v současné češtině*, s. 3.

⁵⁶ Antroponymií tohoto období se zabývá Jan Svoboda v knize *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha 1964, ten se zde také věnuje třídění příjmí dle apelativ a proprií.

⁵⁷ Jana Pleskalová, *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000-2010*, s. 53–66.

Beneš ještě vyděluje **jméno tovaryšské**, které získal vyučený tovaryš od svého mistra nebo ostatních tovaryšů⁵⁸.

Příjímí, vlastně předchůdce dnešního příjmení, se začalo užívat na přelomu 12. a 13. století a to pouze velmi sporadicky. Dopomohlo tomu vydání Statuty Konráda Oty, která uzákonila dědičnou držbu lén pro urozené, tak měla tato příjímí kromě funkce identifikační především demonstrovat držbu pozemku (*Bohuslav de Horka*). V té době se však stále jednalo o pojmenování nedědičná, nestálá a nezávazná.⁵⁹ V období kolem 15. století jsou nejvíce zastoupeny z jednotlivých typů příjímí právě zmiňované šlechtické přídomky (atributy) a také patronymika, což jsou pojmenování podle otce (*Jacobus Hojek/ Hojkův syn*), v menší míře se objevovala i metronymika, pojmenování dle matky (*Matěj Kerušin*), ale jen pokud byla matka urozenější. Základem většiny ženských příjímí byl vztah k otci, popř. manželovi či jinému mužskému příbuznému.⁶⁰ Oproti českému obyvatelstvu, které mělo až do 15. století příjímí jako jméno nedědičné, se začalo u německých obyvatel postupně prosazovat dědičné jméno rodiny.⁶¹ Nejčastějšími motivy pojmenování byly (podobně jako u přízvisek) označení podle řemesel (*Jan Kovář*), místa původu (*Jan ze Záblatí*), domovního znamení (*Jan od Žáby*), fyzické i duševní vlastnosti (*Pokorný*) nebo také podle specifické příhody dotyčného (*Vyskočil*).⁶²

Ve 14. a 15. století vznikají a dále se rozvíjejí **jména po chalupě** (na venkově) a **příjímí podle domovního znamení** (ve městech). Dodnes se na venkově lidem říká tzv. po stavení, po chalupě, po doškách, po střeše. Jedná se o pojmenování odlišné od oficiálního pojmenování. Díky tomuto označení se v paměti obyvatel uchovává jméno rodu, který už ve vesnici třeba ani není. Tato pojmenování se hojně rozšiřovala především v době, kdy ještě neexistovala příjmení. Přenášela se na nového majitele statku, i když ten byl z jiného rodu. K udržení jména po chalupě přispívali sami obyvatelé jeho používáním, ale také vrchnost, která usedlost evidovala pod stále stejným jménem (např. v berních rulách).⁶³ Beneš mluví v této souvislosti o tzv.

⁵⁸ Josef Beneš, *O českých příjmeních*, s. 9.

⁵⁹ Jana Pleskalová, *Vývoj vlastních jmen osobních*, s. 50–51.

⁶⁰ Tamtéž, s. 71–572.

⁶¹ Tamtéž, s. 89–590.

⁶² Dobrava Moldanová, *Naše příjmení*, s. 11.

⁶³ Josef Beneš, *O českých příjmeních*, s. 9.

doplňku příjmení/ přídomku/ druhém poznávacím jménu, kterému se v Podkrkonoší říká příslotek či příslípek.⁶⁴

4.1.2 Období 1500–1786, éra postupného nárůstu dědičného pojmenování

Jedná se o období, ve kterém se stále více prosazuje, především u mužů, dvoučlenné pojmenování (křestní jméno + neoficiální příjmení/společensky zařazující, lokalizující).

Oficiální **křestní jména** prodělala změnu až na počátku 18. stol., kdy se začala ve velkém používat jména *Marie a Josef* (podle členů Svaté rodiny) a jména dalších svatých (Jan, Karel, Terezie), popř. jména členů habsburského rodu (František). Vedle toho stále figurovala i tradiční jména (*Jan, Václav, Kateřina*).⁶⁵ Hlavními motivačními podněty pro volbu křestního jména byly: rodinné zvyklosti, dobová společenská obliba, individuální podněty, náboženské vlivy, jazykové vlivy a zvyklosti daného místa.⁶⁶ U **hypokoristik** nedochází k větším obměnám, stejně tak i vývoj **příjmí** je plynulý. Jedinou změnou u příjmí je, že se stala závaznými. Stále jsou užívány šlechtické přídomky, patronymika a strmý vzestup zaznamenala jména po stavení. **Jména po chalupě** byla v dané době téměř pravidlem, protože pro vrchnost byla důležitější evidence usedlostí než jejich vlastníků (poplatky se vázaly ke stavení a nový majitel je musel platit také). Děti i ženy byly pojmenovávány víceslovným výrazem, ze kterého bylo možné odvodit jméno otce popř. manžela či jiného mužského příbuzného. Většina ženských příjmení obsahovala formant *-ova*, *-ů* a *-in*, postupně se tedy směřovalo k ustálení typu *-ova*, později *-ová*, který v dalších století získal převahu (viz Přechylování příjmení).⁶⁷

4.1.3 Vývoj po roce 1786, éra vzniku oficiálního dědičného pojmenování

Konec 18. století se stal pro antroponomastiku symbolickým mezníkem, charakteristickou se stala oficiální dvoujmennost.⁶⁸ V roce 1786 (viz dále) došlo k ukončení vývoje příjmí, z většiny z nich se stala oficiální dědičná příjmení, která jsou

⁶⁴ Josef Beneš, *O českých příjmeních*, s. 12–513.

⁶⁵ Jana Pleskalová, *Vývoj*, s. 97–5103.

⁶⁶ Miloslava Knappová, *Rodné jméno v jazyce a společnosti*, s. 78–579.

⁶⁷ Jana Pleskalová, *Vývoj*, s. 108–5127.

⁶⁸ Tamtéž, s. 168: Oficiální dvoujmennost znamená, že existují typy rodných jmen a příjmení, které se dále nevyvíjejí, pouze jejich repertoár se nepatrně proměňuje, doplňuje a upravuje. Naopak přezdívký se neustále vyvíjejí díky užití v neoficiální sféře jazyka.

dále neměnná (o změně příjmení viz dále). Příjmení se od tohoto roku stala primárním distinktivním rysem, křestní jména⁶⁹ až sekundárním.⁷⁰

Od přelomu 18. a 19. století postupně docházelo k proměně repertoáru **křestních jmen**. Zprvu převládala jména náboženská, ale začala je doplňovat jména původu praslovanského a posléze jména národní, což souznělo s atmosférou 19. století. Tento trend vyvrcholil ve 2. polovině 20. století, kdy byl repertoár doplněn o jména starší, původní hypokoristika, přechýlená pojmenování, nově se také začala přejímat i jména z cizích jazyků. Situaci v oblasti křestních jmen po roce 1989 se soustavně věnuje Miroslava Knappová⁷¹. Zmíněné rozšiřování souboru rodných jmen je zapříčiněno jazykovými i nejazykovými faktory. Jména cizí, dosud neužívaná, dávají hl. rodiče ze smíšených manželství, mezi nejazykové faktory patří také módní obliba určitého jména. Nová jména vznikají i z hypokoristik. Drtivá většina osobních jmen je však vžitých, obvyklých a psaných českým pravopisem.⁷² Nejoblíbenější jména posledních let (Jakub, Jan, Adam, Tomáš, Eliška, Tereza, Anna, Adéla) se moc neproměňují, obměňuje se pouze jejich vzájemné pořadí. Je to především z důvodu obdobných motivů pro výběr jména, které jsou uvedeny výše. Knappová však dodává, že na přelomu 20. a 21. století se na prvních příčkách z hlediska motivace ustálil prostý fakt, že se rodičům jméno líbí. Následuje pojmenování po rodičích, národní charakter jména, jeho forma, módnost, zvučnost a také přání sourozence.⁷³

Pro vznik **příjmení** a nástup oficiální dvoujmennosti byl nejdůležitější patent Josefa II., který byl vydán z důvodu nutnosti přesné evidence osob. Vladimír Mates⁷⁴ zdůrazňuje, že několikrát citovaný letopočet 1780 (např. J Beneš, O českých příjmeních) byl zřejmě překlepem a dodává, že „1. 11. 1786 byla poprvé pro celé území tehdejší Rakouské říše stanovena zákonná pravidla pro odvozování rodinných jmen, tedy příjmení manželky od jejího manžela a dětí od otce, a tím se zabraňovalo

⁶⁹ Jana Pleskalová, *Vývoj*, s. 138: Termín křestní jméno vlastně původně znamenal jméno dané při křtu. V roce 1950 začaly oficiálně fungovat už jen civilní matriky a tak byl v lingvistice zaveden termín nový, rodné jméno (jméno zapsané po zrodu). *Encyklopedický slovník češtiny*, 2002, s. 205 říká, že úředním termínem v matričních a jiných veřejných listinách je dnes pouze jméno.

⁷⁰ Tamtéž, s. 138.

⁷¹ Do roku 2008 působila jako jediná soudní znalkyně v oblasti vlastních osobních jmen. Její náplní práce bylo ověřování podob jmen a příjmení, zda jsou v souladu se zákonnými ustanoveními, která se zabývají zápisem těchto jmen do matrik, různých listin a osobních dokladů. Zasloužila se také o zařazení mnoha cizích jmen do českého systému. Vydala knihu *Jak se bude vaše dítě jmenovat?*, která obsahuje jména jazykově ověřená pro zápis do matriky. Od r. 2008 je jejím „spolupracovníkem“ i Ústav pro jazyk český AV ČR.

⁷² Jana Pleskalová, *Vývoj*, s. 140–5149.

⁷³ Miloslava Knappová, *Naše a cizí příjmení*, s. 135.

⁷⁴ Vladimír Mates, *Jména tajemství zbavená. Malá encyklopedie 250 nejčastějších příjmení*, s. 301.

svévolnému a chaotickému pozměňování jmen.“ Zmiňuje také, že už roku 1776 byl vydán patent, ve kterém bylo poprvé zakázáno si svévolně měnit jména. V roce 1787 (s platností od 1788) bylo nařízeno i Židům ustálení příjmení. Knappová⁷⁵ doplňuje, že od vydání tohoto patentu se funkce křestních jmen a příjmení vyměnily, příjmení se stala identifikačním znakem prvořadě důležitosti a jméno až znakem druhořadým. Příjmení má značit náležitost ke konkrétní rodině, zatímco jméno její jednotlivé členy blíže určuje a odlišuje od sebe. Z toho důvodu jsou příjmení dědičná a jména nikoli. Je však potřeba zmínit i fakt, který uvádí Pleskalová a to, že o podobě příjmení rozhodovali spíše úředníci než členové rodiny, proto byl už roku 1826 a změnou roku 1936 vydán zákon, ve kterém bylo povoleno změnit hanlivá a urážlivá příjmení. V současnosti to řeší zákon č. 301/2000 Sb.⁷⁶ K výkyvům v repertoáru příjmení došlo po r. 1945 po odsunu Němců, v současnosti se repertoár rozšiřuje o příjmení cizinců (*Nguen*).⁷⁷

Co se týká **jmen po chalupě**⁷⁸, plnila před rokem 1786 funkci nezávazných jmen doplňujících křestní jméno popř. příjmi. Mnohá se však daného roku stala oficiálním příjmením, jiná zůstala ve sféře neoficiální. Na vesnicích tato pojmenování často existují stále, slouží k odlišení obyvatel v rámci dané vesnice v případech, kdy má více majitelů stejné příjmení.⁷⁹ **Přezdívky** zůstaly spíše v neoficiální sféře, ačkoli v 18. století se některá z nich také stala oficiálními příjmeními.⁸⁰

4.2 O pravopisu a výkladu příjmení

„Pro pravopis současných příjmení platí, že musí být psána tak, jak jsou zachycena v rodných dokladech, bez ohledu na současnou pravopisnou normu.“⁸¹

Z důvodu komolení, nepochopení a obměn příjmení v minulosti, se u mnohých ustálila podoba, která je pro nás již etymologicky neprůhledná. Např. příjmení *Duffek* vzniklo špatným čtením ostrého es (*Dušek*). Proto je potřeba mít dostatek předchozích zápisů z matrik a starých evidencí obyvatel. Přestože se v matrikách snažili o

⁷⁵ Miloslava Knappová, *Naše a cizí příjmení*, s. 34.

⁷⁶ Tento zákon říká, že „Pokud občan není s grafickou, psanou podobou svého příjmení spokojen, může v souladu se zákonnými možnostmi požádat o její změnu, tj. vlastně o změnu příjmení.“ Např. pokud se způsob neshoduje s obecným protějškem (*Syrovátka* x *sirovátka*), je v rozporu s českou podobou výslovnosti (*Nemec* – Němec), vždy když by počestění znamenalo ulehčení (např. u německého příjmení *Weiss* existují podoby *Wais*, *Veis*, *Vais*, *Vajs* a občan musí neustále vysvětlovat způsob psaní svého příjmení). Jedná se však o soukromou záležitost, jediný kdo může podat žádost o změnu je sám občan s daným příjmením. Cizím státním příslušníkům lze změnit příjmení, pokud mají pobyt v ČR povolen podle zvláštních předpisů. (M. Knappová, *Naše a cizí příjmení*, s. 152)

⁷⁷ Jana Pleskalová, *Vývoj*, s. 159–5160.

⁷⁸ Dobrava Moldanová, *Naše příjmení*, s. 11, je nazývá také jména podle usedlosti.

⁷⁹ Jana Pleskalová, *Vývoj*, s. 164.

⁸⁰ Tamtéž.

⁸¹ Dobrava Moldanová, *Naše příjmení*, s. 32.

přepisování a opravování nářečních rysů u příjmení, některá se i přesto zachovala. Moravské nářeční rysy jsou patrné např. u příjmení *Zháněl, Ščerbová, Kožušník, Krajčík* české naopak u příjmení *Sejkora, Řejha* či *Vorel*.⁸² Bližším zkoumáním pak vidíme změnu *y* v *ej*, neprovedení přehlásky *u* v *i*, neprovedení změny *aj* v *ej*, užití *protetického v* apod.⁸³

Z tohoto důvodu je potřeba při výkladu příjmení znát také vývoj jazyka, využít jednotlivé nářeční publikace a provést pečlivý jazykový rozbor. U některých příjmení je dodnes cítit určitá míra zabarvení, ať už se jedná o deminutiva (*Jedlička, Pavlíček, Lukšík*), kterých je u nás velké množství nebo o pojmenování vzniklá ze slangu (*Hlíňák, Štola, Tahadlo*). Při výkladu takových příjmení je dobré zamyslet se nad nejazykovými fakty vzniku příjmení, etymologické slovníky jsou samozřejmostí. Zmíněné příklady jasně dokládají, že příjmení zaujímají zvláštní skupinu ve slovní zásobě.⁸⁴

Z uvedeného také vyplývá, že nejdůležitějším bodem při snaze o výklad příjmení je zjistit, zda pochází z obecného jména či z osobního, tzn. zjistit výchozí tvar a původní obecný význam.⁸⁵ Závěrem lze říci, že příjmení vznikala na základě mimojazykového podnětu s použitím jazykových prostředků.⁸⁶

4.3 Přechylování příjmení

Jak již bylo zmíněno výše, dříve ženy získávaly různá přízviska podle rozličných zvyklostí (hl. dle příbuzenských vztahů, charakteristických vlastností, znaku domu), nejčastějšími příponami byly *-ová* (*Vincencová/vdova* po Vincencovi), *-ička* (*Veselička*), *-ice*, *-ka*, popř. ženský tvar přídavného jména (*Porybná*).⁸⁷ I když se v současnosti pomalu rozmáhá trend příjmení nepřechylovat, jsou stále příjmení žen tvořena v souladu s pravidly české mluvnice – tedy přechylováním. Vzhledem k tomu, že je přechylování a skloňování typickým znakem českého mluvnického systému, i u příjmení se užívají stejné gramatické kategorie jako u obecných jmen. Postupem času se vyvinuly dvě produktivní přípony, pomocí kterých přechylujeme: *-ová* a *-á*. Díky přechýlení jednoznačně určíme pohlaví dané osoby a především můžeme ženské příjmení v textu skloňovat a předejít tak významovým nejasnostem. V případech

⁸² Josef Beneš, *O českých příjmeních*, s. 16–20 a 24–28.

⁸³ Jana Pleskalová, *Vývoj*, s. 162.

⁸⁴ Dobrava Moldanová, *Naše příjmení*, s. 11–12.

⁸⁵ Miloslava Knappová, *Naše a cizí příjmení*, s. 9.

⁸⁶ Tamtéž, s. 11.

⁸⁷ Josef Beneš, *O českých příjmeních*, s. 22–24.

nejasnosti se doporučuje použít Příruční mluvnici češtiny (s. 122–123, 1995) popřípadě využít služeb Ústavu pro jazyk český AV ČR.⁸⁸

4.4 Klasifikace příjmení

4.4.1 Klasifikace dle Moldanové⁸⁹

1. Příjmení z osobních jmen (domácího i cizího původu), např. *Matěj, Beneš, Zach*.
2. Příjmení z místních jmen (vzniklá z místa původu, majetku, dle domovních znamení, erbu, z názvu zemí, národů), např. *Vimperský, Slezák, Bechyňka*.
3. Příjmení z apelativ (substantiv, adjektiv, verb, adverb, partikulí a interjekcí). Tato skupina obsahuje rozmanité záležitosti týkající se různých motivací (rodina, společnost, příroda, práce, intimní sféra apod.), např. *Nožička, Dlouhý, Tesař, Polívka, Babek, Hrabal, Vítámvás, Cvak*.
4. Příjmení ze slov cizího původu (nejčastěji německého, např. *Müller*.) Vzhledem k tomu, že nositelé těchto příjmení sem přicházeli už od 13. století a svá jména postupně počešťovali, dnes se skloňují jako česká a přechylují se. Některá vznikla překladem původně českého jména (*Sedlák/Bauer*), někdy určitá slova sice z jazyka zmizela, ale příjmení, která z těchto slov vznikla, zůstala (např. *Forman/povoz*).

4.4.2 Klasifikace dle Knappové⁹⁰

1. Příjmení vzniklá z osobních jmen. Ať už ze jmen slovanských (Čechoslov→*Čech*, Václav→*Vácha*) nebo neslovanských, hl. hebrejských a aramejských (Daniel→*Daňhel*), řeckých (Prokop→*Prokeš*), latinských (Vavřinec→*Vávruš*), německých (Leopold→*Polda*).
2. Příjmení ze jmen místních, národních a z názvů obyvatelských. Řadí se sem příjmení z názvů českých osad (*Benešovský*) a obyvatelských názvů (*Jihlavec*), příjmení z německých názvů českých osad (*Eger/Cheb*), příjmení z názvů německých osad (*Grimm*), příjmení ze jmen národů, zemí a krajů, jejich základem jsou tzv. choronyma a etnonyma (*Čech, Poláček*).

⁸⁸ Miloslava Knappová, *Naše a cizí příjmení*, s. 3–11.

⁸⁹ Dobrava Moldanová, *Naše příjmení*, s. 15–31.

⁹⁰ Miloslava Knappová, *Naše a cizí příjmení*, s. 12–34.

3. Příjmení motivovaná polohou, druhem či charakterem bydliště a jeho lokalizací v terénu, dále i novostí obyvatele v místě. Nejčastěji vznikají z obecných jmen nebo ze jmen pomístních (*Brázda, Novák, Nýdrle, Chalupa*).
4. Příjmení vzniklá podle vlastností tělesných (*Dlouhý, Braun*) a duševních (*Hovorka*), věku a příbuzenských vztahů (*Ženíšek*), základem byla jména obecná.
5. Příjmení podle sociálního rozvrstvení, společenských poměrů, feudálních, církevních a vojenských hodností, právních a majetkových vztahů. Často ze slov cizího původu (*Dvořák/* svobodný sedlák nebo dvorský úředník, *Neubauer/* nově usazený sedlák).
6. Příjmení z názvů řemesel, různých zaměstnání a činností člověka. *Kadlec, Novák/* švec šijící novou obuv, *Šindelář*.
7. Příjmení z názvů živočichů a rostlin. V této skupině se uplatňují rozličné motivace (podoba, vztah, pojmenování dle domovního znamení). Rozlišují se příjmení ze jmen savců, ptáků a dalších živočichů (*Čížek, Kohout, Brabec/* nářeční podoba, *Jelen* /podle domu U bílého jelena) a příjmení z názvů rostlin a jejich částí, plodů apod. (*Cibulka, Baum/*strom).
8. Příjmení z názvů věcí, abstrakt, přírodních jevů apod. Obsáhlá skupina, která ukazuje, s jakými nástroji lidé pracovali (*Dřevo, Náprstek*), jaké pokrmy rádi jedli (*Žemle, Moučka*), jaké výrobky vyráběli (*Rahm/*smetana). Zastoupení zde mají také pojmenování metaforická (*Med/* člověk mluvící sladce), popř. příjmení vzniklá z označení přírodních a atmosférických jevů, svátků, nadpřirozených bytostí, náboženské příslušnosti apod. (*Anděl, Mráz, Sommer/*léto).
9. Příjmení vzniklá ze slovesných pojmenování, z označení různých dějů. Příjmení, která se většinou vázala na specifickou událost, kterou člověk zažil. Jde o příjmení z různých slovesných tvarů. Z přičestí minulého (*Dohnal*), z tvarů přítomného času (*Pereš*) a rozkazovacího způsobu (*Vosol*), z podstatných nebo přídavných jmen odvozených ze slovesných základů (*Šusta, Česany*) a příjmení složená vzniklá z různých předložkových, adjektivních, číselných, příslovečných a větných spojení (*Brzobohatý, Pecivál*).
10. Příjmení ze slov nesklonných, nejčastěji z příslovcí (*Halabala, Tenkrát*) a citoslovcí (*Hejsa, Tydlitát*).

4.5 Německá příjmení v češtině

Z důvodu většího zastoupení německých příjmení v Jiraticích jsem se rozhodla věnovat následující informace právě jim.

Za průkopníky bádání o příjmeních německého původu jsou u nás považováni Josef Beneš a také Ernst Schwarz (viz výše). Na přelomu 70. a 80. let došlo k rozmachu v tomto zkoumání díky Ivanu Luttererovi, Vladimíru Šmilauerovi, Rudolfu Šrámkovi, Janě Pleskalové, Jitce Maleninské či Janě Matúšové.⁹¹

Vlastní jména německého původu jsou pevnou součástí české slovní zásoby. Rozmach a následné proměny německých jmen byly ovlivněny změnami politickými, společenskými a především národnostními. Právě historický vývoj je důvodem, proč u nás tvoří příjmení německého původu rozsáhlou skupinu vlastních jmen.

Už od 13. století si nově příchozí kolonisté ponechávali svá příjmení, díky prudkému navýšení obyvatel se poprvé začala objevovat dvoujmennost (viz výše). Postupně, hl. díky smíšeným sňatkům, se německá příjmení stávala běžnou součástí české slovní zásoby. K jejich ještě většímu rozvoji došlo v době pobělohorské, kdy písaři německé vrchnosti překládali srozumitelná česká příjmení do němčiny (Švec/*Schuster*, Pekař/*Becker*) a komolili je. Ke změnám docházelo i při přepisování z jedné matriky do druhé, popř. si Češi sami dávali německá příjmení z důvodu módnosti. Po vydání patentu r. 1776 docházelo k dílčím úpravám pravopisu, hlavně k začleňování německých jmen, jejich počestění i v podobě pravopisné.⁹² Až po polovině 19. století byla podoba jmen brána za závaznou a neměnnou, němečtí Židé museli mít německé příjmení, pokud nezapltili, dostávali příjmení hanlivá. Velká změna u nás v systému německých příjmení nastala až po roce 1945, tedy po odsunu Němců.⁹³ Zůstala jen německá příjmení, která nosili obyvatelé Československa, i přesto se však většina příjmení německého původu zachovala, i když v menších počtech. Stát sice podporoval veškeré snahy o změnu, nebo počestění (Katz-*Kocourek*), mnoho příjmení však zůstalo především z důvodu jejich zakořeněnosti.⁹⁴

⁹¹ Jana Matúšová, *Německá vlastní jména v češtině*, s. 9–10.

⁹² Miloslava Knappová, *Naše a cizí příjmení*, s. 150n.

⁹³ Jana Matúšová, *Německá vlastní jména v češtině*, s. 13–17.

⁹⁴ Jana Pleskalová, *Vývoj*, s. 160.

5 JIRATICE

5.1 Obecné informace

Tato malá vesnice, ve které jsem prováděla onomastický výzkum, leží 5 km jihovýchodně od Jemnice v nadmořské výšce 467 m. Z hlediska celé České republiky se nachází na zajímavém místě, totiž v jižním cípu Vysočiny, kde sousedí ve vzdálenosti do deseti kilometrů vzdušnou čarou na jihu s Rakouskem, na jihovýchodě s Jihomoravským krajem a na západě s Jihočeským krajem. K 1. 1. 2017 byl počet obyvatel s trvalým bydlištěm v Jiraticích 74 (33 mužů a 41 žen)⁹⁵, což je za zkoumaná léta nejnižší číslo.⁹⁶ Způsobuje to nedostatek pracovních příležitostí a poměrná izolovanost obce, která způsobuje odliv obyvatelstva do měst či větších obcí.

Obcí s rozšířenou působností pro Jiratice jsou Moravské Budějovice. Církevně vesnice spadá ke kdousovské farnosti.⁹⁷ Jiratice jsou také začleněny do tzv. Jemnického mikroregionu, který se rozkládá v jihozápadní části Moravy a byl založen 17. prosince 1999. Sdružuje třicet obcí a jejich místních částí z okolí sídelního města Jemnice.

Centrem obce je kaplička svatého Floriána, která byla postavena v roce 1865 nákladem Antonína Šimky. Kříž před kaplí pochází z roku 1904.

V roce 1843 zde bylo 21 obytných domů a v současnosti jich je 26. Je tedy vidět, že se v Jiraticích nijak závratně nestaví. Vesnice si zachovala charakter jednotlivých statků z počátku 20. století. Výjimkou je nový obecní úřad s dvěma bytovými jednotkami, který byl postaven na nevyužitém místě v roce 2001. Téměř dva roky je nákladem obce opravován dům U Kabelků (viz s. 119), který bude sloužit jako obecní byty.

5.2 Vývoj názvu

Následující informace jsem čerpala z knihy od L. Hosáka a R. Šrámka: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*.⁹⁸

⁹⁵Regionální informační servis, *Jiratice* [online] [cit. 15. 11. 2017]. Dostupné z: <http://www.risy.cz/cs/vyhledavace/obce/detail?Zuj=550591>

⁹⁶ Vývoj počtu obyvatel:

Rok	1843	1869	1880	1900	1921	1950	1970	1991	2001	2013	2017
Počet obyvatel	135	111	108	123	115	101	101	99	86	76	73

Zdroj: Jiřina Růžková, *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005 I*, s. 588 – 589.

⁹⁷ Děkanství moravskobudějovické, biskupství brněnské.

⁹⁸ Ladislav Hosák – Rudolf Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I A-L*, s. 369.

Jiratice se poprvé objevují v historických pramenech, konkrétně v zemských deskách brněnských, v roce 1361, a to pod názvem *Jurzeticz*. Z roku 1671 je doložen neobvyklý název *Zdieratitz*⁹⁹, ovšem o pouhých 51 let později se obec jmenovala *Irratitz*. Tento název se pak měnil jen málo: *Iratitz* (1751), *Iratitz/ Iratice* (1846, 1872), *Jiratice* (1924).

Toto místní jméno vzniklo nejspíše přidáním přípony *-ice* k osobnímu jménu *Jirata* (doloženo ze staré češtiny, utvořeno příponou *-ęta* k *Jura*, stč. *Juřata*). Pověst vypráví, že Jiratice byly založeny vladykou Jiřím, a proto nese obec jeho jméno. Lze doložit, že na jihozápadní Moravě je mnoho místních jmen, která byla utvořena spojením osobního jména končícího na *-ęta* s příponou *-ice* (Kojetice, Modletice). Na Moravě však byl ještě častější sufix *-ata*, proto docházelo ke kolísání mezi zakončením názvů obcí na *-atice* a *-etice*. Jméno obce by vlastně mělo znít *Jiřetice*, jak ukazuje doklad z roku 1361 (přehláska *u>i* po měkké souhlásce ve tvaru *Jurzeticz* ještě nebyla provedena).

Ve zdejší mluvě jsou to *ty Jiratice*; skloňují se tedy jako pomnožné podstatné jméno. Člověk, který se zde narodil nebo tady bydlí, však neřekne *za Jiraticemi* (což je spisovný tvar), ale jediné *za Jiraticama*¹⁰⁰. Obyvatel Jiratic je buď *Jiraťák* nebo *Jiraticák*.

5.3 Historie obce

O založení Jiratic bohužel prameny mlčí. Archeologické nálezy však dokládají, že na místě dnešních Jiratic bylo už v mladohradištním období (10.–13. století) hojné osídlení.¹⁰¹ Je také známo, že v roce 1498 Jiratice patřily pod bitovské panství. „Dle registru faráře Martina z Modřic asi z r. 1526 měly Jiratice zvláštní dvůr farský a 9 usedlostí selských. O tom, že farský dvůr v Jiraticích skutečně byl, svědčí zápis z r. 1643 o pochůzce pohraničního faráře Dubelia a také název Na farářském. Od roku 1619 byla obec součástí panství faráře kdousovského, to znamená, že pozemky byly farské, farář pak dosazoval tam usedlíky, kteří půdu obdělávali a odváděli z ní určité množství naturálií jako obilí, luštěnin, slepic, vajec a jiné“.¹⁰² Z poloviny 18. století je doložena i pečeť obce s nápisem *Iratiz*.¹⁰³ Po roce 1849 byly Jiratice začleněny pod politickou pravomoc úřadu v Dačicích, později patřily pod Jemnici, znovu pod

⁹⁹ Domnívám se, že se jedná o písařskou chybu.

¹⁰⁰ Podobně např. Slavonice-Slavonicama, Radkovice-Radkovicama aj.

¹⁰¹ Vladimír Nekuda, *Vlastivěda moravská. Moravskobudějovicko, Jemnicko*, s. 172.

¹⁰² *Obecní kronika* z roku 1924.

¹⁰³ Blíže o ní viz Dagmar Matějková, *Mluva v Jiraticích ve třech generacích*, s. 10–11 a 129.

Dačice, v roce 1896 pod Moravské Budějovice a v roce 1960 dokonce pod Místní národní výbor v Polici. Od roku 1990 mají Jiratice svůj samostatný obecní úřad.

Většina obyvatel se živila zemědělstvím, řemesla byla v obci zastoupena minimálně. Tento stav se nezměnil ani po druhé světové válce. V roce 1956 bylo zemědělství v obci transformováno do nově založeného JZD. O pět let později se sloučilo s nově založeným JZD Doubrava se sídlem v Polici, které provozuje v Jiraticích stávající farmu.¹⁰⁴

19. ledna 2007 bylo rozhodnuto o podobě obecního znaku: „v modrém štítě stříbrné šikmé břevno, v něm kosiště a radlice, obojí černé a vztyčené, nahoře zlaté zkřížené ostrve, dole kosmo zlatá putna se stříbrnou vytékající vodou“.¹⁰⁵ Tento znak byl společně se stejně vypadající obecní vlajkou v létě téhož roku slavnostně posvěcen.¹⁰⁶

5.4 Kulturní život v obci

Ačkoli Jiratice patří k nejmenším obcím v kraji, kulturním životem a dodržováním různých tradic mohou lehce konkurovat ostatním. O tom svědčí i mnohá ocenění, která obec získala. Z kulturních akcí vyzdvihnu např. ochotnické divadlo, tradiční pochod na Bítov, Jiratický kotlík, Hubertovu jízdu či Jiratickou lávku. K nejoblíbenějším tradicím patří masopustní průvod, velikonoční vrkání, stavění májky, pálení čarodějnic nebo průvod ovcí.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Vladimír Nekuda, *Vlastivěda*, s. 736–737.

¹⁰⁵ Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky, *Jiratice/symboly* [online] [cit. 10. 11. 2017]. Dostupné z: <http://rekos.psp.cz/detail-symbolu/id/fc8040cb-1d6b-4ac6-ac7d-775761c5556e>

¹⁰⁶ Viz Dagmar Matějková, *Mluva v Jiraticích ve třech generacích*, s. 129.

¹⁰⁷ Detailnější informaci o kultuře, tradicích a nejrůznějších ocenění v Jiraticích viz Dagmar Matějková, *Mluva v Jiraticích ve třech generacích*, s. 11–15.

6 NÁŘEČÍ V JIRATICÍCH

Obecně je zkoumaná oblast řazena k dialektům českým v užším slova smyslu, do podskupiny českomoravské, konkrétně k tzv. jižnímu jemnickému úseku¹⁰⁸. Výstižné značení podskupiny, českomoravská, poukazuje na přechodnost lokality, dochází zde totiž k prolínání českých a moravských nářečních znaků. Vzhledem k poloze Jiratic na mapě České republiky (viz obr. 1 a obr. 2) se zde projevuje i okrajový charakter oblasti. Sousedí totiž na jedné straně s nářečím českými v užším slova smyslu a na druhé straně také s nářečím moravskými¹⁰⁹.

Ačkoli je všeobecně známo, že jednotlivá nářečí prochází spíše procesem nivelizace, díky rozboru mluvy respondentů tří generací (nejstarší, střední a mladší) jsem ve své bakalářské práci zjistila, že se ve zkoumané oblasti dosud vyskytuje značné množství dialektických jevů a výrazů, které unifikačním tendencím úspěšně odolávají. Překvapujícím a velmi pozitivním zjištěním byl také fakt, že i generace nejmladší přes vliv silně působícího jazyka sdělovacích médií a přes zvýšený trend modernizace společenského vývoje¹¹⁰ je zvyklá při běžné komunikaci užívat místní dialekt, a to především díky silné zakotvenosti v rodině a ve vesnici.

Na následujících stranách krátce představuji konkrétní výsledky zmíněného výzkumu. Největší pozornost byla věnována hláskoslovným a tvaroslovným jevům. Vzhledem k tomu, že mnoho na první pohled tvaroslovných odlišností je způsobeno změnami hláskoslovnými, vymezila jsem tzv. morfologizované jevy hláskoslovné povahy¹¹¹. Neopomenula jsem ani stránku lexikální. Klíčové bylo také zkoumání vlivu okolních nářečí (především zmíněné skupiny středomoravské a podskupiny jihozápadočeské) a obecné češtiny, v případě lexikální stránky rovněž němčiny.

6.1 Hláskoslovné rysy

Obecně české hláskoslovné rysy, např. diftong *ej* za *i/y* (*vejkrm*), úžení *é* v *í* (*polífka*) či protetické *v* (*votpoledne*) jsem zaznamenala u všech tří generací, dokonce i v obdobném kvantitativním zastoupení.

¹⁰⁸ O historii i současnosti nahlížení na tuto nářeční oblast viz Dagmar Matějková, *Mluva v Jiraticích ve třech generacích*, s. 21–23.

¹⁰⁹ Pro bližší charakteristiku zmíněných nářečních kupin viz Dagmar Matějková, *Mluva v Jiraticích ve třech generacích*, s. 24–33.

¹¹⁰ S tímto trendem je spojeno i stěhování za prací či za studiem.

¹¹¹ Inspirací mi byla I. Bogoczová, *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*, s. 36.

Jiná situace je u hláskoslovných rysů, které jsou od obecné češtiny odlišné. K nejsystematičtěji se vyskytujícím znakům u zástupců všech generací patří krácení samohlásek, které se hojně vyskytuje v infinitivu (*dat*), v základu podstatných jmen (*chvilu*), v I pl. zájmen *my*, *vy* (*s nama*). Jedná se o tzv. moravskou krátkost. Krácení je často realizováno jako polodélka především v koncovkách příd. jmen (*mali*) a podst. jmen (*vobili*). U všech tří generací se objevují zbytky *y*, popř. široká výslovnost *i* (*lyd'y*) i jihočeská disimilace zubnic (*nej sem šel*) a užití *aji* místo spojky *i*. Dloužení kmenové samohlásky (*s tejh zát*) je jev, který je zcela běžně užíván u generace nejstarší. Za pozornost stojí hláskoslovné prvky jako záměna *t'*, *d'* za *c*, *z* ve slovesných tvarech (*vichád'el*), vkladné *j* (*nejňi*) a vyrovnávání ve prospěch nepřehlasovaného *a/á* (*zabijat*), protože ty jsem zachytila pouze u generace nejstarší.

Právě v rovině hláskoslovné je nejpatrnější přechodnost zkoumané lokality. Markantní je totiž nesystematická výslovnost české skupiny hlásek *sch* (*schořela*) a moravské *zh* (*zhodou*), poněkud častější je tendence k výslovnosti neznělé. Podobně je tomu i u skupiny *mň* a *mj* před *e*, zde je s klesajícím věkem viditelný postupný přesun od upřednostňování *mj* (*mjesic*) k užívání obecně českého *mň* (*mňela*). Analogická je situace u jihozápadočeské a moravské depalatalizace (*nákej*), kterou postupně vytlačuje progresivnější obecně česká palatalizace (*ňákej*).

6.2 Tvaroslovné rysy

Mezi obecně české rysy tvaroslovné, které jsou společné pro všechny zkoumané generace, patří splynutí životného a neživotného tvaru 1. os. pl. adjektiv a rodových zájmen (*budeme hodni*), vyrovnání koncovky *-í* v G, D a L sg. fem. adjektiv a rodových zájmen (*bez mi pomoci*), jednotná koncovka *-(a/e/i)ma* v I pl. u všech mluvnických jmen (*domácima paňima*) a jednotné zakončení N, A a V pl. u adjektivního a zájmenného skloňování spojené se ztrátou kvantity (*takovi zajimavi*). V těchto příkladech se sice jedná o obecně české koncovky, ty jsou však obměněny v důsledku krácení. Tendence k užívání konstrukcí s trpným participiem, ve kterém došlo ke změně *-eno* > *-éno* > *-íno* (*nakoupíno*), byla zaznamenána pouze u nejstarší generace.

Jevem tvaroslovným, který se od obecné češtiny odlišuje, je typicky moravský a byl zaznamenán ve všech generacích, je podoba s *-l* v sg. muž. rodu příč. minulého sloves 1. třídy (*mohl*). Jako pomocné se sloveso *být* objevuje v minulém čase ve 2. osobě ve tvaru (*ty*)'s a ve významu existenciálním v podobě *seš*. V 1. os. je ve tvaru

sem, v existenciálním významu pak ve tvaru *su*. Při užití podmiňovacího způsobu se v 1. os. sg. projevují u slovesa být tvary *bich* a *bisem*, v 1. os. pl. pak novotvar *bisme*.

Mezi aktivně užívané rysy patří především středomoravská koncovka *-em* v I sg. u všech podst. jmen životných mužských (*z d'edem*). Ttvrdé skloňování v L sg. muž a stř. rodu u rodových zájmen jinak měkké deklinace (*na ňom*) je charakteristické i pro jihozápadočeskou podskupinu. Produktivní jsou také tvary končící na *-ime*, *-ite* v 1. a 2. os. pl. imperativu sloves, která ve 2. os. ve spisovném jazyce končí na *i* (*řekňte*). Co se týče tvarů *tejch*, *tejm*, *tejma*¹¹² u ukazovacích zájmen v plurálu, mluvčí nejstarší generace je aktivně užívají vedle spisovných tvarů *těch*, *těm*, *těma*, u generace střední se jedná spíše o výskyt okrajový a nejmladší zástupci již tento jev neznají.

6.3 Morfologizované jevy hláskoslovné povahy

Mezi nejmarkantnější znak patří neprovedení přehlásky *a>e* (*krupica*) a *u>i* (*ned'elu*), což výrazně sblíží tvrdou a měkkou deklinaci. Zmíněný jev je společně s vyrovnáváním tvrdých a měkkých vzorů (což je spojeno právě s neprovedením přehlásky) u ženských zájmen (*naša*) společný všem generacím.

Co se týká měkkého skloňování podst. jmen, jejichž slovní základ končí na *-s*, *-z*, *-l*, *-ňa* (*do škole*), dochází tu ke kolísání, střední generace stejně jako nejstarší ve většině skloňuje dle měkké deklinace, nejmladší generace už tak systematická není. Jako velmi netypická se pro mluvčí z jiné nářeční oblasti jeví koncovka *-ijou* ve 3. os. pl. sloves 4. třídy (*chodijou*), která je stále aktivně užívána, ale u nejmladší generace se projevuje tendence i k obecně českému vyjádření (*d'ecká tam valej*¹¹³). Pro nepravidelné sloveso *chtít* je charakteristické, že se v 1. os. sg. vyslovuje podoba bez přehlásky (*chcu*) a ve 3. os. množ. č. je tvar *chcou*, to je společné všem generacím. U mluvčích nejstarší a střední generace dochází v minulém čase analogicky s přítomným tvarem k vyrovnávání tvarů ostatních (*chcel/a/o*, *chceli*) a v infinitivu pak existuje podoba *chcet*.

Domnívám se, že právě nářeční specifika, která jsem zařadila do kategorie morfologizované jevy hláskoslovné povahy, budou mizet mnohem pomaleji díky stabilitě vokalického systému ve zkoumané lokalitě (neprovedení přehlásky, které má důsledky pro tvarosloví).

¹¹² Adjektivní skloňovací typ.

¹¹³ V tomto případě se jedná o obecně českou koncovku u moravského lexému.

6.4 Lexikum

Po stránce lexikálně je mluva obyvatel Jiratic velmi bohatá. Na základě Slovníčku specifických výrazů¹¹⁴ je možné konstatovat, že zástupci všech tří generací běžně užívají mnoho nářečních slov. Potvrdila se domněnka, že s klesajícím věkem jich bude ubývat. Jde především o výrazy spjaté s každodenním životem na vesnici (např. *cviboch, damazinka, kotouč, kuška, kutchan* aj.). Ačkoli i nejmladší generace zná a užívá v běžné mluvě mnoho nářečních výrazů, je zde vidět tendence k většímu výskytu slov obecně českých či hovorových (*barák, fechtl, furt*) nebo výrazů přejatých z anglického jazyka (*microsoft, internetový, IBM*).

Z hlediska původu a územního rozšíření jsem došla ke zjištění, že většina výrazů je původu moravského. V některých případech je příznačná především moravská koncovka (např. *varhula, turkyňa, křidlica*), ve většině se však jedná o typické moravismy (*prézle, pletýnka, lucerňák, kadlátko, trakač* aj.). Slova jako *kotouč, votápek* či *maštal* jsou užívána v moravském i českém prostředí. Za pouze české jsou hodnoceny výrazy typu *šnitlik* či *kšandy*.

Mnoho výrazů je také původem z jazyka německého (např. *kutchan, krajska, loch*). Je to dáno zřejmě blízkostí zkoumané lokality k rakouské státní hranici a především k pohraničí, kde do roku 1945 převažovalo německé osídlení.

6.5 Vliv jiných nářečních skupin

Na základě informací, které jsem uvedla u jednotlivých rysů v předchozích kapitolách, lze shrnout, že v současnosti tvoří základ běžné mluvy obecná čeština, která postupně proniká dále na Moravu. Naopak jevy typicky moravské se drží pouze na východ od českomoravské zemské hranice a ve zkoumané českomoravské nářeční podskupině. Je pro ně však typická silná zakotvenost a progresivnost, proto se z nich stávají jakési interdialektické prvky moravské (*nosijou, sukňa*). Domnívám se tedy, že i v budoucím vývoji bude tato oblast stále charakteristická prolínáním českých a moravských nářečních rysů, které zde budou mít jasné a nezaměnitelné místo.

¹¹⁴Dagmar Matějková, *Mluva v Jiraticích ve třech generacích*, s. 76–83.

7 VZTAH ONOMASTIKY A DIALEKTOLOGIE

V 60. letech 20. století napsal významná díla zabývající se sepětím onomastiky a dialektologie Jihočech František Cuřín¹¹⁵. Tyto práce se staly mj. základnou i pro Rudolfa Šrámka¹¹⁶, Milana Harvalíka¹¹⁷ či Janu Pleskalovou¹¹⁸.

7.1 Základní rozdíly

Vztah těchto dvou lingvistických disciplín je velmi úzký. R. Šrámek mluví o oboustrannosti a utilitárnosti, přesněji zmiňuje, že „existence jistých jevů v jedné disciplíně má potvrdit nebo podpořit existenci nějakého jevu v druhé disciplíně“.

Onomastika poskytuje nářečnímu zkoumání bohatý materiál. Starší dialektologie tak prostřednictvím svých ustálených a prověřených metod nachází v mladší onomastice charakteristické fonologické či odvozovací postupy.¹¹⁹ Z důvodu toho, že vlastní jména mají stejné etymologické kořeny jako jim příbuzná obecná jména, jsou vhodným doplňkovým materiálovým pramenem pro dialektologii. Ve své základní funkci se však od apelativ odlišují (O funkcích proprií s. 15).¹²⁰ Je zřejmé, že dialektolog si ze škály onymických prvků vybírá ty, které jsou pro něj vhodné, mají pro něj nějaký smysl, např. mu pomohou stanovit typologii daného dialektu či jeho vnitřní diferenciaci. Často proto pracuje s hypokoristiky, živými podobami osobních jmen, nářečními formami místních jmen dané obce či souborem pomístních jmen¹²¹. Méně se nářeční podoby prosazují u příjmení (z důvodu oficiální úřední podoby).

Stejně tak se v onomastickém výzkumu používají jen ty dialektologické jevy, které jsou pro výklad vhodné, aniž by se dbalo na dialektologicky systémový pohled.

Proto je nutné na tomto místě zdůraznit složitost celé nářeční situace, dlouhý vývoj národního jazyka a především fakt, že onymie je výsledkem především mimojazykových okolností (např. vztah k osobě, místu). Tito mimojazykoví činitelé mají vliv na to, jak vpadá onymický systém v dané oblasti. Každá lokalita má onymický střed/centrum a právě působením těchto činitelů expanduje dál. Šrámek uvádí příklad

¹¹⁵ František Cuřín (1913–1986) je považován za zakladatele české historické dialektologie a za předního badatele v onomastice. Dílo týkající se vztahu dialektologie a onomastiky: *Historický vývoj označování rodiny a rodinné příslušnosti v českých nářečích* (1964), *Studie z historické dialektologie a toponomastiky Čech* (1967), *Kapitoly z dějin českých nářečí a místních i pomístních jmen* (1969). Zdroj: Milan Harvalík, *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*, s. 35.

¹¹⁶ Rudolf Šrámek, *Úvod do obecné onomastiky*, Brno 1999.

¹¹⁷ Milan Harvalík, *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*, Praha 2004.

¹¹⁸ Jana Pleskalová, *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*, Jinočany 1992.

¹¹⁹ Rudolf Šrámek, *Úvod*, s. 148.

¹²⁰ Milan Harvalík, *Synchronní a diachronní aspekty*, s. 41.

obyvatelských jmen, u kterých je tento fakt nejpatrnější. Obyvatelé obcí, které bezprostředně sousedí s centrální obcí, mívají obyvatelská jména „nejnářečnější“. Čím jsou obce víc vzdálené, tím více se užívá podoba spisovná nebo interdialektická. Z tohoto je patrné, že dialektologové ve svých pracích zmiňují jen ty onymické prvky, které mají nářečně regionální diferenční platnost. Naopak onomastik studuje všechny onymické prvky, v úplnosti zkoumá všechny jednotliviny celého pojmenovacího systému.¹²²

7.2 Dialektologické a onomastické cíle

Z výše uvedené metodologie výzkumu a interpretace vyplývají odlišné cíle dialektologie a onomastiky. Dialektologii zajímá primárně gramaticko-lexikální plán, onomaziologie zkoumá samotné propriálně pojmenovací procesy (pojmenovací motiv, etymologii, zeměpisné rozšíření, proměny jmen apod.). Z dialektologického pohledu je onymie pouze „zásobárna“ jazykového materiálu, stejně jako fonetika, morfologie či syntax. Je to dáno samou povahou dialektologické práce. Proto se může jevit onymický materiál v dialektologické interpretaci jako nahodilý. Právě i z těchto důvodů existuje onomastika jako samostatná disciplína, aby mohlo dojít ke kompletnímu postižení celé problematiky. Aby byly onomastické závěry věrohodné, je potřeba mít k dispozici nejen vlastní repertoár jmen, ale i jejich živou (nářeční) podobu a komunikační varianty.¹²³

7.3 Metoda jazykového zeměpisu

Přelom 19. a 20. století byl dobou, kdy přestaly být dialekty považovány za degenerovanou formu jazyka a spolu s folklorem začaly být pod vlivem německého romantismu chápány jako svébytná vyjádření „duše národa“. Právě díky detailnímu zkoumání vývoje a diferenciaci nářečí bylo zjištěno, že vedle hledisek generačních a sociálních má obrovský vliv hledisko zeměpisné. Tak postupně vznikla metoda tzv. jazykového zeměpisu¹²⁴. Za zakladatele této metody je považován německý jazykovědec Georg Wenker, který ji v poslední třetině 19. století aplikoval ve svém dialektologickém bádání. První jazykový atlas byl vydán francouzským dialektologem Julem Gilliéronem na počátku 20. století. Zlomová byla také Schmidtova teorie vln.¹²⁵

¹²² Rudolf Šrámek, *Úvod*, s. 148–150.

¹²³ Tamtéž, s. 150–151.

¹²⁴ Milan Harvalík, *Synchronní a diachronní aspekty*, s. 36.

¹²⁵ Blíže o teorii vln: Dagmar Matějková, *Mluva v Jiraticích ve třech generacích*, s. 17–18.

Znalci dialektologie i onomastiky mluví o metodě jazykového zeměpisu jako o nejdůležitějším styčném bodu mezi těmito dvěma jazykovými disciplínami. Existuje zde však zásadní rozdíl. Zatímco v nářečních atlasech najdeme určitou třídu jevů (např. označení pro švestku), onomastický atlas pracuje najednou se všemi jevy, které mají ustálenou lokalizaci.

7.4 Rozdíly mezi areálem onymickým a dialektovým

V onymických, především toponymických, areálech jsou vztahy objekt–jméno, poloha obce–název obce základem výzkumu. V areálech dialektových má tento vztah jen pomocnou roli. Pokud se mění dialektový areál, většinou se nemění areál onymický.¹²⁶ Dynamické proměny dialektového areálu jsou závislé na migraci lidí, na přejímání nebo expanzi slov, na typu a síle kulturních kontraktů. Statický stav onymického areálu je dán geografickou fixací objektů v krajině. Pouze v ojedinělých případech se mění i areál onymický (např. v případě plánovitého tvoření nových jmen či z důvodu nových sociálně kulturních vztahů). Nejpevnější vazba mezi areálem onymickým a dialektovým je při zkoumání německého jazykového prostoru. Z důvodu pevného svázání s jazykovým vývojem je nutné spojit onomastickou analýzu s pečlivým dialektologickým zkoumáním.

Vzhledem k tomu, že je onymický areál striktně vázán na objekty, má velkou historickou hodnotu. Studium onymického areálu je možné zjistit postup osídlení či různé vývojové stupně jazyka, kontakty mezi jazyky apod.

Pomístní jména a neúřední pojmenování osob jsou těsně svázána s každodenním životem lidí, a proto u nich najdeme velké množství regionálního nářečního fondu. Formálně pak splývají s pravidly daného místního dialektu. Naproti tomu místní jména a úřední podoby jmen splývají s areálem národního jazyka.¹²⁷

Propria umožňují na jedné straně zachování a udržení starších jazykových jevů, která jsou v nich obsažena, na straně druhé však tato označení postupně ztrácí sémantickou průhlednost a etymologickou souvislost s výchozím apelativem. To je důvod pro komolení nebo tzv. lidovou etymologii, která vychází z pouhé zvukové podobnosti slov, jež spolu významově nesouvisí. V určitých případech je složité objasnit původní význam jména (viz str. 19, Neprůhledná místní jména). Touto

¹²⁶ Rudolf Šrámek uvádí příklad, kdy němečtí kolonisté přinesli na jižní Moravu němčinu, ale přejali většinou již existující česká jména.

¹²⁷ Rudolf Šrámek, *Úvod*, s. 155.

problematikou se zabývá etymologická onomastika, která má odhalovat apelativní základy skryté v propriích.¹²⁸

Závěrem lze říci, že onomastika sleduje vývoj daného jevu i jeho konkrétní realizace, dialektologie se zabývá pouze realizací v mluvené podobě. Onomastice jde o obecnosti, zvláštnosti i jednotliviny, dialektologii pouze o jednotliviny. Šrámek zmiňuje specifickou onomastickou subdisciplínu, dialektologii vlastních jmen, jejímž cílem je zkoumat areálové vlastnosti propriální sféry jazyka. Obě disciplíny mají, jak je psáno výše, mnoho společného, od povahy práce přes metody až po cíle, vzájemně se ovlivňují, čerpají jedna z druhé, spolupracují. Proto je nutné, aby onomastik ovládal dialektologii a dialektolog zase onomastiku.¹²⁹

¹²⁸ Milan Harvalík, *Synchronní a diachronní aspekty*, s. 42.

¹²⁹ Rudolf Šrámek, *Úvod*, s. 159.

8 METODIKA VÝZKUMU POMÍSTNÍCH JMEN

Při zpracování anoikonymie Jiratic bylo nejprve zapotřebí podrobně se seznámit se základy onomastiky, toponomastiky a především pak s elementárními pracemi zabývajícími se pomístními názvy. Na základě této literatury, jež je uvedena v závěrečné části práce, byla vytvořena teoretická část zabývající se všemi zmíněnými aspekty. Během této práce byly prostudovány relevantní prameny, které se staly zdrojem praktického výzkumu (bližší charakteristika pramenů ↓). Na sebraný anoikonymický materiál byly následně aplikovány znalosti získané z prostudované literatury. Výsledkem je abecední heslář pomístních jmen Jiratic s jednotnou strukturou každého hesla (Struktura hesla ↓).

8.1 Charakteristika pramenů

Na následujících stranách se zabývám stručnou charakteristikou pramenů, které mi byly nápomocny při shromažďování a lokalizaci pomístních jmen.

I. vojenské mapování – josefské¹³⁰

1764-1768 a 1780-1783 (rektifikace), měřítko 1:28 800, obr. 6. Důstojníci vojenské topografické služby projíždějící krajinou na koních mapovali terén pouhým pozorováním. Největší pozornost věnovali komunikacím, dále pak oronymům a agronymům. Díky barevnému zpracování lze rozlišit i jednotlivé typy budov. Zajímavá je tato mapa především z důvodu zachycení stavu krajiny před nástupem průmyslové revoluce.¹³¹

Mapy stabilního katastru¹³²

Měřítko 1:2 800. Tyto objektivní a velmi přesné mapy byly postupně vytvářeny po vydání císařského patentu Františka I. roku 1817. Účelem bylo jednoduché a spravedlivé vyměření pozemkové daně. Jedná se o první mapování na území rakouského státu vyhotovené na přesných geodetických základech. Jasně zřetelné jsou katastrální hranice obce, pozemkové hranice, vše je očíslováno, došlo k přesnému

¹³⁰ Z I. vojenského mapování nebyly získány žádné pomístní názvy. Tyto mapy však, stejně jako mapy II. vojenského mapování, pomohly pro základní orientaci v krajině 18. století.

¹³¹ Oldmaps, *I. vojenské mapování* [online] [cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z: http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?map_root=1vm

¹³² Kostková, Pavla – Římalová, Jitka, *Stabilní katastr* [online][cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z: http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/text_sk.html

zaměření vodních toků, nemovitostí. Vzniklé mapy byly reprodukovány tiskem. Na základě zmíněného vyměřování vznikly dva druhy mapových děl.¹³³

- Povinné císařské otisky (obr. 3), které sloužily k archivaci. V současnosti jsou přístupné na internetových stránkách <http://archivnimapy.cuzk.cz/>
- Indikační skici, tzv. příruční mapy (obr. 4). Jednalo se vlastně o kopie map originálních. Na Moravě vznikaly v letech 1824–1830 a 1833–1836. Indikační skici vznikly tak, že se list originální mapy rozdělil na několik částí (záleželo na velikosti pozemku) a vše se zakreslovalo od ruky. Číslo pozemkových parcel byla napsaná červeně, čísla parcel stavebních černě. V současnosti jsou indikační skici uloženy v Národních archivech (Národní archiv Praha, Moravský zemský archiv v Brně, Zemský archiv v Opavě). K indikačním skicám byl přiložen i náčrtek, tzv. parcelní protokol indikačních skic (obr. 5), který obsahoval název obce, kraj a berní okres. Zde byly zakresleny pozemkové tratě s přesným označením. V přiložené tabulce byla, kromě názvů pozemkových tratí, zmíněna i jejich velikost.¹³⁴

II. vojenské mapování – Františkovo¹³⁵

1836–1852, měřítko 1:2 880, obr. 7. Oproti prvnímu mapování jsou tyto mapy mnohem přesnější, jejich podkladem byly totiž mapy Stablního katastru. Doplněny byly některé pomístní názvy, popř. výšky trigonometrických bodů. Na těchto mapách je již vidět vliv průmyslové revoluce (větší orná půda, menší zalesněná plocha).¹³⁶

III. vojenské mapování – Františko-josefské

1876–1878 (Morava a Slezsko), 1877–1880 (Čechy), měřítko 1:25 000, obr. 8. Vytvořeno opět kvůli vyšším požadavkům armády rakouské monarchie, důraz byl kladen na přesnost a aktuálnost. Znázorňován byl i výškopis (vrstevnice, kóty) a

¹³³ V praktické části jsem vycházela z obou těchto typů, neboť z důvodu přepisu, korekcí a zřejmě též i neznalostí dané lokality zde docházelo k různým obměnám v názvech pomístních jmen.

¹³⁴ Wikipedia, *Indikační skica stabilního katastru* [online][cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z:

https://cs.wikipedia.org/wiki/Indika%C4%8Dn%C3%AD_skica_stabiln%C3%ADho_katastru

¹³⁵ Druhým vojenským mapováním byly na území katastru Jiratic zaznamenány tři pomístní jména (*Horní Kríž, Dobra W. a Dobraholz*). Jiratice zde jsou zapsány jako Jrratitz (stejně i v prvním voj. mapování).

¹³⁶ Oldmaps, *II. vojenské mapování* [online][cit. 5. 11. 2017] Dostupné z: http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?lang=cs&map_root=2vm

základní pomístní názvy. Tento typ map byl později doplňován podrobnějšími speciálními mapami (až do r. 1952).¹³⁷

Různé druhy topografických map z let 1951–1971

Jedná se o moderní mapy, které zaznamenávají velké množství pomístních názvů (obr. 10). V rozmezí těchto dvaceti let vzniklo mnoho různých topografických map s rozličnými měřítky. Z toho důvodu obsahuje každá z nich jiné množství anoikonym. Na jejich základě vznikla také Státní mapa odvozená, která zobrazuje anoikonoma užívaná především pro potřeby Jednotných zemědělských družstev. Tyto mapy jsou přístupné na portálu Českého úřadu zeměměřického a katastrálního Geonames v sekci Archivní mapy, po kliknutí na ikonu obce se zobrazí všechny přístupné mapy¹³⁸.

Soupis pomístních jmen¹³⁹

V 60. letech se začal uplatňovat vědecký zájem o česká pomístní jména (viz Historie onomastiky na s. 11). Z iniciativy Vladimíra Šmilaeura probíhal od této doby celostátní soupis pomístních jmen, vše organizovala Místopisná komise ČSAV. V Čechách se tato soupisová akce konala v letech 1963–1980, na Moravě a ve Slezsku od roku 1965 do roku 1986. Organizováním sběru pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku byl pověřen František Matějek, Rudolf Šrámek a Jana Pleskalová. Obce a osady obdržely formuláře, do kterých místní dobrovolníci (především ti, kteří oblast detailně znali) zapisovali následující informace:

- názvy pomístních jmen
- konkrétní objekty, na které se název vztahuje (louka, pole, rybník apod.)
- tvar, polohu a jakost objektu
- zprávu o tom, jak si lidé název vysvětlují, jaké je asi stáří názvu, na jaká parcelní čísla se název vztahuje

Kromě zmíněného způsobu (tedy soupisovou anketou), byl materiál získáván i přímým terénním výzkumem a také informacemi získanými z různých prací studentů

¹³⁷ Oldmaps, *III. vojenské mapování* [online][cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z: http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?lang=cs&map_root=3vm

¹³⁸ ČÚZK, *Archivní mapy* [online] [cit. 5. 11. 2017] Dostupné z: <http://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/pohledy/archiv.html>

¹³⁹ Ústav pro jazyk český AV ČR, *Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku, 2005-2007*, [online] [cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z: <http://spjms.ujc.cas.cz/minfo/all#uvod>

vysokých škol. Na základě všeho sebraného materiálu (asi 225 000 dokladů) se zpracovává elektronický Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku. Seznam pomístních jmen v Jiraticích získaný touto soupisovou akcí je uveden v příloze diplomové práce (s. 154).

Moravská vlastivěda

Tento svazek, ze kterého byly čerpány některé názvy tratí, je věnován Moravskobudějovicku a Jemnicku. Celá vlastivěda moravská je monumentálním dílem, jež je někdy označováno i za dílo encyklopedické. Seznam zde zmíněných názvů je uveden v příloze na s. 154.

Současné mapy České republiky

I na mapách současných je zaznamenáno mnoho pomístních jmen, která jsou stará několik staletí. U mnohých je však třeba počítat s tím, že jsou vědomě zapsána spisovně, tedy v podobě, která se v daných obcích v mluvené formě neužívá (více k této problematice viz kapitolu Vztah nářečí a onomastiky). Tyto mapy v konkrétním výzkumu (obr. 11–14) však posloužily mj. k přesnější lokalizaci a také k porovnávání s mapami staršími. Jsou přístupné také na Geoportálu Českého úřadu zeměměřického a katastrálního¹⁴⁰ Z této internetové stránky byly čerpány především různé typy map katastrálních, ortofotomapy a letecké snímky. Na portálu Mapy.cz byly přínosné zejména mapy turistické uvádějící mnoho anoikonym.¹⁴¹

Vlastní výzkum

Největší penzum informací bylo získáno vlastním výzkumem. Až zpětně byly získané pomístní názvy porovnávány a doplňovány informacemi z pramenů uvedených výše. Zmíněný výzkum byl prováděn od roku 2015. Vlastní poznatky získané díky životu v Jiraticích byly různě doplňovány. Nejvíce informací bylo poskytnuto nejstaršími obyvateli obce (FM 83 let, MK 76 let, AT 75 let) buď rozhovory, nebo přímo v terénu. Bývalí zaměstnanci JZD a také lidé zabývající se myslivostí obohatili studii o velké množství názvů agronym (KM 56 let, JS 59 let). Další názvy pomístních jmen byly získávány průběžně od členů rodiny, kteří v Jiraticích bydlí, popř. odsud pochází (JK 64 let, SČ 60 let, PM 50 let, MB 52 let).

¹⁴⁰ ČÚZK, *Geoprohlížeč* [online][cit. 4. 11. 2017]. Dostupné z: <http://geoportal.cuzk.cz/geoprohlizec>

¹⁴¹ Mapy, *Turistická mapa Jiratic* [online][cit. 4. 11. 2017]. Dostupné z: <https://mapy.cz/turisticka?x=15.6063326&y=48.9908279&z=14&source=muni&id=5381&q=jiratic>

8.2 Struktura hesla

1. Historické doklady příslušného pomístního jména jsou uvedeny v transliterované podobě. Zmíněné prameny jsou seřazeny podle stáří. U každé podoby je v závorce poznamenána zkratka zdrojového pramene:
 - Císařské povinné otisky z roku 1824 (1824)
 - Indikační skici (IS)
 - Parcelní protokol u indikačních skic (PPIS)
 - Mapy 3. vojenského mapování (3. VM)
 - Topografické mapy z r. 1952 (1952)
 - Soupis pomístních jmen (SPJ)
 - Moravská vlastivěda (MV)
 - Současná katastrální mapa (SKM)
 - Vlastní výzkum (VV)
2. Klasifikace anoikonyma na základě sémantického třídění Vladimíra Šmilauera, modelové analýzy Rudolfa Šrámka a Jany Pleskalové, doplněná o formální klasifikaci Libuše Olivové-Nezbedové.
3. Lokalizace anoikonyma v krajině. Pro uvedení co nejpřesnějšího umístění je oblast charakterizována pomocí dalších, popř. dříve užívaných pomístních jmen. Použití kurzívy u zmíněných anoikonym značí, že je jim věnováno v abecedním seznamu samostatné heslo.
4. Výklad o původu a významu daného pojmenování. Nejčastěji je vyloženo základové apelativum, popř. proprium a dáno do širší souvislosti celého pomístního názvu. Základní literaturou byly na tomto místě etymologické slovníky.
 - Václav Machek, Etymologický slovník jazyka českého, Praha 1997.
 - Josef Holub – Stanislav Lyr, Stručný etymologický slovník jazyka českého, Praha 1966.
 - Jiří Rejzek, Český etymologický slovník, Praha 2015.

Pokud jsem však vycházela z jiných než uvedených slovníků, konkrétní pramen uvádím u analyzovaného hesla v poznámce pod čarou.
5. Případné odchylky od spisovné češtiny a jazykově příznakové rysy. Důraz je kladen především na hláskoslovné a tvaroslovné nářeční i obecně české jevy.

9 POMÍSTNÍ JMÉNA – HESLOVÁ ČÁST

V předkládaném soupise jsou abecedně (včetně předložek) seřazena všechna zjištěná pomístní jména Jiratic a jejich blízkého okolí. Základem je vždy ta podoba anoikonyma, která je v dané obci nejčastěji užívána. Ve většině případů se tedy jedná o podobu nářeční. Zde je jasně vidět, jak slouží onomastický materiál i zkoumání nářečnickému. Z důvodu složitosti pojmenovacích procesů jsem zvolila nejjednodušší způsob zápisu velkých a malých písmen, velké je tedy jen první písmeno prvního slova pomístního jména, popř. vlastní jméno (pokud jej anoikonymum obsahuje).¹⁴² Doklady z výše uvedených pramenů jsem uvedla tak, jak v nich byly zapsány.

Boroví

1. *V borovém/Boroví (1952) V borovém (SPJ) U borových (SKM) Boroví (VV)*
2. Jednoslovné přímé agronymum v nominativu singuláru patřící do skupiny Rostlinstvo – Rostliny, porosty i jednotlivé¹⁴³. Vztahový model B (CO tam je).
3. Různě členitý jehličnatý les severozápadně od Jiratic. Skládá se ze dvou částí, které jsou jiratickými obyvateli nazvány Velký a Malý Boroví.
4. Základové slovo *bor* je všeslovanské, velmi časté jako po/místní jméno. Bor/B původně znamenalo močál, rašeliniště. Z vysychajících močálů se postupně tvořila vřesoviště, na kterých se začaly objevovat druhy rostliny, kterým nevdí nehostinná místa (např. borovice, borůvky, borovník – hřib rostoucí pod borovicemi). Bor se pak říkalo těmto rostlinám a postupně celému borovému lesu, postupně i ve významu jakýkoli les.¹⁴⁴
5. V pramenech se tento pomístní název vyskytuje jako zpodstatnělé přídavné jméno (zpravidla vždy s předložkou *pod*, *u*, *za*, nebo *v*¹⁴⁵, která sama vybízí k užívání lexému jako přídavného jména. V mluvené podobě však obyvatelé Jiratic toto slovo chápou jako substantivum (Boroví) a skloňují jej skloňováním jmenným. Pouze u lokálu singuláru jsem zaznamenala podobu U Borovího, tedy typ skloňování složeného.

¹⁴² Inspirací pravopisu pomístních jmen byl způsob Jany Pleskalové, který aplikovala v knize *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*.

¹⁴³ Jana Pleskalová, *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*, str. 64 uvádí přímo podskupinu stromy.

¹⁴⁴ Ústav pro jazyk český AV ČR, *Elektronický slovník staré češtiny*, 2006-2017, [online] [cit. 25. 10. 2017]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

¹⁴⁵ Viz heslo *Za Borovím, Pod Borovím*.

Čihadla

1. *Čihadla* (1952) *Čihadla* (SKM) *Čihadla/Čihadlo* (VV)
2. Jednoslovné přímé oronymum v nominativu plurálu řazené do skupiny Lidská práce – Zvířata volně žijící dle vztahového modelu B (CO tam je).
3. Cíp radotického katastru, který sousedí s katastrem jiratickým. Čihadla je označení pro vysoký kopec (480,4 m. n. m.) tyčící se nad údolní vesnicí Radotice. Právě přes Čihadla se dá dojít po ní cestou z Radotic na rozcestí ke křoví, odtud je pak možno se vydat do Jiratic, Police, Bačkovic popřípadě jinou cestu zpět do Radotic.
4. Ze slovesa *čihat* (vyhlížet kořist), přeneseně také pozorně či nepozorovaně se dívat. Má význam lovecký, popř. starý ptáčnický (vyhlížet/v skrytu čekat na kořist). Od toho odvozena čizba, čihař i čihák. Z tohoto místa je vidět do všech světových stran, proto je odedávna vyhledáváno myslivci, kteří zde na posedech číhají na zvěř.
5. Tento pomístní název je u anoikonym velmi hojně zastoupen, dokládá to např. i práce Michala Havrdy, *Obraz anoikonymie v katastru obce Tchořovice a jeho historické proměny*, s. 56.

Čtvrťka

1. *Čtvrťka/Štvrťka/Ve čtvrtce* (VV)
2. Jednoslovné přímé pomístní jméno (název veřejného prostranství) v nominativu singuláru, které je možné zařadit k významové kategorii Poměry majetkové a právní – Způsob získání půdy. Vztahový model C nesoucí popis a charakteristiku.
3. Dříve se tak říkalo téměř rozpadlé stodole v severní části Jiratic v oblasti zvané *Kout*. Bylo to místo setkávání mladých. Dodnes se tak nazývá daný prostor patřící k chalupám *U Kabelků* (viz s. 119) a *U Macálků* (s. 107)
4. Jedná se o pojmenování od číslovkového základu, s významem čtvrtina. V tomto významu jde o pozemek, který vznikl rozdělením většího celku na čtvrtiny a ty pak byly přidělovány majitelům. Oproti pojmenování se základem díl (viz heslo *Na Padělkách*) je to jeden z mladších názvů se stejnou motivací.¹⁴⁶
5. Především u starších obyvatel je možné slyšet místo počátečního č, souhlásku š.

¹⁴⁶ Fr. Matějka, *Pomístní jména a hospodářsko-společenský vývoj venkova*, s. 174.

Dolní Vosik

1. *Dolní vosik* (1952)
2. Víceslovné bezpředložkové přímé agronymum v nominativu signuláru patřící do kategorie Obecné vztahy a vlastnosti – Poloha. Vztahový model A + Ci, který doplňuje hlavní vztah KDE/popř. U ČEHO místo je o bližší charakteristiku.
3. Úzký pruh pole (dříve luk) mezi lesem *Doubravou* a rybníkem *Vosikem*. Také se tak označují louky a polnosti ZD v blízkosti rybníka.
4. Viz heslo *Vosik*. Adjektivum Dolní odkazuje k tomu, že dané polnosti leží v nižších nadmořských výškách než ostatní (ty jsou nazývány Horní – viz *Horní Vosik*).
5. Vlastní jméno *Vosik* vzniklo z apelativa osika. Stalo se z něj maskulinum s protetickým *v* v genitivu zakončené koncovkou *-a* (u *Vosika*). V daném anoikonymu označuje přívlastek shodný vlastnost pole ležícího u rybníka *Vosika*, ne vlastnost samotného rybníka.

Doubrava

1. *Dobra* (3. VM, 1891) *Doubrava* (1952) *Doubrava* (SPJ) *Doubrava* (SKM) *Doubrava* (VV)
2. Jednoslovné přímé agronymum v nominativu singuláru řadící se do skupiny Rostlinstvo – Rostliny, porosty a k vztahovému modelu B (CO na místě je).
3. Les mezi Jiraticemi a Policí. Silnice jej rozděluje na *Horní* a *Spodní*. K nejvyššímu vrcholu *Horní Doubravy* (516 m. n. m.) se dá dojít *Hlavní alejí*, která vede až k cestě poblíž *Třírohé kapličky*. Součástí *Dolní Doubravy* (450 m. n. m.) jsou dvě studánky (Davidova a U kapličky), rybník *Vosik*, *Doubrava* a dvě menší tůně.
4. *Doubrava* je všeslovanské slovo (např. pol. *dąbrowa*, stsl. *dąbrava*) a znamená háj, listnatý les, nebo také les dubový, protože psl. *dąbrava* zřejmě souvisí s *dąb* (dub). Starší výklady je spojován s angl. *timber* (stavební dříví, kmen, kláda) nebo také s řeckým *démò* (stavím, od ie. *dem*).
5. Z důvodu chybného přepsání ve starších mapách (viz *Dobra*), je v současné katastrální mapě vedlejší pole zapsáno jako U křížku k Dobré. Ze substantivního anoikonyma (*Dobra*) se tak stalo anoikonymum adjektivní (*Dobrá*). Viz obr. 35.

Farářky

1. *Farářky* (1952) *Na Farářském/ Farářky* (SKM) *Na Farářkách* (VV)
2. Jednoslovné přímé agronymum v nominativu plurálu. Spadá do kategorie Poměry majetkové a právní – majetek církevní. Podle vztahového modelu se jedná o typ D (ČÍ to je/byl majetek).
3. Pole mnohoúhelníkového tvaru z důvodu těsného rozložení mezi dvěma částmi lesa *Boroví*. Pramení zde malý potůček, stéká dolů lesem a vlévá se do řeky *Želetavky*.
4. Slovo *fara* (bydliště a úřad duchovního) je staročeské. Pochází ze střhn. *pharre* (dnes *Pfarre*), to vzniklo z řec. *pároikos* (soused, cizinec, doslova vedle bydlicí. V obecní kronice se píše, že „Jiratice tvořily rustikální panství kdousovského faráře“¹⁴⁷, to znamená, že usedlíci obdělávající půdu z ní odváděli naturálie faráři. Právě název *Na Farářském* svědčí o tom, že zde byl kromě selských usedlostí i dvůr farský.
5. Pomístní název je užíván v jednoslovné i předložkové verzi.

Hlavní alej

1. *Hlavní alej* (VV)
2. Víceslovné přímé hodonymum v nominativu singuláru patřící do skupiny Rostlinstvo – Porosty obecně. Jedná se o vztahový model B+C_i, který doplňuje hlavní vztah CO na místě je o bližší široce vztahovou charakteristiku.
3. Dlouhá rovná lesní cesta, která protíná celou *Horní* i *Spodní Doubravu*. Severozápadním směrem se alejí dá dojít až k *Šiboru*, opačným směrem pak k *Vosíku*.
4. Lexém *alej* vznikl z fr. *allée* (cesta) přes něm. *Allee* (alej, stromořadí).

Horní Doubrava

1. *Dobrá* (1952) *Horní Doubrava* (VV)
2. Víceslovné přímé agronymum v nominativu singuláru, které se řadí do skupiny Rostlinstvo – Rostliny, porosty i jednotlivé. Jde o vztahový model B+C_i, který doplňuje hlavní vztah (CO na místě je) o bližší široce vztahovou charakteristiku.

¹⁴⁷ *Kronika obce Jiratice*, rok 1924. V kronice se dále píše, že tento stav trval až do roku 1849, kdy byly Jiratice začleněny po politickou pravomoc úřadu v Dačicích.

3. Větší část *Doubravy*, jihovýchodně od obce. Od *Spodní Doubravy* oddělena silnicí vedoucí z Jiratic do Police. Viz heslo *Doubrava*.
4. Proprium *Doubrava* je rozšířeno adjektivním přívlastkem Horní, který vyjadřuje polohu pozemku v horní části lesa.

Horní kříž

1. *Za Křízem* (1824) *Za Křížem* (IS) *Horný Kříž* (3. VM 1891) *Horný kříž* (3. VM 1894) *Hor. Kříž* (3. VM 1938) *Horní kříž* (1952) *U horního kříže* (SPJ) *Horní Kříž* (SKM) *Za křížem* (MV) *U Horního kříža/ Za křížem* (VV)
2. Víceslovné bezpředložkové přímé anoikonimum (člověkem vytvořený objekt pevně fixován v krajině, důležitý pro orientaci) v nominativu singuláru, které se řadí do skupiny Lidská díla – církevní stavby. Vztahový model B+C_i který doplňuje hlavní vztah (CO tam je) o bližší charakteristiku.
3. Dřevěný kříž po levé straně od silnice Jiratice–Jemnice. Stojí v 506 m. n. m., na západní straně od něj jsou *Padělky*, na východ pak pole *Na pískách*, *na Nivkách* a *na Širokých*. Před křížem je cesta vedoucí k *Boroví*. Severním směrem, k Jemnici, se užívá označení *Za křížem*. Z tohoto místa je vidět do širokého okolí (i do Rakouska).
4. Kříž je slovo všeslovanské, bylo přejato z lat. *crux*. Původně znamenalo zakřivené břevno, které sloužilo k ukřižování (způsob popravu). V daném PJ je rozšířeno adjektivním přívlastkem Horní, což vyjadřuje umístění kříže na vrcholu kopce oproti poloze ostatních křížků v okolí Jiratic.
5. U adjektiva Horní je ve všech pádech kromě nominativu znát v zakončení moravská krátkost. Substantivum kříž se vyslovuje dlouze pouze v nominativu, v dalších pádech také krátce, v genitivu singuláru s koncovkou -a (kříža) místo -e. Domnívám se, že více variant pojmenování tohoto místa je dáno jeho důležitostmi. Odedávna sloužil jako orientační bod nejen pro obyvatele Jiratic.

Horní Vosik

1. *Horní Vosik* (1952)
2. Víceslovné přímé agronymum v nominativu singuláru patřící do kategorie Obecné vztahy a vlastnosti – Poloha. Vzhledem k tomu, že se jedná o horní pole

ležící u Vosika, patří ke vztahovému modelu A + Ci, který doplňuje hlavní vztah KDE/popř. U ČEHO místo je o bližší charakteristiku.

3. Rozlehlé pole, které se zvedá západním směrem od rybníka *Vosika* až k polnostem *V ochozi* a dále *Na čihadlech*.
4. Viz *Vosik*
5. Viz *Dolní Vosik*

Kout

1. *Kout* (VV)
2. Jednoslovné přímé anoikononymum (název veřejného prostranství) v nominativu singuláru, patří do skupiny Obecné vztahy a vlastnosti – Tvar, přímé označení. Vztahový model B – CO na místě je.
3. Severovýchodní část Jiratic. Domy zde stojící utvářejí tvar podkovy a vede k nim pouze úzká silnice, jde vlastně o slepou ulici¹⁴⁸. Obyvatelům z těchto stavení se říká „Koutáci“, viz heslo Na perku.
4. Všeslovanské slovo, praslovansky patrně kotъ. Rozlehlé usedlosti se často dělily na jednotlivé kouty, v tomto případě se jedná spíše o pojmenování na základě podobnosti.

Kozačka

1. *Kozačka* (VV)
2. Jednoslovné přímé hodonymum v nominativu singuláru. Patří buď do skupiny Rostlinstvo – rostliny, porosty i jednotlivé, nebo do skupiny Zvířectvo – domácí savci a ptáci popř. do skupiny Lidská práce – zvířata domácí. Vztahový model B, CO na místě je.
3. Cesta vedoucí zprvu podél lesa, pak lesem až na *Hlavní alej*. Jedná se o nejkratší možný způsob, jak se dostat z Jiratic na tuto alej. Touto cestou se dříve chodilo do Kostník.
4. U tohoto anoikonyma je etymologie nejasná, jak napovídá i rozmanité třídění u bodu 2. Klaním se k názoru, že zatímco po hlavních cestách jezdily vozy, po této menší cestě se chodilo s kozou na pastvu. Může však jít také o místo s

¹⁴⁸ Tzv. *Kout* se skládá ze stavení U Smetanů, U Tesařů, U Simandů, U Fedrů, U Šimků, U Tříletů, U Macálků a U Kabelků. Součástí je také tzv. *Čtvrťka*.

výskytem hub kozáků. Spojitost s obyvatelem jihoruských stepí je nepravděpodobná.

Malá alej

1. *Malá/Vedlejší alej* (VV)
2. Víceslovné přímé hodonymum v nominativu singuláru patřící do skupiny Rostlinstvo – Porosty obecně. Jedná se o vztahový model B+C_i, který doplňuje hlavní vztah CO na místě je o bližší široce vztahovou charakteristiku.
3. Oproti *Hlavní aleji* vede tato alej pouze skrze *Horní Doubravu*, pak na ní navazuje cesta podél lesa. První odbočkou vpravo se chodilo do Kostník do Hájku, kde se dodnes koná hájecká pouť.
4. viz *Hlavní alej*

Malý Boroví

1. *Maly Boroví* (VV)
2. Víceslovné bezpředložkové přímé oronymum v nominativu singuláru, které patří do skupiny Rostlinstvo – Rostliny, porosty i jednotlivé. Vztahový model B+C_i, který doplňuje hlavní vztah (CO na místě je) o bližší široce vztahovou charakteristiku.
3. Část lesa *Boroví*.
4. Viz heslo *Boroví*.
5. Viz heslo *Boroví*, které je v tomto pomístním jméně doplněno o adjektivum vyjadřující jeho reálnou velikost oproti druhé části lesa. Charakteristické úžení é v *i* a následné zkrácení na *i*.

Matějkova rokla

1. *Matějkova zmola/rokla* (VV)
2. Víceslovné bezpředložkové přímé oronymum v nominativu singuláru, které patří do významové skupiny země – Terénní formy (konkrétně Vhloubené tvary). Vztahový model B+D_i, který doplňuje hlavní vztah (CO tam je) o přivlastnění.
3. Mírná úžlabina po pravé straně od silnice vedoucí do kopce *Strachovce*, sousedící s polností *Na nivkách*. Kolem rokly je vysázeno několik smrků. Pojmenovaná podle dřívějšího majitele.

4. Apelativum rokle pochází z německého nářečního slova *Rochel*, místo *Rachel*, které souvisí s dnešním *Rachen* (jícen, kráter).
5. V nominativu je patrná neprovedená přehláska *a>e* (rokla, zmola), stejně tak v akuzativu neprovedená přehláska *u>i* (zmolu, roklu).

Na bahnách

1. *Na bahnech/Na bahnách* (VV)
2. Předložkové jednoslovné přímé agronymum v lokálu plurálu patřící do skupiny Země – Půda. Z hlediska vztahového modelu se jedná o kategorii A, KDE místo je.
3. Močálovité louky severovýchodně od Jiratic, sousedí s polností *Na Lapiškách*. Místo, které je neobdělávané, v jeho blízkosti se každý rok pálí tzv. čarodějnice.
4. Praslovanský lexém bahno nemá zcela jasný původ, zřejmě souvisí s německým *Bach* (potok).
5. V lokálu plurálu se užívá spisovná koncovka *-ech* i příznaková *-ách*.

Na dlouhejch

1. *Na Dlauhegh* (1824) *Na Dlauhejeh* (IS) *Na Dlauhegch* (PPIS) *Na dlouhejch* (1952) *Na dlouhých* (MV) *Na dlouhých* (SKM) *Na dlouhejch* (VV)
2. Jednoslovné předložkové přímé agronymum patřící do skupiny Obecné vztahy a vlastnosti – Velikost, rychlost, apod. Vztahový model A vyjadřující KDE to je.
3. Na dlouhejch (1): dříve se jednalo o dlouhá úzká pole, která ležela mezi jiratickým a kostnickým katastrem. Byla rozdělena na několik menších částí úzkými cestami, ze kterých byla jednotlivá políčka obhospodařována. Jako Dlouhé tak byly označovány i dané cesty. Nyní zde žádné cestičky nejsou a tratě se spojily v jedno dlouhé pole. Na dlouhejch (2): rozlehlé pole, které leží severním směrem od dnes již skoro nevyužívané polní cesty spojující Jiratice a Radotice.
4. Praslovanské slovo, staročeské *dluhý* s vkladným *-ú-*. Souvisí s řec. *dolichos*, zřejmě i s lat. *longus* a s něm *lang*. Jedná o slovo dále neprůhledné.

5. Typické nářeční složené skloňování v koncovce adjektiva. Anoikonyma vzniklá z adjektiva dlouhý jsou velmi častá (ve své práci je několikrát uvádí i J. Pleskalová¹⁴⁹).

Na Jordánových

1. *Na Jordánových* (1952)
2. Jednoslovné předložkové přímé agronymum v lokálu plurálu patřící do kategorie Poměry majetkové a právní – Pojmenování podle osob a institucí. Vztahový model A+Di, protože vyjadřuje KDE místo je a zároveň podává informace ČÍ je.
3. Menší pole, které nyní patří k větší polnosti *Na dlouhejch*.
4. Anoikonymum vzniklo z vlastního jména Jordán. To odkazuje k hebrejskému pojmenování řeky, v níž byl pokřtěn Ježíš.¹⁵⁰
5. Podle obyvatel Jiratic ho vlastnil kostnický sedlák Jordán, dnes už se však toto PJ neuzívá. V mluvené podobě by však zřejmě znělo „Na Jordánovejch“.

Na kopaninách

1. *Na Kopaninach* (1824) *Na Kopaninkach* (IS) *Na Kopaninach* (PPIS) *Na kopaninách* (1952) *Na kopaninkách* (SPJ) *Na kopaninách* (MV) *Na kopaninách* (SKM) *Na Kopaninách*, *Na Kopaninkách*, *Kopaninky* (VV)
2. Jednoslovné předložkové přímé agronymum v lokálu plurálu. Řadí se do skupiny Země – Kulturní půda podle významové kategorie A „KDE“ místo je. Varianta PJ *Kopaninky* se řadí k významové kategorii B „CO na místě je.“
3. Jedná se o bývalý menší lom, kam se chodil rubat kámen pro různé účely, např. na zpevnění cest, zavážení louží na polních cestách apod. V 50. letech zde bylo postaveno JZD, dnes zde část ZD stále funguje, zbývající chátrající budovy jsou postupně měněny na stáje a výběhy pro koně, část je využívána Zemědělským družstvem Police jako pole.
4. Slovo bylo odvozeno od všeslovanského *kopati* (obdělávat ostrým nástrojem, obdělávat půdu). *Kopanina* je tedy pozemek vzniklý kopáním, většinou s nekvalitní půdou. Jedná se vlastně o novou půdu, která vznikla buď vymýcením lesa, nebo zkopáním půdy.

¹⁴⁹ Jana Pleskalová, *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*, s. 55.

¹⁵⁰ Dobrava Moldanová, *Naše příjmení*, s. 96.

5. Užívá se buď v neutrální podobě (kopanina) nebo s deminutivní příponou *-k(a)* (kopaninka). V instrumentálu plurálu obecně česká koncovka s přesahem na Moravu *-ama* (za kopaninama).

Na kopcích

1. *Na Kopcyh* (1824) *Na Kopcyh* (IS) *Na Kopcyh* (PPIS) *Na kopcích* (1952) *Na kopcích* (SPJ) *Na kopcích* (MV) *Kopce* (SKM) *Na kopcích* (VV)
2. Jednoslovné předložkové přímé agronymum v lokálu plurálu patřící do skupiny Země – Terénní formy (konkrétně Vyvýšeniny). Vztahový model A (KDE místo je). Pomístní jméno *Kopce* pak patří ke vztahovému modelu B (CO na místě je)
3. Pole táhnoucí se vlevo podél silnice, která vede do Jemnice. Začíná u *Prokšovýho kříža* a končí až na kopci, kde stojí *Horní kříž*. V minulosti se jednalo o málo úrodnou část pole, pěstoval se tam pouze oves nebo brambory.
4. Lexém *kopec* vznikl z všeslovanského slova *kop/kopa*, které znamenalo nakopaná země. Souvisí s ním. *Haufen*. Dříve byly na hranicích panství popř. mezi selskými statky kopy a při právních změnách hranic museli selští synové tzv. držeti kopy pro pamětnou (byli položeni břichem na nový hraničník a dostali na zadek, aby si místo výprasku řádně zapamatovali). Toto pole je však zřejmě pojmenováno podle vyšší nadmořské výšky.

Na lapiškách

1. *Na Lapißkach* (1824) *Na Lapischkach* (IS) *Na Lapiskach* (PPIS) *Na lapiškách* (1952) *Na lapiškách* (MV) *Na lapiškách/Lapiška* (SKM) *Na lapiškách/ Na lapišce/ lapiška/Lapišky* (VV)
2. Jednoslovné předložkové přímé agronymum v lokálu plurálu patřící zřejmě do kategorie Lidská práce – Zvířata volně žijící. Vztahový model A (KDE to je).
3. Rozlehlé úrodné pole, které se rozprostírá od severozápadu obce a je ohraničeno na jedné straně silnicí vedoucí do Jemnice, na straně druhé kdousovským katastrem a na severu přechází v polnost *Na Nivkách*.
4. V současnosti slovo spíše neprůhledné, vzniklo zřejmě ze slovesa *lapati, lapiti*, které je původu všeslovanského. Co se poprvé lapne, bez rozmýšlení, bez vybírání, přeneseně znamená ukvapené jednání. Zda se v těchto místech chytala zvěř, nebo se zde nacházeli lapkové, je dnes již těžko zjištělné.

5. Z důvodu nejasnosti pojmenování se v posledních letech začalo anoikononymum užívat v různých variantních obměnách (v plurálu i singuláru, v předložkové i bezpředložkové verzi).

Na marijance

1. *Na Mariánkách/Mariánka* (SPJ) *Na Marijance* (SKM) *Na marjance* (VV)
2. Jednoslovné předložkové přímé agronymum v lokálu singuláru/popř. plurálu, které je možné zařadit do skupiny Rostlinstvo – Rostliny, porosty i jednotlivé. Vztahový model A, KDE místo je.
3. Pole po levé straně od cesty, která vede ze *Strachovce* do Jemnice. Začíná hned za lesem a pokračuje až k jemnickému Větrnému kopci. Dříve zde byly louky, kam se chodilo na majoránku.
4. Majoránka, drobná aromatická bylina, vědecky *Maiorana* byla pro svůj kucyhňský význam ceněna už ve starověku, ve střlat. se objevuje *majorana*. Jiné nář. podoby: *majerán(ka)*, *maděránka*, *maděránek*. Kromě toho přichýlení ke jménu *Maria* dalo v lidové mluvě podoby *mari(j)ánka*, *mari(j)ánek*.

Na mokrejch

1. *Na mokrejch* (VV)
2. Jednoslovné předložkové přímé agronymum v lokálu plurálu patřící do kategorie Země, podskupiny Půda. Vztahový model A (KDE místo je).
3. Dříve to byla obecní louka, kde díky vhodným podmínkám rostl kmín. V současnosti je to součást velkého pole na severozápadním okraji Jiratic.
4. Adjektivum mokrý je všeslovenské (pol. *mokry*, rus. *mókrjy*, stsl. *mokrŮ*). Vzniklo zřejmě z ie. *mak-* odvozené starou příponou *-r-*.
5. Je zde vidět obecně český diftong *ej* za *y/i* u přídavného jména.

Na nivě

1. *Na nivě* (1952) *Na nivě* (SPJ)
2. Jednoslovné předložkové přímé agronymum v lokálu singuláru, které se řadí do skupiny Země – Kulturní půda. Vztahový model A vyjadřující, KDE to je.
3. Menší políčko pravidelného obdélníkového tvaru severně od obce, přes polní cestu sousedí s polem *Na nivkách*, přímo pak s polem *Na lapiškách*.

4. Slovo všeslovanské (pol. *niwa*, psl. *niva*), nejbliže má k řec. *neiós* (pole, úhor), příbuzné je i s lat. *nievat* (dole, dolů), původně tedy znamenala úrodné pole v nížině, nezalesněný pozemek v nižších polohách vhodný k obdělání. Nejčastěji se jednalo o kus rovné země, která je nově obdělána, jde tedy o nový přírůstek k polnímu majetku vsi za původním obvodem. Na rozdíl od pozdější noviny, což bylo pole v druhém stadiu hospodářského cyklu, po úhoru, tedy pole už zorané a oseté, ale další rok nechané ladem.
5. Pomístní jméno Niva se vyskytuje hojně¹⁵¹, i když toto pole přestalo být novou rolí, spíše se ustaluje jako označení pro jednotlivé velké plochy rovných polí.

Na nivkách

1. *Na nivkách* (1952), *Na nivkách* (SKM) *Na nivkách* (VV)
2. Jednoslovné předložkové přímé deminutivní agronymum v lokálu plurálu, které řadíme do skupiny Země – Kulturní půda. Podle vztahového modelu A, který vyjadřuje, KDE místo je.
3. Pole, které na severu sousedí s polností *Na pískách* a v jižní části je ze západu ohraničeno silnicí Jiratice–Jemnice, z východu pak polní cestou vedoucí až k trní a polím, kde se říká *Za kapličkou*.
4. Viz *Na nivě*. Nivka je zpravidla menší nezalesněný pozemek v nižších polohách vhodná k obdělávání.

Na padělkách

1. *Na Padelkach* (1824) *Na Padelkach* (IS) *na Padelkach* (PPIS) *Na padělkách* (1952) *Na padělkách* (MV) *Na padělkách* (SKM) *Na padělkách/ Padělek* (VV)
2. Jednoslovné předložkové přímé agronymum ve vokativu plurálu. Patří do skupiny Poměry majetkové a právní, k podtypu Způsob získání půdy. Vztahový model A (KDE místo je).
3. Pole mezi *Velkým Borovím* a *Malým Borovím*. Táhne se západním směrem od *Horního kříže* až k lesu.
4. Jde spíše o výraz používaný na Moravě. U většiny lidí tento název vyvolá pocit něčeho padělaného, nepravého, napodobeného, ale v souvislosti s pozemkem je třeba zmínit spíše sloveso *dělit*. Slovo díl, stč. *díel*, pochází ze

¹⁵¹ Srov. Milan Harvalík, *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*, str. 86.

slovanského *dělb*. Beneš zjistil, že Padělky se nachází vždy u nějakého kopce (u Jiratic je to kopec Strachovec). Obecně je to tedy pozemek (díl pole nebo louky), který vznikl rozdělením většího celku a nachází se v blízkosti nějakého kopce.¹⁵² Mates vysvětluje verbum *padělkovat/podělkovat* jako nádeničit, posluhovat (většinou u sedláků). Pak by mohl kus pole s tímto názvem získat nádeník např. za věrné služby od sedláka.¹⁵³

5. Užití singuláru i plurálu ve vlastním výzkumu si vysvětlují tím, že Padělky se dělily na jednotlivá pole a těm se pak říkalo Padělek.

Na perku

1. *Na perku* (VV)
2. Jednoslovné předložkové přímé anoikononymum (název veřejného prostranství) v lokálu singuláru. Patří zřejmě do kategorie Lidská díla, konkrétněji světské obytné a hospodářské stavby. Vztahový model A vyjadřující KDE místo je.
3. Říká se tak velkým stavením stojícím vlevo podél hlavní silnice, která vede z Police do Jemnice. Bydleli tu sedláci, kteří měli velké hospodářství a rozsáhlé pozemky. Ve významu náves, na vsi.
4. Lexém perk vznikl asi z něm. *Berg* (kopec). For-berg, z toho for-berk, z toho for-perk znamená svobodný statek, dvůr před městskými branami.¹⁵⁴
5. Ve vedlejší vesnici v Radoticích, 1 km od Jiratic, se používá v obdobném významu pomístní jméno Na Berku.

Na pískách

1. *Na Piskach* (1824) *Na Pißskach* (IS), *Na Piskach* (PPIS) *Na pískách* (1952) *Na pískách* (MV) *Na pískách* (SKM) *Na pískách* (VV)
2. Jednoslovné předložkové přímé agronymum v lokálu plurálu. Řadí se do skupiny Země – Složení a pohyby půdy podle vztahového modelu A, jde tedy o základní vztah „KDE to je“.
3. Malé pole v mírném kopci naproti *Hornímu kříži* přes silnici. Podél něj vede úzká cesta do Slavíkovíc. Je zde málo úrodná písčité půda.

¹⁵² Pavel Beneš, *Pomístní jméno „Padělky“*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, s. 109–113.

¹⁵³ Vladimír Mates, *Jména tajemství zbařená aneb Příjmení pod mikroskopem*, s. 233.

¹⁵⁴ Jan Gebauer, *Slovník staročeský I-II*, Praha 1970, [online] [cit. 28. 10. 2017]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

4. Písek je považován za slovo všeslovanské, staročesky *piesek*.
5. Ačkoli se v lokálu plurálu u mužských neživotných substantiv zakončených na -k považuje koncovka -ách v určitých případech za rovnocennou koncovce -ích, popř. je těžké rozlišit přesnou hranici mezi tvary slohově neutrálními a příznakovými¹⁵⁵, v případě pomístního jména se v Jiraticích užívá pouze koncovka -ách.

Na sedlištích

1. *Na Sędliβstich*(1824) *Na Sedliβstich* (IS) *Sedlisβtich* (PPIS) *Na sedlištích* (1952) *Na sedlištích* (MV) *Sedlišťe* (SKM) *Na/V sedlištích/Sedlišťe* (VV)
2. Jednoslovné předložkové přímé agronymum v lokálu plurálu (v současné katastrální mapě jako jednoslovné anoikononymum v nominativu singuláru), patřící do kategorie Země – Terénní formy, konkrétně Vhloubené tvary. Jedná se o jméno podle modelu A (KDE místo je? Na sedlištích), popř. podle modelu B (CO na místě je? Sedlišťe).
3. Rozlehlé pole, které se rozkládá v západní části jiratického katastru. Rozprostírá se vlevo od polní cesty, která vede k *Boroví* a hranice tohoto pole je v místech, kde začínají radotické lesy. V současnosti se v těchto místech také říká *Za krmelcem*.
4. Toto slovo může mít vícero významů, podle Harvalíka se jedná o pojmenování podle sedlovitého terénu.¹⁵⁶ V etymologických slovnících se dočteme o femininu selka (stč. *sedlka*) a maskulinu sedlák. Ty jsou odvozeny od sedla, což znamenalo zemědělské hospodářství. Sedlák je tedy majitel, obyvatel sídliště, usedlosti (na rozdíl od bezzemka, sluhy, otroka). Krátká kvantita slova sídlo je zachována jednak v podsedeck *z pod-sedlek*, jednak v odvozených místních jménech jako je právě Sedlišťe, popř. Sedlec či Sedlice. Zde se tedy mohlo jednat o pole, které vlastnil člověk mající selský statek, grunt.
5. Přípona -iště bývá považována za tradiční českou oproti moravské a slovenské příponě -isko.¹⁵⁷ V Jiraticích existuje však pouze pomístní název s příponou -iště.

¹⁵⁵ Internetová jazyková příručka, *Písek* [online][cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=p%C3%ADsek#bref6>

¹⁵⁶ Milan Harvalík, *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*, s. 85.

¹⁵⁷ Naše řeč, *Přípony -iště, -isko v českých nářečích* [online] [cit. 3. 11. 2017]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=446>

Na skalkách

1. *Na Skalkach*(1824) *Na Skalkach* (IS) *Na Skalkach* (PPIS) *Na Skalkach* (3. VM 1891) *Na skálkách* (3. VM 1894) *Na skalkách* (1952) *Na skalkách* (MV) *Na skalkách* (SKM) *Na Skalkách* (VV).
2. Deminutivní přímé agronymum jednoslovné předložkové v lokálu plurálu. Řadíme jej do skupiny Země, podskupiny Terénní formy, konkrétně Vyvýšeniny, popř. Složení půdy. Anoikononymum patří ke vztahovému modelu A, protože odpovídá na otázku, KDE místo je.
3. Menší kamenitá málo úrodná polnost v kopci, vpravo od cesty, kterou se sjíždí ze *Strachovce* směrem do Jemnice. Dříve tam bylo několik menších políček. Označuje se tak také pole v kopci, které se rozléhá mezi radotickým katastrem a lesem Boroví.
4. Skála je všeslovanské slovo (*skala*), původně znamenala úlomek kamene (na rozdíl třeba od říčního oblázku), souvisí s *kláti*. Základ je (*s*)*kel*.

Na Strachovcích

1. *Na Strahowcyh* (1824) *Na Strahowczyh* (IS) *Na Strachowcyh* (PPIS) *Na strachovcích* (3. VM, 1938) *Na strachovcích* (1952) *Na strahovských* (MV) *Na Strachovcích* (SKM) *Ve/Na Strachovcích* (VV).
2. Jednoslovné předložkové přímé agronymum v lokálu plurálu, které patří do skupiny Duchovní život a historie, konkrétněji Pověry a pověsti. Patří ke vztahovému modelu A, KDE to je.
3. Pole a louky ležící severovýchodně od kopce *Strachovce*. Za jejich počátek se považuje vrchol kopce, Strachovce se táhnou vpravo od silnice vedoucí do Jemnice až k začátku lesa v levotočivé zatáčce.
4. Základové slovo *strach* je všeslovanské, souvisí asi s něm. *Schreck*. Psl. *strach* mělo původní význam ztuhnutí, strnutí. Bližší motivace vzniku tohoto pojmenování dnes bohužel není známá.

Na širokejch

1. *Na dlauhejch* (1824) *Na širokých* (1952) *Na širokých* (SPJ) *Na širokých* (SKM) *Na širokejch* (VV).

2. Předložkové jednoslovné přímé agronymum v lokálu plurálu, které se řadí do kategorie Obecných vztahů a vlastností, podskupina Velikost, rychlost apod. Vztahový model A vyjadřující KDE místo je.
3. Rozlehlé pole na vrcholu kopce *Strachovce*, největší v jiratickém katastru, naproti přes silnici se rozléhá pole *Na padělkách*. V jeho středu stojí jeden košatý buk, který zřejmě v minulosti sloužil jako strom hraniční.
4. Adjektivum *široký* je slovo všeslovanské (pol. *szeroki*, r. *širókij*, stsl. a psl. *širokъ* je odvozeno od *širъ*). Svě jméno získala lokalita podle své velikosti.
5. V písemných pramenech je zachován spisovný tvar, ale v běžné mluvě obyvatel Jiratic se objevuje pouze tvar příznakový (změna *y* v *ej*). Název z roku 1824 je ojedinělý, může se jednat o písařskou chybu, ale je také možné, že se tak území dříve opravdu jmenovalo, význam těchto dvou názvů je totiž obdobný.

Na ouvarech

1. *Za Auwarama* (PPIS) *Na ouvarách/úvarách* (1952) *Na ouvarech* (VV)
2. Předložkové jednoslovné přímé agronymum v lokálu plurálu, které je možné zařadit do skupiny Země a podskupiny Půda. Vztahový model A.
3. Pole na severovýchod od obce Jiratice, patří však již do katastru Kostník. Od polí *Na padělkách*, přes pole *Na širokých* a *Za struhama* sem dříve stékala voda z polí. Po odvodnění polí již tato oblast nebyla tak bahnitá, ale dodnes jsou zde místa, která se kvůli většímu množství vody neobdělávají. Dnes součást velkého pole *Kroužek*.
4. *Úvar* je slovo ze staré češtiny, které znamená mokřinu, pozemek zamokřený vyvěrající vodou. Vzniklo z psl. *verti* (vyvěrat).¹⁵⁸
5. Jedná se o nářeční slovo užívané hlavně na západní Moravě. Znamená bahnitou louku mezi poli, popř. mokřinu na poli.¹⁵⁹ Na dokladech tohoto pomístního jména je patrná změna *ú* v *ou* (tzv. diftongizace), nejdříve v *au*. Tato změna pronikla do spisovné češtiny pouze uprostřed slov a je typická pro česká nářečí v užším slova smyslu. Diftongizace na počátku slova proběhla v jazyce

¹⁵⁸ Ústav pro jazyk český AV ČR, *Elektronický slovník staré češtiny*, 2006–2017, [online] [cit. 24. 10. 2017]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

¹⁵⁹ Jan Balhar – Pavel Jančák, *Český jazykový atlas 2*, s. 304–306.

hovorovém, do spisovné normy přijata nebyla a dnes zní zastarale a má emotivní zabarvení.¹⁶⁰

Na váze

1. *Na váze /Váha* (VV)
2. Jednoslovné předložkové přímé anoikononym¹⁶¹ v lokálu singuláru, které patří do skupiny Lidská díla, konkrétněji Jiné světské stavby. Jde o anoikononym utvořené podle modelu A, KDE místo je. (PJ Váha dle VM B odpovídající na otázku, CO tam je).
3. Místo vedle dnešního Obecního úřadu a dětského hřiště, kde bývala od 2. poloviny 20. století váha na vážení dobytka, která patřila k JZD.
4. Slovo váha je všeslovanské, bylo přejato ze sthn. *wāga*, případně střhn. *wāge* (dnes *Waage*), jež souvisí s něm. *bewegen* ohýbat.

Na vyhandlovanejch

1. *Na Wehandlowanich* (IS) *Na vyhandlovaných* (1952) *Na vyhandlovanejch* (VV)
2. Jednoslovné předložkové přímé agronymum v lokálu plurálu, které patří do skupiny Poměry majetkové a právní, konkrétně Způsob získání půdy. Vztahový model A.
3. Malá polnost severovýchodně od Jiratic, poblíž cípu *Doubravy* směrem ke *Třírohé kapliče*. Jedná se o část pole, které se dnes nazývá *Kroužek*, dříve se však skládalo např. i z políček *Za Bendovým*, *Na Jordánových*, *Na ouvarách*.
4. Základovým slovem je *handl*, které pochází ze střhn. *handel* a znamená obchod, obchodování, projednávání.¹⁶² Jde tedy o pole, které zřejmě nový majitel od původního výhodně koupil, vyměnil.
5. V mluvené podobě je znát obecně česká diftongizace *y* v *ej*.

Nad loukama

1. *Nad Laukama* (1824) *Nad Laukama* (IS) *Nad Laukama* (PPIS) *Nad loukama* (1952) *Nad loukama* (MV) *Nad loukami* (SKM) *Nad loukama* (VV)

¹⁶⁰ Irena Bogoczová, *Opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*, s. 32.

¹⁶¹ Pojmenované podle dřívějšího chrématonyma, dnes je to název veřejného prostranství.

¹⁶² Ústav pro jazyk český AV ČR, *Elektronický slovník staré češtiny*, 2006-2017, [online] [cit. 24. 10. 2017]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

2. Jednoslovné předložkové nepřímé agronymum v instrumentálu plurálu patřící do významové skupiny Rostlinstvo – Pěstění rostlin – Louky. Vztahový model A vyjadřující polohu a směr.
3. Úrodné pole severozápadně od Jiratic. Plynule navazuje na louky, které se rozprostírají podél jiratického potoka, a táhne se až k *Sedlištím* směrem na Radotice. Dříve tak byla označovaná i pole tyčící se na opačnou stranu od zmiňovaných luk, do doby, než zde bylo postaveno JZD.
4. Louka je všeslovanské slovo, psl. *loka*, stč. *lúka* – travnaté místo v ohbí řeky. Pochází z psl. slovesa *lek* (ohýbati). Řeka totiž v určitém místě ohýbá svůj směr, při vnější straně oblouku se proud zarývá do stráně, na druhé straně řeky, při vnitřní straně oblouku, bývá rovina, louka. Pomístních názvů s tímto slovem je velké množství.¹⁶³
5. V instrumentálu plurálu je u feminin zřejmá obecně česká koncovka *-ama* (přesahující i na Moravu).

Ostrovec

1. *Ostrovec* (1952)
2. Jednoslovný přímý pomístní název (agronymum) v nominativu singuláru patřící do kategorie Země – Ostrov. Vztahový model B vyjadřující CO na místě je.
3. Pole jižně pod *Farářkami*, severozápadně od obce, v současnosti se celé oblasti říká *Na Sedlišti*. Z důvodu mokřin a bažinaté půdy dochází dodnes k tomu, že je určitá část pole neobdělávaná a tvoří v něm jakýsi ostrůvek.
4. Slovo vzniklo sufixální derivací přidáním deminutivní přípony *-ec*¹⁶⁴. V daném významu jde o malý ostrůvek.¹⁶⁵

Oukole

1. *Aukolle* (1824) *Aukolle* (PPIS) *Oukole* (SKM)
2. Jednoslovné přímé agronymum v nominativu plurálu patřící do kategorie Obecné vztahy a vlastnost – Tvar, přímé označení. Vztahový model C značící JAKÉ to tam je.

¹⁶³ M. Havrda, *Obraz anoikonymie*, uvádí mnoho PJ, která obsahují slovo louka popř. luka. Např. *Malý Luka, Mezi lukama Nad hajanskýma lukama, Nad hořejšíma lukama, Nad Velkejma dolejšíma lukama, Nad Velkejma hořejšíma lukama, Na Velkejš lukách, Nový luka, U pastouši louky, Velká louka...*

¹⁶⁴ Tato přípona se dnes užívá spíše při tvoření obyvatelských jmen.

¹⁶⁵ Ústav pro jazyk český AV ČR, *Staročeský slovník*, 1968-2008, [online] [cit. 2. 11. 2017]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

3. Pole sousedící na jihu s polností *V lázích*. Z kopce *Strachovce* tudy protéká malý potok, který se následně vlévá do slavíkovického Návesního rybníku. Potok se na zmiňovaném území stáčí do oblouku. Dané pole má tak z jedné své části tvar kruhu, muselo se tedy obcházet, popř. objíždět dokola.
4. Význam tohoto anoikonyma je možné odvodit od obecného slova *vůkol*, které je považováno za knižní. Synonymem pak může být příslovce *kolem*, popř. *dokola*.¹⁶⁶
5. Stejně jako u anoikonyma *Ouvar* je zde znát diftongizace *ú* v *ou* (předtím zřejmě v *au*). Tato změna proběhla na počátku slova pouze v hovorovém jazyce, uprostřed slov se projevila v češtině spisovné, častá je také v poetismech. Odtrhnutím protetického *v* a zmíněnou diftongizací vzniklo ze slova *vůkol* slovo *oukol*.

Podě vsí

1. *Po Dewsy* (1824) *Po Dewsy* (IS) *Po Dewsy* (PPIS) *Podě vsí* (MV)
2. Jednoslovné předložkové nepřímé agronymum patřící do významové kategorie Lidská díla a v ní k Obecným jménům sídlišť. Vztahový model A, KDE místo je.
3. Dříve se tak nazývala celá oblast jihozápadním směrem od obce, polnosti vpravo od cesty do Radotic. V 50. letech zde bylo více menších políček, např. *Loučky*, *V loučkách*, *V osikách*, *Nad loukama*. V současnosti jedno velké pole *V loučkách*.
4. Slovo *ves* je všeslovanské (pol. *wieś*, stsl. *вѣсѣ*), je příbuzené s got. *weihs*, lat. *visuc/ves*, osada, čtvrť, lat. *řdiokos/obydlí*, domácnost, rod. Z uvedených významů je zřejmé, že původně šlo o sídliště příslušníků jednoho rodu.
5. Ve starších, německy psaných pramenech je patrné neporozumění danému významu a část předložky *-de-* je vložena jako předpona substantiva *ves*.

Pod Borovím

1. *Pod Borowim* (IS) *Pod Borowy* (PPIS) *Pod borovým* (1952) *Pod borovým* (SPJ) *Pod borovým* (SKM) *Pod Borovím* (VV)

¹⁶⁶ Josef Filipec – František Daneš, *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, s. 503.

2. Jednoslovné předložkové nepřímé agronymum v instrumentálu singuláru. Řadí se do skupiny Rostlinstvo – Rostliny, porosty i jednotlivé.¹⁶⁷ Vztahový model A vyjadřující, KDE to je.
3. Svahovité políčko těsně pod lesem *Boroví*, na které navazují *Farářky* a pruh louky, který býval dříve zalesněný.
4. Viz heslo *Boroví*.
5. V pramenech se tento pomístní název vyskytuje jako zpodstatnělé přídavné jméno (zpravidla vždy s předložkou – pod, u, za – která sama vybízí k užívání lexému jako přídavného jména). V mluvené podobě však obyvatelé Jiratic toto slovo chápou jako substantivum (*Boroví*) a skloňují jej skloňováním jmenným.¹⁶⁸

Příčnice

1. *Na Prienice* (1824) *Na Prienice* (IS) *Příčnice* (1952) *Příčnice* (SKM)
2. Jednoslovné přímé agronymum v nominativu singuláru patřící k významové kategorii Obecné vztahy a vlastnosti – Tvar, přímé označení. Vztahový model C, JAKÉ to tam je (příčné).
3. Cíp pole kousek od *Boroví* v místě známém jako *Kopce* po levé straně od silnice směrem na Jemnici. Podél něj vede polní cesta od hlavní silnice až k polní cestě vedoucí k *Farářkám*.
4. Základem je infinitiv přičít se. Psl. *perčiti se* je odvozeno od *perkĭ* znamenající napříč, příčně, navzdory.
5. Svůj název dostalo místo zřejmě díky tomu, že polní cesta vedle něj je kolmá k hlavní silnici a také ke druhé polní cestě, stává se tak jejich spojnicí.

Spodní Doubrava

1. *Doubrava* (1952) *Spodní Doubrava* (VV)
2. Víceslovné přímé agronymum v nominativu singuláru, které se řadí do skupiny Rostlinstvo – Rostliny, porosty i jednotlivé. Jde o vztahový model B+C_i, který doplňuje hlavní vztah CO na místě je o bližší široce vztahovou charakteristiku.
3. Menší část Doubrav jižně od obce. Od *Horní Doubravy* oddělena silnicí Jiratice – Police.

¹⁶⁷ Jana Pleskalová, *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*, s. 64 uvádí přímo podskupinu stromy.

¹⁶⁸ Pouze u lokálu singuláru jsem zaznamenala podobu *U Borovího*.

4. Viz *Doubrava*.
5. Apelativum *Doubrava* je rozšířeno adjektivním přívlastkem *Spodní*, který vyjadřuje polohu pozemku v dolní části lesa. Na mapách z 50. let je *Spodní Doubrava* označena jako *Doubrava* zatímco *Horní Doubrava* jako *Dobrá* (viz heslo *Horní Doubrava*).

Strachovec

1. *Strachowetz* (1824) *Strachovec* (1952) *Horní Strachovec* (SKN) *Strachovec/Strachovák /Strachovce/ Ruskej kopec* (VV)
2. Jednoslovné přímé oronymum v nominativu singuláru, které patří do skupiny *Duchovní život a historie, konkrétněji Pověry a pověsti*. Vztahový model B odpovídá na otázku, CO tam je.
3. Zatravněný kopec severozápadně od obce, z větší části obehnan lesem *Borovím*, v nadmořské výšce 495 m. n. m.
4. Viz *Na Strachovcích*. Zmíněné místo je staršími označováno také jako „*Ruskej kopec*“, protože v roce 1968 při invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa v těchto místech sídlili ruští vojáci.
5. Z důvodu strategického umístění je tento název místními obyvateli (i obyvateli okolních obcí) často užíván, proto se vyskytuje v několika slovtvorných podobách (s příponou *-ec, -ák*, popř. i v plurálu).

U boudy

1. *U boudy* (SPJ) *U boudy* (VV)
2. Jednoslovné předložkové nepřímé agronymum v genitivu singuláru, které patří dle významu do skupiny *Lidská díla – Světské obytné a hospodářské stavby*. Vztahový model A – kde místo je.
3. Označení místa, které se nacházelo na dnešním poli *Na širokejch*. Vedle dubu, který dodnes stojí uprostřed tohoto pole, ještě ve 2. polovině 20. století stával seník, který jiratičtí nazývali spíše boudou. Do té se v letním období ukládalo seno a až v zimě se sváželo do stavení.
4. *Bouda* (slovensky *búda*, polsky *buda*) je slovo přejaté z něm. *Bude* (střhn. *buode*).

U Doubravy

1. *U Doubravy* (1952) *U Doubravy* (SPJ) *U Doubravy* (SKM)
2. Jednoslovné předložkové nepřímé agronymum v genitivu singuláru, které je možné zařadit do skupiny Rostlinstvo – Rostliny, porosty (konkrétněji Lesy). Vztahový model A, KDE místo je.
3. Polnosti, které se rozprostírají mezi polní cestou vedoucí k cípu Doubravy, silnicí vedoucí do Police a lesem Doubravou.
4. Viz *Doubrava*.

U kaple

1. *U kaple* (VV)
2. Jednoslovné předložkové nepřímé pomístní jméno (název veřejného prostranství) v genitivu singuláru, které je možné zařadit do kategorie Lidská díla – Církevní stavby. Vztahový model A vyjadřující KDE místo je.
3. Volné prostranství před kaplí sv. Floriána, která tvoří pomyslné centrum Jiratic. U křížku stojícího před kaplí se na vedlejší lavičce schází děti na velikonoční vrkání nebo jiratičtí obyvatelé při štědrovečerním průvodu ovcí. Na tomto místě také bývá v květnu postavena májka nebo na Vánoce betlém.¹⁶⁹
4. Slovo kaple se k nám dostalo přes něm. *Kapelle* z lat. *capella*, což je vlastně zdobnělina od *cappa* (kapuce, plášť s kapucí). Původně (kolem r. 660) se tak označovalo místo v Tours uchováající jako relikvii plášť sv. Martina, u něhož franští králové zřídili menší modlitební místnost. Odtud pak došlo k přenesení na jiné podobné stavby.
5. Nominativ sg.: *kapla*, akuzativ sg.: *kaplu*. Na příkladu tohoto pomístního jména je vidět nářeční neprovedení přehlásky *a>e* a *u>i*, které výrazně sblížuje tvrdou a měkkou deklinaci. (Instrumentál sg.: *kaplou*).

U klinka

1. *U klinka* (VV)
2. Jedná se o jednoslovné předložkové nepřímé agronymum v genitivu singuláru, které je možné zařadit do kategorie Obecné vztahy a vlastnosti – Tvar a jiné vlastnosti metaforicky. Dle vztahového modelu A, KDE místo je.

¹⁶⁹ Více o tradicích v Jiraticích: Dagmar Matějková, *Mluva v Jiraticích ve třech generacích*, s. 13–14.

3. Pole do tvaru klínu, které se nachází na místě křižovatky polní cesty vedoucí k *Boroví* a silnice vedoucí do Jemnice. Na jedné straně je ohraničeno polní cestou, na straně druhé slabým potůčkem, který zde vznikl odvodňováním ve 2. polovině 20. století.
4. Substantivum *klín* je slovo všeslovanské. Původní význam byl zašpičatělý kus dřeva, kovu apod. sloužící k rozštípnutí. Další významy vznikly na základě podobnosti, stejně jako zmíněné anoikononymum.
5. V pomístním jméně je patrná moravská krátkost a též zakončení *-a* v genitivu (dle podvzoru *les*).

U pastoušky

1. *U pastoušky* (VV).
2. Jednoslovné předložkové nepřímé anoikononymum (název veřejného prostranství) v genitivu singuláru, které se řadí do kategorie Lidská díla – Světské obytné a hospodářské stavby. Vztahový model A.
3. Říká se tak místu a nejbližšímu okolí, kde dříve stávala obecní pastouška. Konkrétně mezi kaplí a stavením u Pokornů (viz s. 111 a 122), nyní je zde vykopaná studna pro tuto chalupu.
4. Pastouška je obydlí obecního pastýře nebo sluhy (ze stč. *pásti* – hlídat, živit). Jde o všeslovanské slovo (pol. *pásć*, rus. *pastí*, psl. *pasti* je příbuzné s lat *pascere* (pastýř)).¹⁷⁰

U posraného trní

1. *U posraného trní* (VV)
2. Předložkové víceslovné nepřímé hodonymum v genitivu singuláru spadá do skupiny Rostlinstvo – Rostliny, porosty i jednotlivé, popř. do skupiny Duchovní život, historie – Místní události. Vztahový model A+C_i, který základní vztah (KDE místo je) doplňuje o bližší charakteristiku.
3. Rozcestí u úzkého trní v místech, kde se kříží polní cesta vedoucí od *Třírohé kapličky* k Jemnici a polní cesta, která vede ze Slavíkovice na hlavní silnici Jemnice–Jiratice.

¹⁷⁰ V Jiraticích to bylo malé stavení, kde přebývali lidé, kteří neměli kde bydlet. Většinou se jednalo o nemajetné, kteří na oplátku něco vykonávali pro obec (např. zvonili, troubili večerku, půlnoc, ohlašovali požáry nebo jiné nečekané události). Za různé služby pro místní sedláky od nich dostávali jídlo.

4. Podle vyprávění místních pamětníků při cestě kolem tohoto místa pocítil jeden občan Jiratic neodkladnou potřebu jít na velkou stranu. Při vykonávání potřeby však šel po protější poli (*Na nivkách*) myslivec a viděl v trní lišku, střílil a místo lišky z trní vyběhl muž se staženými kalhotami.

U Prokšovyho kříža

1. *U Prokšovyho kříža* (VV)
2. Víceslovné předložkové nepřímé anoikononymum (pojmenování člověkem vytvořeného objektu, který je pevně fixován v krajině) v genitivu singuláru, které lze začlenit do skupiny Lidská díla – Církevní stavby. Vztahový model A+C_i, který doplňuje hlavní vztah (KDE to je) o vedlejší široce vztahovou charakteristiku.
3. Křížek za Jiraticemi směrem na Jemnici po levé straně blízko pole *U Klinka*.
4. Viz heslo *Horní kříž*. Posesivní adjektivum blíže naznačuje, kdo tento křížek nechal vyrobit, kdo se o něj stará (viz jméno po chalupě: U Prokšů, s. 123).
5. Při vyslovování tohoto PJ je znát krátkost při vyslovování samohlásky y u adjektiva a také moravská krátkost u substantiva společně s moravskou přehláskou $e > a$.¹⁷¹

U Smetanovyho kříža

1. *U Smetanovyho kříža* (VV)
2. Víceslovné předložkové nepřímé anoikononymum (pojmenování člověkem vytvořeného objektu, který je pevně fixován v krajině) v genitivu singuláru, které lze začlenit do skupiny Lidská díla – Církevní stavby. Vztahový model A+C_i, který doplňuje hlavní vztah (KDE to je) o vedlejší široce vztahovou charakteristiku.
3. Křížek z roku 1933 stojící spolu se dvěma lípami v mírném kopci po pravé straně od silnice, která vede z Jiratic do Police.
4. Viz *Horní kříž*. Posesivní adjektivum blíže naznačuje, kdo tento křížek nechal vyrobit, kdo se o něj stará (viz jméno po chalupě: U Smetanů, s. 125).
5. Viz *U Prokšovyho kříža*.

¹⁷¹ O této problematice konkrétněji viz Dagmar Matějková, *Mluva v Jiraticích ve třech generacích*, s. 43, 44, 58, 84.

U šibora

1. *U šibora* (VV)
2. Jednoslovné předložkové nepřímé anoikononymum (označující hraniční katastrální mezník) v genitivu singuláru je možné zařadit do kategorie Lidská díla – Hranice. Vztahový model A, KDE to je.
3. Místo v *Doubravě*, kde dříve býval hraniční kámen, který značil nejvyšší bod lesa (516,1 m. n. m). Chodívало se sem na různé pochody, v současnosti stojí poblíž vysílač.
4. Pojmenování vzniklo zřejmě ze slova *šibr*, což je drobný placatý kámen nebo štěpina kamene či cihly. To pochází ze střhn. *schiver* úlomek kamene.

Třírohá kaplička

1. *Třírohá/ Tříhraná kaplička* (VV)
2. Víceslovné přímé deminutivní pomístní jméno (člověkem vytvořený objekt pevně fixovaný v krajině) v nominativu singuláru patřící do kategorie Lidská díla – Stavby církevní. Vztahový model B+C_i doplňuje hlavní vztah (CO na místě je) o bližší charakteristiku.
3. Malá sakrální stavba, spíše boží muka se stříškou a místy pro svíci, květinu, křížek apod. Nachází se na poli poblíž velkého rozcestí, ze kterého je výhled na všechny světové strany. Jihovýchodním směrem je možné dojít přímo do Slavíkovice, pokud se ze jmenované cesty sejde vpravo, dá se dojít podél účelového letiště do Kdousova. Pěšinou podél *Doubravy* směrem jihovýchodním se chodí do Kostník. Jihovýchodním směrem, podél *Doubravy* po dvou kilometrech leží Police. Severozápadně od kapličky je možné dojít *Na Strachovce* a odtud do Jemnice. Do Jiratic je nutno vydat se pěšinou z mírného kopce směrem jihovýchodním.
4. Viz *U kaple*. Apelativum kaple je rozšířeno adjektivním přívlastkem, který ozřejmuje specifickou podobu stavby.¹⁷²

¹⁷² Traduje se, že jednou v sobotu navečer procházel přes zmiňované rozcestí muž, který vezl někomu rakev. Zrovna začalo silně pršet, a tak se rozhodl před deštěm v rakvi schovat. Lehl si, přiklopil nad sebou víko a nakonec usnul. Když šli v neděli ráno Jiraticí, jako každý týden, kolem Třírohé kapličky do Kdousova na mši, viděli už z dálky rakev. Ještě více byli vyděšení, když se zrovna před nimi pomalu otevírala a vylézal z ní cizí muž.

U železnáku

1. U *železnáku* (VV)
2. Jde o jednoslovné předložkové nepřímé agronymum v genitivu singuláru spadající do skupiny Lidská díla – Jiné světové stavby. Vztahový model A.
3. Říká se tak v místě, kde se rozkládají polnosti *Na Lapiškách*, ihned za obcí severním směrem, vedou tudy totiž dráty elektrického vedení z Kdousova a dál na Radotice.
4. Místo bylo pojmenováno podle mohutných železných sloupů elektrického vedení. Základové slovo *železo* je všeslovanské (rus. *želézo*, psl. *želézo*), předpokládá se, že jde o kulturní přejetí z neznámého východního jazyka.
5. Pojmenování bylo vytvořeno sufixální derivací, přidáním přípony *-ák* k adjektivu *železný*.

V dílech

1. *V dílech* (1952) *V dílech* (SPJ)
2. Předložkové jednoslovné přímé agronymum v lokálu plurálu patřící do kategorie Poměry majetkové a právní, konkrétně Způsob získávání půdy. Vztahový model A („KDE to je“).
3. Část většího pole tvaru obdélníku, které je dnes součástí polnosti *Na kopcích*. Na jižní straně na něj navazuje část pole *U Klinka*.
4. Základem pojmenování je lexém *díl*, který patří mezi nejstarší názvy s motivací dělení půdy. Viz heslo *Na Padělkách*.

Velký Boroví

1. *Velky Boroví* (VV)
2. Víceslovné bezpředložkové přímé oronymum v nominativu singuláru, které patří do skupiny Rostlinstvo – Rostliny, porosty i jednotlivé. Vztahový model B+C_i, který doplňuje hlavní vztah (CO na místě je) o bližší široce vztahovou charakteristiku.
3. Část lesa *Boroví*.
4. Viz heslo *Boroví*.

5. Viz heslo *Boroví*, které je v tomto pomístním jméně doplněno o adjektivum vyjadřující jeho reálnou velikost oproti druhé části lesa. Charakteristické úženi é v *i* a následná krátkost při vyslovování.

V kroužku

1. *V kroužku* (1952) *V kroužku* (SPJ) *V Kroužku* (SKP) *Kroužek* (VV)
2. Jednoslovné předložkové přímé deminutivní agronymum v lokálu singuláru, které je možné zařadit do kategorie Obecné vztahy a vlastnosti – Tvar, přímé označení. Vztahový model A.
3. Rozlehlé pole (nyní nazvané *Kroužek*), které v současnosti patří do katastru obce Kostníky, západně od *Třírohé kapličky*. Před scelováním se na tomto místě nacházelo velké množství menších políček, přičemž jedna část těchto polností měla zřetelný oválný tvar.
4. Slovo kruh je všeslovanské (pol. *krąg*, r. *krug*, stsl. *krōgъ*), nejbliže má ke sthn. (*h*)ring (něm. *Ring*). Vše však pochází z ie. *kreng* od (*s*)ker – točit, ohýbat.

V kovárně

1. *V kovárně* (VV)
2. Předložkové jednoslovné přímé oikonymum (je možné považovat jej i za jméno místní) v lokálu singuláru, který se řadí do kategorie Lidská díla – Jiné světské stavby. Vztahový model A.
3. Označení pro stavení, ve kterém původně bývala kovárna. Dnes je součástí domu č. p. 23. (u Rodů) a slouží jako jedna z hospodářských budov.
4. Slovo vzniklo z všeslovanského *kovati*, které původně znamenalo „bít těžkým nástrojem“. Souvisí s něm. *Hauen* (havíř).

U lipy

1. *U dolního kříže* (SPJ) *U křížku k Dobré* (SKM) *V lipách/ U lipy/ U lip/ U dolního kříža* (VV)
2. Anoikonyma se substantivem lípa se řadí do skupiny Rostlinstvo – Rostliny, porosty i jednotlivé, anoikonyma se substantivem kříž se řadí do skupiny Lidská díla – Stavby církevní. *U lipy* (Předložkové jednoslovné nepřímé anoikonymum v genitivu sg., vztahový model A), *U lip* (obdobně, pouze se jedná o plurál), *V*

lipách (obdobně, pouze se jedná o přímé označení a o lokál). *U dolního kříže* (víceslovné předložkové nepřímé anoikononymum v genitivu singuláru, vztahový model A+Ci, kde základní vztah poloha se kombinuje s vedlejším vztahem charakteristikou a popisem), *U křížku k Dobré* (víceslovné předložkové anoikononymum, vztahový model A+Ai, který doplňuje základní vztah „KDE to je“ o bližší určení polohy. Ve všech případech jde o pojmenování jednotlivých předmětů (konkrétně stromu, kříže) důležitých pro orientaci.

3. Podél polní cesty, která vede na *Lapišku* byl na počátku 20. století postaven dřevěný kříž a kolem něj vysázeny tři lípy¹⁷³. Jiratičtí sem chořovali trhat lipový květ.
4. Kříž (viz heslo *Horní kříž*), Dobrá (viz heslo *Doubrava*). Lípa je všeslovanské slovo z ie. *leip* - lepit, motivací k pojmenování mohlo být právě lepkavé lýko, které bylo používáno při výrobě obuvi, mošen apod. Od tohoto lexému existuje mnoho odvozených po/místních jmen, důvodem je zcela jistě její hojná rozšířenost a také fakt, že je našim národním stromem.
5. Jak ukazuje mnohost názvů tohoto místa, existuje více motivací k danému pojmenování (1. stojí zde kříž, 2. u něj stojí lípy, 3. oproti Hornímu kříži je tento v nižších nadmořských výškách, 4. vedlejší polní cestou se jde do Doubravy). U Substantiva *lipa* je znát moravská krátkost a částečně i tvrdá výslovnost. U PJ *U dolního kříže* je typické zkrácení a neprovedení přehlásky *a* v *e*.

V lázích

1. *W Lazich* (1824) *V lazích* (1952) *V lázích* (SKM)
2. Jednoslovné předložkové přímé agronymum v lokálu plurálu, které je možné zařadit do skupiny Země – Kulturní půda. Vztahový model A značící, KDE místo je.
3. Pole na katastru obce Slavíkovice, které sousedí s jiratickou polností *Na Lapiškách*. Podobně jako blízká oblast *Na bahnách* je území plné močálů.
4. Láz je hospodářský pozemek nově upravený v ornou půdu. Ve významu lado, nezoraná půda, novina. Jako po/místní jméno užíváno velmi často (např. obec *Láz ležící* asi 15 km od Jiratic).¹⁷⁴

¹⁷³ Nechal jej postavit pan Šimka, protože jeho dcera trpěla vápenatěním plic a poděkováním za to, že přežila, byl právě tento kříž i s nově vysázenými lípami.

V lomu

1. *V lomu/V lomě* (VV)
2. Jednoslovné předložkové přímé oronymum v lokálu singuláru řadící se do skupiny Lidská práce – Nerosty. Vztahový model A – KDE místo je.
3. Místo na okraji *Doubravy*, u cesty *Kozačky*. Polický baron odtud bral kameny na stavbu. Dodnes jsou zde zřetelné jámy po dolování, postupně se však zaváží.
4. Slovo lom vzniklo ze staroslověnského *lomiti*, a znamená rozbíjet, ochromit. V původním významu ulomený kus kamene.
5. Starší občané Jiratic užívají spíše původní koncovku *ě* s výslovností *s j* (*V lomje*).

V loučkách

1. *V loučkách* (1952) *V loučkách* (SPJ) *V loučkách* (VV)
2. Jednoslovné předložkové přímé deminutivní agronymum v lokálu plurálu, řadí se do významové skupiny Rostlinstvo – Pěstění rostlin – Louky. Vztahový model A – KDE to je.
3. Pole jihozápadně od Jiratic, po pravé straně silnice směrem do Radotic, než se začne stoupat do kopce. Dříve tam bývaly menší úrodné louky, dnes se jedná o pole, které je v mnoha částech tak bažinaté, že nejde obhospodařovat.
4. Viz *Nad Loukama*.

Ve vosikách

1. *WeWoßsikach* (1824) *WeWossikach* (IS) *V Woßfikach* (PPIS) *V osikách* (1952) *Ve vosikách* (MV) *Ve vosikách* (VV)
2. Jednoslovné předložkové přímé agronymum v lokálu plurálu, které je možné zařadit do skupiny Rostlinstvo – Rostliny, porosty i jednotlivé. Vztahový model A, KDE místo je.
3. Původně louky, v současnosti pole. Nachází se v blízkosti úvozových cest, které vedou až k rybníku *Vosiku*. Dříve zde bývaly hluboké úvozy, ty jsou z větší části již zorané.

¹⁷⁴ Ústav pro jazyk český AV ČR, *Elektronický slovník staré češtiny*, 2006-2017, [online] [cit. 26. 10. 2017]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

4. Osika je všeslovanské slovo, souvisí s něm. *Espe*. Ze základu slova osika je i lašské osikovat'sa, sikotať se (třást se jako osika).
5. V tomto pomístním názvu je patrné protetické *v*, z důvodu lepší výslovnosti se pak k předložce *v* přidává samohláska *e*.

Ve chmelníku

1. *W Chmelniku* (1824) *V Chmelniku* (IS) *V Chmelniku* (PPIS) *Ve chmelníku* (1952) *Ve chmelníku* (SPJ) *Na chmelinku* (MV) *Ve chmelníku* (VV)
2. Jednoslovné předložkové přímé agronymum v lokálu singuláru patřící do významové skupiny Lidská práce – Kulturní rostliny. Vztahový model A, KDE místo je.
3. Dříve rozlehlé louky západním směrem od Jiratic, začínaly hned za nynější hasičskou nádrží. Pěstoval se zde chmel. V současnosti je to část velkého pole, které vede až k Radoticím.
4. Chmel je všeslovanské slovo přejaté z Východu, v poslední době se uvažuje o íránském původu slova (pomístních názvů tohoto typu existuje větší množství, např. Chmelnice, část zaplavené části u Bítova¹⁷⁵, Chmelník, v katastru Radotic¹⁷⁶).
5. Vkladné *e* kvůli lepší výslovnosti.

U ochoza

1. *V ochozu* (3. VM, 1938) *Ve vochozi* (1952) *Ochoz /U ochoza/ V ochoze* (VV)
2. Předložkové jednoslovné nepřímé agronymum v genitivu popř. lokálu singuláru, které se řadí do kategorie Lidská práce – Zvířata volně žijící. Vztahový model A – KDE místo je.
3. Pole na nejvyšším místě mezi Jiraticemi a Radoticemi, poblíž *Čihadel*. V jeho okolí je několik menších polností, u kterých se (oproti ostatním) zachovaly obvodové cesty. Ty slouží především myslivcům a hajným.
4. Lexém ochoz vznikl z předpony *o* a slovesa *choditi*, které je všeslovanského původu. Základ *chod* souvisí s řec. *hodos* (cesta). U pomístních názvů jde většinou o půdní majetek, jehož hranice byly vymezeny obejitím (zvl. lesa nebo

¹⁷⁵ 10 km od Jiratic.

¹⁷⁶ 2km od Jiratic.

jeho části), popř. mohlo jít o obchůzku háje, lesního úseku k obhlédnutí nebo ulovení zvěře.¹⁷⁷

5. Je zřejmá nejednotnost v pojmenování, možná z důvodu neznalosti přesné motivace názvu.

Vosik

1. *Wußsik* (3. VM, 1891) *Wußsik* (3. VM, 1894) *Vosík* (3. VM, 1938) *Vosík* (1952) *Vosík/ Ve Vosíku* (SKM) *U Vosika/ Vosik* (VV)
2. Jednoslovné přímé hydronymum v nominativu singuláru, které se řadí do skupiny Rostlinstvo – Rostliny, porosty i jednotlivé. Vztahový model B, CO na místě je.
3. Chovný rybník (dříve však sloužil i k rekreačnímu koupání) jižním směrem od Jiratic, v současnosti patří do katastru obce Police. Z Jiratic (konkrétně od místa *Na kopaninách*, nyní výjezd ze zemědělského družstva) vede k *Vosíku* polní cesta, která byla dříve celá lemovaná osikami, nyní se hustší výsadba osik vyskytuje pouze u rybníka a v místě, kde se cesta stáčí k lesu.
4. Viz *Ve Vosikách*.
5. Protetické *v* je patrné nejen v mluvené podobě, ale i v dochovaných pramenech.

Za Bendovým

1. *Za Bendovým* (1952) *Za Bendovým* (SPJ) *Za Bendovým* (VV)
2. Předložkové jednoslovné nepřímé agronymum v instrumentálu singuláru patřící do významové skupiny Poměry majetkové a právní – Pojmenování podle osob a institucí. Vztahový model A, KDE to je.
3. Dříve tak bylo označováno pole, které je dnes součástí velké polnosti *V kroužku*.¹⁷⁸
4. Příjmení Benda vzniklo z osobního jména *Benedikt* (blahoslavený, požehnaný), popř. *Benjamin* (milovaný syn).¹⁷⁹

¹⁷⁷ Ústav pro jazyk český AV ČR, *Staročeský slovník*, 1968-2008, [online][cit. 17. 11. 2017] Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

¹⁷⁸ Vzhledem k tomu, že jsem v matrikách (matrika zemřelých od r. 1870) nenašla žádnou informaci o jakémkoli Bendovi, který by v Jiraticích žil, předpokládám, že se jedná o pomístní jméno staršího původu odkazující k příjmení, o kterém již v Jiraticích není povědomí.

¹⁷⁹ Dobrava Moldanová, *Naše příjmení*, str. 42–43.

Za Borovím

1. *Za Borowym* (1824) *Za borovým* (SPJ) *Za borovým* (MV) *Za Borovím* (VV)
2. Jednoslovné předložkové nepřímé agronymum v instrumentálu singuláru patřící do skupiny Rostlinstvo – Rostliny, porosty i jednotlivé. Vztahový model A – KDE místo je.
3. Oblast severovýchodně od *Boroví*, v současnosti se zde nachází polnosti *Na Strachovcích*, *Na skalkách* a částečně i *Horní a Dolní Strachovec*.
4. viz *Boroví*
5. viz *Boroví*

Za humnama

1. *Za Humnama* (1824) *za Humnama* (IS) *za humnama* (PPIS) *Za humnama* (SPJ), *Za humnama* (MV)
2. Jednoslovné předložkové nepřímé agronymum v instrumentálu plurálu, které se řadí do skupiny Lidská díla – Obecná a vlastní jména sídlišť. Vztahový model A, který vyjadřuje, KDE místo je.
3. Oblast polí východně od Jiratic, tam kde se dnes říká *U Doubravy*.
4. Humno je všeslovanské slovo, složenina ie. *gu-/gou-* (hovado, hovězí dobytek) a *men-* (mačkat, šlapat klasy). Toto pojmenování má několik významů. (1) Označení pro udusanou půdu, kde volí vyšlapávali zrna z klasů, později tam bylo mláceno obilí cepy a sláma byla kladena do stohů. (2) Vlastní místo za humny, za stodolou (humna bývala také označení pro stodolu), za sadem. (3) Přeneseně má slovo význam nedaleko domova v protikladu proti cizině, světu. (4) Území oddělující zemědělskou usedlost nebo obec od polností a okolní krajiny.¹⁸⁰ (5) Zadní část statku obrácená do polí.¹⁸¹
5. Charakteristická koncovka *-ama* v instrumentálu plurálu, která je typická pro česká nářečí v užším slova smyslu i pro dialekt středomoravský.

¹⁸⁰ Ústav pro jazyk český AV ČR, *Elektronický slovník staré češtiny*, 2006-2017, [online] [cit. 26. 10. 2017]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

¹⁸¹ Ústav pro jazyk český AV ČR, *Příruční slovník jazyka českého*, 2007-2008, [online]. [cit. 26. 10. 2017]. Dostupné z: <http://bara.ujc.cas.cz/psjc/>

Za humny

1. *Zuhumny* (1824) *za Humeniz* (IS) *zahumny* (PPIS) *Za humny* (1952) *Za humny* (SPJ) *Za humny* (VV)
2. Jednoslovné předložkové nepřímé agronymum v instrumentálu plurálu řadící se ke skupině Obecné vztahy a vlastnosti – Místo. Vztahový model A (KDE místo je).
3. Původně se tak říkalo velkému poli severně od Jiratic, dnes je zde více menších polností (např. *Na pískách*, *Na nivkách*, *Za struhama*, *Na širokejšch*)
4. Viz *Za humnama*.

Za humny (2)

1. *Za Humnach* (1824) *za Humnach* (IS) *Za humny* (1952)¹⁸²
2. Jednoslovné předložkové nepřímé agronymum v instrumentálu plurálu řadící se ke skupině Obecné vztahy a vlastnosti – Místo. Vztahový model A.
3. Dle povinných otisků je to oblast ležící severovýchodně od Jiratic, dnes se zde říká *V kroužku*.
4. Viz *Za humnama*.
5. Z důvodu různých významů slova *humno* a různých motivací daného pojmenování (viz heslo *Za humnama*) se na tak malém území vyskytují tři různá pojmenování pro tři různé oblasti. V Jiraticích ještě vlastníci hospodářských usedlostí užívají pomístní názvy *Za humnama* popř. *Na zahumence* v místě, které je za dvorem, popř. zahradou. Jedná se o malé poličko k pěstování brambor, řepy apod.

Za kapličkou

1. *Za Kaplickauch* (1824) *za Kaplickauch* (IS) *za Kaplickauch* (PPIS) *Za kapličkou* (MV) *Za kapličkou* (VV)
2. Jednoslovné předložkové nepřímé deminutivní agronymum v instrumentálu singuláru patřící do skupiny Lidská díla – Církevní stavby. Vztahový model A.
3. Jde o zjednodušené pojmenování slavíkovických polností Oukole a V Lázích. Důvodem jsou boží muka, která stojí obklopená trním podél polní cesty

¹⁸² V Moravské vlastivědě je zmínka o tzv. *Záhumenici*, ale toto pomístní jméno není blíže specifikováno. Užití lokálové koncovky v PJ *Za Humn-ach* si vysvětlují tím, že dříve se zřejmě místu říkalo *Na humnech*, nebo *Na humnách*.

oddělující jiratický a slavíkovický katastr. Tato oblast sousedí na jihozápadě s jiratickými polnostmi *Na Strachovcích* a *Za Struhama*.

4. Viz heslo *U kaple*.

Za krmelcem

1. *Za krmelcem* (VV)
2. Jednoslovné předložkové nepřímé agronymum v instrumentálu singuláru, které se řadí k významové kategorii Lidská díla – Hospodářské stavby. Vztahový model A.
3. Rozlehlé pole, které se rozkládá v západní části jiratického katastru. Rozprostírá se vlevo od polní cesty, která vede k *Borovi* a hranice tohoto pole je v místech, kde začínají radotické lesy. Viz heslo *Na sedlišťích*.
4. Základovým slovem bylo všeslovanské krmítí. To vzniklo ze stsl. *krĭmiti* od *kĭrma* – potrava, píce. Toto slovo vzniklo zřejmě z ie. slova znamenajícího uříznutý kus jídla, popř. posekaná píce.

Za struhama

1. *Za Struhama* (1824) *Za Struhama* (IS) *za Struhama* (PPIS) *Za struhama/ Za stružkami* (1952) *Za strouhama* (MV) *Za struhami* (SKM) *Za struhama* (VV)
2. Jednoslovné předložkové nepřímé agronymum v instrumentálu plurálu patřící do kategorie Země – Vyhloubené tvary. Vztahový model A vyjadřující KDE místo je.
3. Jedná se o polnosti jižně od pole *Na Strachovcích*. Z důvodu scelování a rozorávání mezi a struh ve 2. polovině 20. století je to místo významově vyprázdněné. Stále však jde o místa více zamokřená.
4. Strouha, stč. *strúha* je všeslovanské slovo a původně znamenalo hluboké místo v řece či také vedlejší rameno řeky. Dnes výraz znamená umělé vodní koryto, zavodňovací kanál apod.
5. Výraz *struha* je chápán jako slovo nářeční užívané na Moravě¹⁸³, v instrumentálu plurálu obecně česká koncovka s přesahem na Moravu *-ama*.

¹⁸³ Ústav pro jazyk český AV ČR, *Slovník spisovného jazyka českého*, 2011, [online] [cit. 21. 10. 2017]. Dostupné z: <http://ssjc.ujc.cas.cz/>

10 METODIKA VÝZKUMU MÍSTNÍCH JMEN

V heslové části místních jmen jsem blíže specifikovala jedenáct názvů obcí, které leží ve vzdálenosti do patnácti kilometrů od obce Jiratic. Jde o abecedně seřazené obce, jejichž oficiální název se odlišuje od podoby, kterou používá drtivá většina obyvatel Jiratic a okolí. Kromě zmíněné (1) lidové (nářeční) podoby¹⁸⁴ MJ zde uvádím i (2) výklad o vzniku MJ a (3) historické doklady MJ. Pojednání o historii či jiných informacích neuvádím, protože cílem celé analýzy je pouze jazyková stránka jednotlivých názvů.

Výklad těchto oikonym je doplněn přehlednou tabulkou, která obsahuje pět názvů dalších obcí v blízkosti Jiratic. V tomto případě se jedná o místní jména, která byla po roce 1945 změněna, ale mnoho obyvatel Jiratic a okolních vsí¹⁸⁵ tyto obce stále nazývá svými původními, popř. staršími názvy. O důvodech a způsobech změny místních jmen viz s. 20.

Informace zde uvedené byly čerpány z knihy Ladislava Hosáka a Rudolfa Šrámka: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*¹⁸⁶ a z knihy Ivana Lutterera a Rudolfa Šrámka: *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*¹⁸⁷. Na jejich základě komentuji tvrzení týkající se nářeční/lidové podoby konkrétních oikonym.

¹⁸⁴ Tuto mluvenou podobu uvádím v hranatých závorkách bez užití fonetické transkripce.

¹⁸⁵ Zejména těch, kteří patří k nejstarší generaci.

¹⁸⁶ Ladislav Hosák – Rudolf Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I A-L a II M-L*, Praha 1970 a 1980.

¹⁸⁷ Ivan Lutterer – Rudolf Šrámek, *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Havlíčkův Brod, 1997.

11 MÍSTNÍ JMÉNA – HESLOVÁ ČÁST

Bačkovice¹⁸⁸

1. [**Backovice, Bačky**], obr. 40
2. Místní jméno, které vzniklo přidáním přípony *-ovice* k osobnímu jménu Baček. Jedná se tedy o ves lidí Bačkových.
3. 1294 *Paczowicz*, 1530 v *Baczkowiczach*, 1578 z *Baczkowicz*, 1612 *ves Baczkowicze*, 1720 *Batzkowitz*, 1846 *Batschkowitz*, *Bačkovice*, 1885 *Batzkowitz*, *Bačkovice*.
4. Jak je vidět na hist. dokladech MJ, současný oficiální název obce s užitím hlásky *č* je novějšího původu (doklad z r. 1846). Téměř pět set let se užívalo označení, které v současnosti užívá generace nejstarších mluvčích. Varianta zkrácená je typická pro mladou generaci (viz např. i Mladoňovice/Mladěnky).

Chotěbudice¹⁸⁹

1. [**Choťabudice, Koťabudice**], obr. 36
2. Místní název vzniklý z osobního jména Chotěbud, k němuž byla přidána přípona *-ice*. Toto jméno je kompozitem, které se skládá ze dvou slovesných základů (stč. *chotě/chtít* a *bud/povzbuzovat*). Jde o ves lidí Chotěbudových.
3. 1351 *in Chotyebudycz*, 1358 *in Choczebudicz*, 1447 *in Chodyebudicz*, 1522 *ves Chotiebudicze*, 1547 z *Chotiebudicz* (i 1671), 1718 *Chotibuditz*, 1751 *Chotiabuditz*, 1846 *Chotabuditz*, 1872 *Chotabuditz*, *Chotabudice*, 1915 *Chotiabuditz*, *Chotěbudice*.
4. Současný název obce je počeštěním původního názvu, opodstatnění však má i mluvená podoba s *a* po souhlásce *ť*, ta je totiž doložena z r. 1751 a poukazuje na neprovedenou přehlásku. Více jak sto let se následně užívala podoba *Chotabuditz* (česky *Chotabudice*). Zachovalá podoba s *K* na počátku je zřejmě ovlivněna německou výslovností.

Jemnice¹⁹⁰

1. [**Jemnica, Jemyca**]

¹⁸⁸ Ladislav Hosák – Rudolf Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I. díl*, s. 51.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 323.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 353–354.

2. Základem bylo apelativum jáma, popř. jamná s významem hornický důl, šachta, dolovalo se zde totiž dříve stříbro. Odvozením zpodstatňující příponou ice vznikl konkrétní název. V prvním dokladu ještě není přehláska a v ě.
3. 1227 *civitem in Jamnic*, 1295 *de Gemnitz*, 1298 *Gemeniz*, 1327 *Gemnyc* 1335 *Jemnitz*, 1335 *Yemnicz*, 1345 *Jempnicz*, 1346 *Jemnicz*, 1348 *Jempnicensis*, 1355 *Jemnycz*, 1384 *Jemnicz*, 1355 *Jemnycz*, 1575 *na zámku Gemniczy*, 1633 *Iamnitz*, 1671 *Jamnitz*, *Gemnice*, 1872 *Jamnitz*, *Jemnice*.
4. Přípona -ice zněla ve staré češtině -ica¹⁹¹. Ze staročeské podoby Jamnica vznikl oficiální název až přehláskou a >ě. V moravských nářečích však přehláska není v tvarotvorných příponách provedena dodnes, proto se zde drží pojmenování Jemnica. Podoba s ypsilonem je typická pro celé Jemnicko, je na ní vidět také neprovedení přehlásky.¹⁹²

Knínice¹⁹³

1. **[Kynice]**, obr. 41
2. Místní jméno znamenalo ves lidí poddaných knieni, což je staročeské slovo odvozené od slova kněhyně (kněžna či abatyše ženského kláštera). Pojmenování pak vzniklo přidáním přípony -ice.
3. 1262 *Kneniz*, 1301 *Knyenitz*, 1371 *Knyhnicz*, 1581 *Kyhnicz*, 1672 *Khünizt*, 1718 *Künitz*, 1720 *Kinitz*, 1751 *Künitz*, 1846 *Kinitz*, *Kynice* či *Knínice*, 1893 *Kynitz*, *Kynice*, 1915 *Kinitz*, *Knínice*.
4. Ačkoli současný místní název respektuje nejstarší doložené doklady, už na konci 16. století se pojmenování obce vyskytovalo v podobě bez *n* (*Kyhnicz*). Až od poloviny devatenáctého století je doloženo užívání obou podob.

Korolupy¹⁹⁴

1. **[Chrlupy, Chrdlupy, Krchlupy]**, obr. 38
2. První část názvu obce se zřejmě vztahuje k apelativu kůra (stč. kora) a druhá ke slovesnému základu lup – loupat), loupáči kůry. Název obce tedy vznikl ze

¹⁹¹ Ivan Lutterer – Rudolf Šrámek, *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 114.

¹⁹² Viz Dagmar Matějková, *Mluva v Jiraticích ve třech generacích*, s. 59.

¹⁹³ Ladislav Hosák – Rudolf Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I. díl*, s. 403.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 424.

substantivizovaného verba, což je jeden z nejstarších způsobů vzniku MJ na Moravě.

3. 1373 *Chirlobw*, 1492 *chrlopsyký*, 1493 *Chrlopy*, 1547 v *Chrlopech*, 1672 *Kurlup*, 1718 *Kurlupp*, 1720 *Karlup* (!¹⁹⁵), 1751 *Kurlup*, 1846 *Kurlupp*, *Chrlopy*, 1872 *Kurlupp*, *Chrlupi* (!), 1885 *Kurlupp*, *Chrlopy*, 1924 *Korolupy*, *Kurlupp*.
4. Podle Hosáka a Šrámka je nářeční výraz Chrlup velmi starý a až na jeho základě vznikla německá podoba Kurlupp (substituce Chr>Kur). Nářeční výraz zřejmě vznikl ze snahy o zjednodušení: Korolupy → Krlupy → Chrlupy. Tato podoba však byla nesrozumitelná a vznikl název Krchlupy (lidová etymologie říká, že obyvateli obce byli lidé, kteří loupili levou rukou).

Menhartice¹⁹⁶

1. [**Merhátice**]
2. MJ vyniklé přidáním přípony -ice k OJ Menhart. Jedná se o OJ německého původu z Maganhart (magan/moc, hart/tvrdý). Znamená ves lidí Menhartových.
3. 1349 *Meinhorticz*, 1351 *Menhartycz*, 1398 *Meynharticz*, 1609 *Menharticze*, 1751 *Manhartitz*, 1846 *Manhartitz*, také *Menhartice*, 1881(i 1924) *Menhartice*
4. Nářeční podoba Merhátice vznikla zřejmě disimilací n>r a r>0 (přičemž mezistupněm byla dle autorů publikace podoba Merhartice).

Mladoňovice¹⁹⁷

1. [**Mladěnovice; Mladěňky**], obr. 42
2. Z adjektiva mladъ vzniklo osobní jméno přidáním substantivizujících přípon -oň (Mladoň), -ěň (Mladěň), -en (Mladen). Přidáním přípony -ovice k tomuto jménu pak vznikl tento místní název znamenající ves lidí Mladoň/ Mladěň/ Mladen-ových.
3. 1319 *Bladonowitz*, 1348 *Pladnawitz*, 1464 v *Mladonyowiczich*, 1571 na *Mladionowiczich*, 1671 a 1718 *Mladonowitz*, 1846 *Ladoniowitz*, *Mladoniowitz*, *Mladoňovice*, 1872 *Ladonowitz*, *Mladoňovice*, 1924 *Mladoňovice*.
4. Původní podoba zřejmě byla Mladoňovice, ale došlo zde k disimilační tendenci a měkkost z n přešla na předcházející souhlásku [Mladěnovice]. Kratší podoba,

¹⁹⁵ ! značí upozornění na zřejmou písařskou chybu (Hosák– Šrámek)

¹⁹⁶ Ladislav Hosák – Rudolf Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku II. díl*, s. 51.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 84.

typická pro mladší generaci, je zřejmě snaha o co největší zjednodušení (podobně i Bačky ↑).

Moravské Budějovice¹⁹⁸

1. **[Bud'ovice, Morávky]**
2. Ves lidí Budějových, její název vznikl přidáním přípony -ovice k os. jménu Buděj, což byla domácká zkrácenina osobního jména Budivoj, Budislav nebo Budimír.
3. 1231 *Budewicz*, 1235 *Budwiz*, 1255 *Budwize*, 1270 *Pudewiz*, 1408 *Budějovice*, 1426 *Budwicz*, 1447 *v Budyegowiczich*, 1491 *Budieyowicz Morawských*, 1522 *Budiegowicze Morawske*, 1633 *Budweiss*, *Budegowice*, 1751 *Mährisch Budwitz*, 1846 *Mährisch Budwitz*, *Morawske Budějowice*. 1880 a 1893 *Budwitz*, *Moravské Budějovice*.
4. Jak je vidět z výčtu podob, s přívlastkem se poprvé místní název objevuje v r. 1491, aby došlo k rozlišení od Budějovic v Jižních Čechách. Lutterer dodává, že přívlastkem *Mährisch* se rozlišovala i bývalá německá podoba jména *Budwitz*, ačkoli ta nebyla shodná s německou podobou jihočeského *Budweis*¹⁹⁹. Na rozdíl od Českých [Buděj] jsou ty Moravské v mluvené podobě zkracovány jako [Bud'ovice], mladší generace pak raději užívá označení vzniklé z přívlastku [Morávky].

Oslovice²⁰⁰

1. **[Vosnovice, Osnovice]**
2. Místní název vzniklý zřejmě z osobního jména Hostislov připojením přípony -ovice. Toto OJ se skládá ze substantivní části *host* a slovesného kořene *lov*. Z MJ Hostilovice bylo vytvořeno německé *Höslowitz* a zpětným počestěním vznikly *Hoslovice*. Tato podoba se pak dále proměňovala z důvodu nejasné etymologie: *Hostlovice* → *Hostnovice* → *Hosnovice*.

¹⁹⁸ Ladislav Hosák – Rudolf Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku II. díl*, s. 127.

¹⁹⁹ Ivan Lutterer – Rudolf Šrámek, *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 117.

²⁰⁰ Ladislav Hosák – Rudolf Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku II. díl*, s. 196–197.

3. 1492 *desátek osnovskej*, 1576 *Hostnowicze*, 1712 *Hösowitz*, 1846 *Hosowitz*, *Wosnowice*, *Wosnowice*, 1872 *Hösowitz*, *Oslnowice*, 1881 *Hostnowice*, 1893 *Hösowitz*, *Oslnowice*, 1924 *Oslnowice*, *dříve Osnovice*.
4. Právě podoba Hosnowice byla zřejmě důvodem vzniku zmíněných nářečních variant. Počáteční H totiž bylo považováno za protetické a často kolísalo s V, nebo bylo zcela vypouštěno (lidovou etymologií tak došlo k příklonění k apellativu osel, osten či osnova, nářečně vosel, vosten, vosnova).

Ostojkovice²⁰¹

1. [**Vostejkovice**], obr. 37
2. Místní jméno vzniklé připojením přípony -ovice k osobnímu jménu Ostojek, které vzniklo ze stč. *ostáti* (vydržeti, obstáti). Jde o ves lidí Ostojkových.
3. 1327 *Ostoykowicz*, 1384 *Vostiechowicz*, 1528 *ze vsi Wostoykowicz*, 1551 *Ostogikowicz*, 1609 *Wostegkowicze*, 1671 *Wosteykowitz*, 1751 *Wostiepkowitz*, 1846 *Wostegkowicz*, *Ostoykowice*, 1872 *Wostejkowitz*, *Ostojkovice*, 1881 *Ostojkovice*, *Ostojkovice*, 1924 *Ostojkovice*.
4. Na uvedených podobách je zajímavý hláskový vývoj slabiky stoj/stej. Právě podoba zmíněná poprvé v roce 1609 i s protetickým v se užívá jako nářeční označení zmíněné vesnice.

Slavíkovice²⁰²

1. [**Slajkovice, Slajky**]
2. MJ vzniklé přidáním přípony -ovice k OJ Slavík. Znamená ves lidí Slavíkových.
3. 1350 *Slawikowicz*, 1588 *Slawikowicze*, 1720 *Slawikowitz*, 1798 *Lainkowitz*, *Slawikowitz*, *Laukowitz*, 1846 *Laukowitz*, *Slawikowice*, 1872 *Laukowitz*, *Slavíkovice*, 1924 *Slavíkovice*.
4. Nářeční mluvená podoba je zřejmě výsledkem kontaminace obou německých podob tohoto místního jména. Zkrácená podoba je pak užívána nejmladší generací, podobně jako u zmíněných Mladěnek či Baček je odtrhnuta přípona -ovice od nářečního výrazu.

²⁰¹ Ladislav Hosák – Rudolf Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku II. díl*, s. 201.

²⁰² Tamtéž, s. 459.

Tabulka zobrazující změny názvů pěti vesnic v blízkosti Jiratic po r. 1945 a konkrtní způsob jejich změny.²⁰³

Původní název	Nový název	Rok změny	Způsob změny
Valdorf/Liliendorf	Lesná	1947	Zrušení původního německého jména, jeho překlad
Šumvald	Šumná	1949	Zrušení německého jména, jeho překlad
Šreflová (obr. 39)	Zálesí	1949	Zrušení něm. názvu (dle majitele), označení dle polohy
Frejštejn (obr. 43)	Podhradí nad Dyjí	1949	Nahrazení německého jména, označení dle polohy
Flandorf	Panenská	1949	Nahrazení německého jména překladem jeho první části

²⁰³ Ladislav Hosák – Rudolf Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku II. díl*, s. 903–922.

12 METODIKA VÝZKUMU PŘÍJMENÍ A JMEN PO CHALUPĚ

Ve fázi přípravné bylo zapotřebí podrobně se seznámit se základy onomastiky, antroponomastiky a především s elementárními pracemi zabývajícími se vlastními jmény, především příjmeními. Na základě této literatury, jež je v kompletní podobě uvedena v závěrečné části práce, jsem vytvořila teoretickou část (viz s. 29). Ta se kromě vývoje pojmenování osob (se zvláštním zřetelem na příjmení a jména po chalupě) zabývá také pravopisem či přechylováním příjmení, zvláštní kapitola je věnovaná německým vlastním jménům v češtině.

Následující, praktická, část práce, je věnována konkrétnímu rozboru příjmení a jmen po chalupě v obci Jiratice.

Aby mohla tato analýza započít, bylo nutné získat co největší množství antroponomastického materiálu. Tato explorační fáze trvala od roku 2015. Aby byla data verifikovatelná, využila jsem několik různých metod. Vzhledem k tomu, že ze zkoumané obce pocházím, jako základ jsem využila tzv. metodu přímého pozorování, sama jsem si tedy vytvořila penzum informací, které mi sloužily jako podklad pro další zkoumání. Zmíněné informace jsem následně doplňovala o fakta získaná z rozhovorů (některé byly nahrávány) s obyvateli Jiratic. Nejvíce cenných postřehů, které se týkaly především jmen po chalupě, mi bylo poskytnuto nejstaršími obyvateli obce (FM 83 let, MK76 let, AT 75 let). Na základě studia matrik obce jsem pak získaná data doplňovala a ověřovala. Matriky Jiratic jsou v digitalizované podobě přístupné na stránkách Moravského zemského archivu Brno pod farností Kdousov²⁰⁴. Matrika narozených je zde vedena od r. 1632 do r. 1891, matrika oddaných od r. 1632 do r. 1910 a matrika zemřelých od r. 1658 do r. 1931. Vzhledem k tomu, že v 17. a 18. století byly tyto zápisy v němčině, pro tuto diplomovou práci jsem využívala až zápisy české, pouze ve výjimečných případech i zápisy starší (pokud byly snadno čitelné). K matričním záznamům živým, které jsou uloženy pouze na matričních úřadech, není volný přístup. Podle novely zákona z 1. ledna 2014 se jedná o knihy, u kterých není poslední zápis starší než 100 let u knihy narození, 75 let u knihy sňatků a 75 let od knihy úmrtí. Je totiž pravděpodobné, že někdo v zápisech uvedených stále žije.

²⁰⁴ MZA Brno, původce Kdousov [online][cit. 11. 11. 2017]. Dostupné z: http://actapublica.eu/matriky/brno/?akce=hledat&ac_me=Kdousov%3AKdousov+%28Gdossau%29+%2F+T%C5%99eb%C3%AD%C4%8D&submit=Hledat&hl_all2=1472&hl_signatura=

Během analytické fáze bylo provedeno samotné zpracování získaného materiálu, jenž činí 25 současných příjmení obce Jiratice (viz tabulku na s. 99–100) a téměř 40 jmen po chalupě (některá jsou totožná se současnými příjmeními (viz tabulku na s. 115–116). Metodice analýzy příjmení i jmen po chalupě věnuji samostatnou kapitolu, protože se od sebe v určitých případech liší.

12.1 Metodika výzkumu příjmení

Příjmení jsem, vzhledem k jejich nízkému počtu, seřadila abecedně. Každé heslo se skládá z příjmení v nominativu singuláru, pokud v obci žije pouze muž, je uvedena jen mužská podoba příjmení, pokud jen žena, uvádím pouze přechýlenou podobu. Ve většině případů jsou však uvedeny obě varianty. Páteří každého hesla je etymologický výklad. Aby byl co nejpřesnější a zahrnoval co nejvíce motivací pro vznik konkrétních příjmení, vycházela jsem z následujících publikací. Při odkazování se na ně v konkrétním textu užívám pouze příjmení autora/autorky, příslušnou stranu a pokud je zde více knih totožného autora, i rok vydání publikace.

- Josef Beneš, Německá příjmení u Čechů, 1. a 2. svazek, Ústí nad Labem 1998.
- Josef Beneš, O českých příjmeních, Praha 1970.
- Miloslava Knappová, Naše a cizí příjmení v současné češtině, Liberec 2002.
- Miloslava Knappová, Jak se bude vaše dítě jmenovat?, Praha 1996.
- Vladimír Mates, Jména tajemství zbavená. Malá encyklopedie 250 nejčastějších příjmení, Praha 2002.
- Vladimír Mates, Jména tajemství zbavená, Malá encyklopedie nejčastějších příjmení II. díl, Praha 2003.
- Vladimír Mates, Jména tajemství zbavená, aneb Příjmení pod mikroskopem, Praha 2004.
- Jana Matúšová, Německá vlastní jména v češtině, Praha 2015.
- Dobrava Moldanová, Naše příjmení, Praha 1983 (2. upravené vydání r. 2004).
- František Kopečný, Průvodce našimi jmény, Praha 1991.
- Antonín Kotík, Naše příjmení, Praha 1897.
- Jan Svoboda, Staročeská osobní jména a naše příjmení, Praha 1964.

Informace získané z těchto antroponomastických publikací jsem syntetizovala, komparovala, popřípadě doplňovala vlastními domněnkami. Pokud byl při výkladu použit i jiný pramen, uvádím jej ve výkladu s odkazem v poznámce pod čarou.

U vybraných příjmení je uvedena i informace o frekvenci v porovnání s celou Českou republikou. Konkrétní údaje týkající se počtu nositelů jednotlivých příjmení v Jiraticích, v jejich blízkém okolí, v celé republice, popř. sdělení o rozvrstvení mužů a žen daného příjmení v obci uvádím v přehledné tabulce na s. 99–100. Tyto statistické informace jsem získala z webové stránky *KdeJsme.cz*²⁰⁵, zdrojem informací na těchto stránkách je veřejně dostupný seznam umístěný na stránkách MV ČR.

Pro shrnutí zmíněných etymologických názorů ohledně motivací vzniku konkrétního příjmení uvádím u každého hesla konkrétní podkategorie, do kterých by bylo možné analyzované příjmení zařadit. Chci tím ukázat, kolik různých původů vzniku může dané příjmení mít. Jsem si vědoma toho, že neexistuje jediná klasifikace, naopak, téměř každý lingvista zabývající se problematikou příjmení, používá své vlastní dělení. S ohledem na přehlednost a výstižnost dávám přednost rozboru příjmení podle Dobravy Moldanové (zkratka M.) a Miloslavy Knappové (zkratka K.), které jsou uvedeny na s. 35–36.

12.2 Metodika výzkumu jmen po chalupě

Po sestavení seznamu všech jmen po chalupě jsem vytvořila tabulku, která uvozuje kapitolu týkající se klasifikace těchto jmen. Na základě popisného čísla je v ní možné dohledat současné obyvatele stavení a konkrétní jména po chalupě.

Díky jasným motivům vzniku jednotlivých pojmenování po chalupě jsem se rozhodla jejich heslář rozdělit na čtyři skupiny. Nejobsáhlejší skupinou jsou jména po chalupě vzniklá z příjmení původního majitele, dále jména po chalupě motivovaná křestním jménem původního majitele, zařadila jsem i kategorii jmen po chalupě vzniklých z přezdívek nebo pojmenování dle polohy stavení. Zvláštní skupinu tvoří pojmenování jedné i více chalup, jejichž názvy vznikly z toponym, konkrétně z názvů veřejných prostranství.

Jména jsou v jednotlivých kategoriích řazena abecedně. Struktura hesla skupiny pojmenování vzniklých z příjmení je obdobná jako u příjmení. Specifické jsou zde však informace týkající se konkrétní chalupy, popř. osudů lidí, kteří v ní bydleli. U dalších

²⁰⁵ Kde jsme, *Četnost příjmení nebo jména v České republice* [online][cit. 19. 11. 2017]. Dostupné z: <http://www.kdejsme.cz/>

kategorií je kromě specifických informací o daném stavení přidána informace o konkrétní motivaci příjmení. U vybraných nechybí ani zmínka o frekvenci příjmení.

Jednotlivá jména po chalupě zapisují tak, jak se v obci opravdu užívají, tedy i s nářečnými specifiky. Na tomto místě však upozorňuji na délku samohlásek. Ta byla již rozebírána v mé bakalářské práci²⁰⁶. V Jiraticích se totiž kromě moravské krátkosti, která je patrná v infinitivech, v základu podstatných jmen a v I. pl. zájmen my, vy, objevuje i tzv. polodélka, především v koncovkách adjektiv a substantiv. Právě v označení jmen po chalupě, která jsou zakončena ve většině případů na *.ů*, je jejich výslovnost spíše kratší [*U Macálku*, *U Smetanu*]. V uvedeném hesláři je však uvádím s variantou delší, protože se jedná o rys nepříznakový.

²⁰⁶ Dagmar Matějková, *Mluva v Jiraticích ve třech generacích*, s. 44–45.

13 PŘÍJMENÍ – HESLOVÁ ČÁST

Tabulka frekvence příjmení

*Hvězdičkou jsou označena příjmení, která měla v matrikách první zápis starší více jak sto let.

Příjmení	Počet nositelů v Jiraticích (mužů + žen)	Počet čísel popisných	Počet nositelů/ nositelek v blízkém okolí ²⁰⁷	Počet nositelů/nositelek v celé České republice
Beke	1 (1+0)	1	1	62
Bulík/Bulíková*	2 (1+1)	1	5/12	47/47
Burda/Burdová	4 (1+3)	1	40/46	2425/2459
Čech/ Čechová*	5 (3+2)	2	303/302	6416/6780
Ellinger/Ellingerová	1+1	1	8/18	60/77
Hofbauer/Hofbauerová*	4 (1+3)	2	14/21	206/226
Kadlec	2	1	137	6384
Kaláb/Kalábová*	2 (1+1)	1	46/53	831/851
Karásková*	1	1	137	2532
Máca/Mácová	3 (2+1)	2	115/131	619/628
Macálka/Macálková*	4 (2+2)	1	19/20	45/43
Matějka/Matějková*	5 (3+2)	1	71/97	4271/4622
Moučková	1	1	5	865

²⁰⁷ Z důvodu specifického položení obce jsem do této kategorie zahrнула i počty jednotlivých příjmení ze čtyř nejbližších obcí s rozšířenou působností (ve vzdálenosti do čtyřiceti km): Třebíčsko, Dačicko, Moravskobudějovicko a Telčsko.

PŘÍJMENÍ – HESLOVÁ ČÁST

Nesibová	2	1	33	63
Niederhofer/Niederhoferová	7 (4+3)	2	12/8	14/9
Nix	1	1	25	65
Novák	1	1	818	33881
Pokorný	1	1	375	10723
Pospíchalová	3	1	91	1406
Rod/Rodová	2 (1+1)	1	27/34	467/517
Simandl/Simandlová*	10 (4+6)	3	25/34	337/339
Slaměník	1	1	6	108
Šimka*	1	1	36	116
Tesař/Tesařová	3 (2+1)	2	223/205	4206/4193
Tibitancl/Tibitanclová	4 (2+2)	1	0	11

Abecední heslář příjmení

Beke

Moldanová (1983, s. 42) vykládá pouze kratší podobu jména (*Bek*), i u podoby s příponou *-e* je však možné předpokládat, že původ příjmení je v osobním jménu *Bedřich* nebo *Benedikt*. *Bedřich* je původu německého a lze jej vyložit jako „mírumilovný vladač“, zatímco *Benedikt* je jméno původu latinského znamenající „požehnaný, blahoslavený“ (Knappová, 2002, s. 70).

Původ tohoto příjmení je možné také hledat v německém slově *Bäcker*, které lze do češtiny přeložit jako pekař (Moldanová, 1983, s. 42.). I Beneš se kloní ke stejnému názoru, doplňuje také, že kromě příjmení *Beke* pochází ze základu slova *Bäcker* i příjmení *Becker*, *Beker* či *Bekr* (Beneš, 1998, s. 270)

Internetová jazyková příručka²⁰⁸ uvádí, že u tohoto příjmení lze při přechylování připojit příponu *-ová* k základu zkrácenému o koncové *-e* (paní *Beková*) nebo zachovat plnou podobu mužského příjmení (paní *Beke*), skloňování je pak možné buď jmenné (bez pana *Beka*) nebo zájmenné (bez pana *Bekeho*), vše samozřejmě záleží na rodinné tradici.

K: Příjmení vzniklé z (1) osobních jmen, (2) z názvů řemesel. M: Příjmení (1) z osobních jmen, (2) z apelativ, (3) ze slov cizího původu.

Bulík/Bulíková

Toto velmi málo frekventované příjmení (viz tabulku ↑) zmiňuje pouze Mates (2004, s. 174–175), a to v části knihy, která pojednává o pojmenování hanlivých. Je však nutné zdůraznit, že v současnosti tato dříve frekventovaná nadávka ztratila svoji pejorativnost.

Apelativum *bulík* pochází z německého slova *der Bulle* (býk), to vzniklo z holandského slova *Bulle*, které má původ v řeckém *phallos* či staroirském *ball* (vše ve významu mužský úd, pyj). Mates upozorňuje na zvláštní paradox, i když je totiž vůl vykastovaný býk a není schopen plodit, jeho pojmenování pochází ze slova označujícího pohlavní orgány.

Vlastní jméno vzniklé z daného apelativa má význam přenesený, pojmenovává člověka hloupého, naivního, nezkušeného.

Domnívám se, že daný člověk však mohl také pouze ostatním tzv. „věšet bulíky na nos“. To znamená, že z ostatních dělal hlupáky, snažil se jim neustále něco „nabulíkovat“ nebo mu jen dělalo dobře, když lidi kolem sebe přiváděl do rozpaků.

K. Příjmení (1) z názvů živočichů, (2) podle vlastností duševních. M: Příjmení vzniklé (1) z apelativa, (2) ze slov cizího původu.

Burda/Burdová

Typ příjmení, které má, podobně jako mnoho dalších, více možností etymologického výkladu.

²⁰⁸ Internetová jazyková příručka, Ústav pro jazyk český AV ČR, *Příjmení zakončená ve výslovnosti na [e], [é]* [cit. 12. 11. 2017]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=701>

Moldanová (1983, s. 48–49) na prvním místě zmiňuje staročeské apelativum *burda* označující hřmotného, silného člověka.

Mates (2002, s. 35–35) ke zmíněným informacím dodává, že ve staré češtině mělo toto apelativum také význam bouře, svár, hádka, až když byl základ *bur* (rusky *burja*, slovensky *búrka*) u nás po hláskové změně *ú > ou* změněn na *bour*, pojmenovával osobu mohutné postavy, ale také hřmotnou. Na Rychnovsku byl *bourem* nářečně označován i břicháč, tedy člověk malý a zavalitý. Z uvedeného vyplývá, jak dokládá i Kotík (s. 14), že jde o jméno vzniklé z vlastností tělesných a duševních.

Mates i Moldanová však uvádí i další pravděpodobnou motivaci vzniku. Jako základ berou staročeské osobní jméno *Burian*. Beneš (1962, s. 65) dodává, že ke konkrétnímu vzniku došlo oddělením první části *Bur-* a připojením přípony *-da*. V tomto případě by bylo příjmení zařaditelné do kategorie příjmení vzniklých z osobních jmen.

Apelativum *burda* se však také používá ve významu geomorfologického útvaru ve slovenštině, nebo jako označení pro Mohammedův plášť, na Chodsku se tak říká svršku v kartách. Jmenuje se tak i německý módní časopis (Mates).

K: Příjmení vzniklá (1) podle vlastností tělesných a duševních, (2) z osobních jmen, (3) příjmení z názvů věcí. M: Příjmení z (1) osobních jmen, (2) apelativ.

Čech/Čechová

Podle Matese (2002, s. 39–40) jde o tzv. etnické jméno, které mělo označovat příslušníka českého národa v cizině (v zahraničí, ale např. i na Moravě nebo v oblastech s převahou německého obyvatelstva). Kromě zdůraznění cizího původu však mohlo být toto pojmenování také doplňkem ke křestnímu jménu pro lepší identifikaci.

Mates se snaží i o vysvětlení původu tohoto označení, zmiňuje tedy několik apelativ, která mohla být jeho prvotním základem. Mohlo se jednat o abstraktum *čest*, což by jednoduše značilo vlastnost daného člověka. Novější názory se však kloní spíše ke kořenu *-čel-*, které je základem slov *čeled'* nebo *člověk*. Pak by tímto vlastním jménem nebyl pojmenován cizinec, ale naopak našinec (podobné interpretace se nachází u dalších národních jmen).

V Rusku, Polsku a na Ukrajině označovali slovem *čechi* české groše (v Německu je označovali *böhm*).

Moldanová (1983, s. 52) se snaží obhájit tvrzení náležitosti ke kategorii příjmení ze jmen osobních, zmiňuje totiž vlastní jméno *Čechoslav* (ve významu slavný Čech), popř. příjmení *Čechpauer*, které překládá jako sedlák jménem Čech. Kotík (s. 15) se kloní také k tvrzení Moldanové, jako doklad však hovoří o jménu *Česlav* (kmen *-če-*), odmítá však starší tvrzení, že je toto příjmení odvozeno od praotce Čecha (nemyslí si totiž, že by národní jméno mělo svůj původ u jedné osoby). I Svoboda (s. 39) podporuje myšlenku vzniku z osobního jména. Zaměřil se na hypokoristický sufix *-ch* v prvním členu složených staročeských osobních jmen *Čachbor*, *Čachomír*, *Čechoslav*, *-bor*, *-mír* a *-slav* pak označuje jako sufixy jmenotvorné.

K: Příjmení (1) ze jmen národních, (2) podle vlastností duševních, (3) z názvů věcí, (4) z osobních jmen. M: Příjmení (1) ze jmen osobních, (2) ze jmen místních, (3) z apelativ.

Ellinger/Ellingerová

Příjmení německého původu, které se v České republice vyskytuje velmi zřídka. Z počtu šedesáti mužů jich osm žije v blízkém okolí Jiratic a ze sedmdesáti sedmi žen jich je z okolí Jiratic dokonce osmnáct. Stejně příjmení, pouze s jedním *l*, nosí celkem jedenáct obyvatel naší republiky.

Beneš (1998, s. 44) sice zmiňuje podobu *Ellinger*, ale jen ve spojitosti jeho doložení z roku 1661 v Klatovech. Matúšová (s. 29) se zabývá pouze příjmením *Elinger*, předpokládám však, že motivace vzniku tohoto pojmenování je stejná. Buď se může jednat o příjmení vzniklé z německého rodného jména *Ellengêr* (to je však užíváno velmi zřídka), pravděpodobnější je místní jméno *Ellingen*. Z tohoto německého města v Bavorsku mohl totiž člověk takto pojmenovaný pocházet.

K: Příjmení vzniklá (1) z osobních jmen, (2) ze jmen místních. M: Příjmení (1) z osobních jmen, (2) z místních jmen, (3) ze slov cizího původu.

Hofbauer/Hofbauerová

Původ tohoto příjmení vychází podle Moldanové (1983, s. 83) z německého kompozitního apelativa *Hoffbauer*, což je označení pro sedláka ze dvora, velkého sedláka. *Dvořák*, příjmení původu českého, má obdobný význam.

Beneš (1998, s. 243–244 a 246) tuto problematiku rozvádí podrobněji. Příjmení obsahující základ *bauer* řadí také k těm, která vznikla z apelativ, konkrétněji k těm, která označují společenské a sociální vztahy. Toto apelativum pochází ze stíh. *bure*, *bûr* (sedlák, soused). Důvodem, proč se toto slovo často objevuje v kompozitech, je fakt, že tito sedláci, hospodáři bývali blíže specifikováni, jejich označení vycházelo z názvu nebo typu jejich dvorce (hof = dvůr). Kromě zmíněného překladu Dvořák je možné přeložit toto kompozitum jako nájemce dvora, svobodník. Ve staré češtině se užívalo označení nádvorník, šafář.²⁰⁹

Zajímavá je také frekvence tohoto kompozitního příjmení, jeho nositelů a nositelek jsou asi čtyři stovky, což je oproti nejfrekventovanějšímu Novákovi zhruba sto šedesát krát méně.

K: Příjmení (1) podle sociálního rozvrstvení a společenských poměrů feudálních. M: Příjmení (1) z apelativ, (2) ze slov cizího původu.

V matrice oddaných z roku 1844 jsem dohledala i starší, německý zápis tohoto příjmení s dvěma *f* (*Hoffbauer*).

Kadlec

Původ příjmení lze hledat v apelativu *tkadlec*, Mates (2002, s. 112–113) jej tedy řadí ke kategorii jmen odvozených podle stavu a zaměstnání. Vysvětluje, že název tohoto řemesla se kvůli počátečnímu *t* vyslovovalo obtížně, z důvodu toho došlo ke zjednodušení souhláskové skupiny *tk* a *t* bylo vypuštěno. Apelativum *kadlec* je pak z hlediska jazykového bráno jako hovorová forma tohoto pojmenování. I Kotík (s. 125) řadí toto příjmení do kategorie řemesel, povolání, zaměstnání.

Moldanová (1983, s. 98) ve své monografii zmiňuje pouze podobu příjmení Kada pocházející z apelativa *kád'*, což by měla být přezdívka pro člověka s velkým břichem. Od tohoto příjmení podle ní vznikl i zmíněný Kadlec, konkrétně vsunutím *l*. Pak by se jednalo o skupinu příjmení z vlastností tělesných a duševních.

Pojmenování však mohlo vzniknout také ze slovesa *tkáti se*, které mělo ve staré češtině význam toulat se, takže nositel tohoto jména mohl vandrovat, potulovat se.²¹⁰

²⁰⁹ Jan Gebauer, *Slovník staročeský I-II*, Praha 1970, [online] [cit. 2. 11. 2017]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

²¹⁰ Ústav pro jazyk český AV ČR, *Elektronický slovník staré češtiny*, 2006-2017, [online] [cit. 2. 11. 2017]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

K: Příjmení z (1) názvů řemesel, (2) vlastností duševních. M: (1) Příjmení z apelativ.

Kaláb/Kalábová

Moldanová (1983, s. 98) se kloní k názoru, že se jedná o příjmení vzniklé z nářečních apelativ. Buď ze severovýchodočeského označení pro močál, dolík na cestě – *kalaba*, nebo z lašského označení pro žvanila – *kalab*.

Naopak Kopečný (s. 121) vidí původ pojmenování ve vlastním jménu *Kalixt*, řecká podoba tohoto jména byla *Kallistos* s významem nejkrásnější. O tom, že bylo jméno v minulosti velmi oblíbené, svědčí i fakt, že z něj pochází mnoho dalších příjmení (např. *Kalášek*, *Kálal*, *Kaliba*).

Zda byl nositel tohoto jména užvaněný, překypující svou krásou nebo vlastnil močálovité pole, je možné se pouze domnívat.

K: Příjmení vzniklá (1) podle duševních vlastností, (2) z osobních jmen. M: Příjmení (1) z osobních jmen, (2) z apelativ, (3) ze slov cizího původu.

Karásková

Moldanová (1983, s. 26) uvádí příklady jmen vzniklých z názvů ryb (v tomto případě se jedná o sladkovodní rybu zvanou *karas*), mezi nimi je i příjmení Karas. Toto příjmení mohlo vzniknout připojením deminutivní koncovky *-ek*.

Tatáž autorka (1983, s. 81) také zmiňuje, že pojmenování může mít původ v osobním jménu *Karel*, motivací se jí zdá být stejný začátek obou slov.

Motivace však mohla být zcela odlišná, z historie je znám způsob pojmenování pomocí přípony *-ek*. Ta se přidávala, jak uvádí Mates (2002, s. 115), k příjmením v případech, kdy bylo potřeba odlišit od sebe jednotlivé obyvatele. Mohlo se tedy jednat např. o syna, jehož otec měl příjmení Karas nebo o nového občana obce, který se původně jmenoval také Karas.

Mates vyzdvihuje toto příjmení z toho důvodu, že na jednu stranu je velmi četné, na druhou stranu však k němu existuje pouze jediná varianta slova a tou je již zmíněné apelativum *karas* (slovo velmi staré, zřejmě praevropské). Důvodem, proč byl někdo takto pojmenován, mohla být dle něj snaha odehnat od něj zlé duchy. Většinou se sice pojmenovávali děti po silných zvířatech, efekt však byl stejný, pokud došlo

k pojmenování po něčem tak bezvýznamném, jako je tato běžná ryba. Pojmenování tak nemělo u duchů budit žádný zájem.

Karáskem tedy mohl být pojmenován rybář, který úspěšně, nebo naopak neúspěšně rybařil. Mates také připomíná apelativum *karásek*, což je označení pro úzkou housku, Karáskem pak mohl být jejich milovník, popř. výrobce. K řadě apelativ, která mohla být motivací k tomuto příjmení, přidávám ještě slovo *karas*, které ve staré češtině označovalo bodnou nebo sečnou zbraň²¹¹. Nositel jména tak mohl být zhotovitelem zbraní, popř. s nimi uměl zručně manipulovat.

K: Příjmení (1) z názvů živočichů, (2) vzniklá z osobních jmen, (3) z názvů věcí.
M: Příjmení z (1) osobních jmen, (2) z apelativ.

Macálka/Macálková

Mates (2002, s. 155–156), Kotík (s. 26) i Kopečený (s. 148) se domnívají, že toto příjmení vzniklo, stejně jako příjmení Máca (↓) z vlastního jména *Matěj*.

Moldanová (1983, s. 133) přichází s názorem, že původ je možné hledat v příčestí minulém činného slovesa *macat*, tedy *macal*. Toto sloveso řadící se k nářečím moravskoslovenským a lašským se používá ve významu dělat něco velmi pomalu, tzv. se s něčím *macat*. Snadno je tak možné si představit člověka, který dělal svou práci velmi pomalu, otázkou je, zda to bylo z důvodu větší přesnosti a snahy o kvalitu nebo byla příčinou spíše lenost a nezájem. Ať už se jedná o příjmení z vlastního jména nebo z verba, v každém případě bylo utvořeno sufixací, přidáním koncovky *-ka*.

I v případě tohoto příjmení je nutné zmínit se o jeho frekvenčním zastoupení. Z celkového počtu osmdesáti osmi obyvatel republiky jich žije necelá polovina v blízkém okolí Jiratic (viz tabulku ↑ a obrázek č. 45 v příloze). Chalupa č. p. 15 je již dlouhá léta nazývána U Macálků.

K: Příjmení (1) z osobních jmen, (2) ze slovesných pojmenování. M: Příjmení (1) z osobních jmen, (2) z apelativ.

Máca/Mácová

Kotík (s. 26), stejně jako Moldanová (1983, s. 133) i Mates (2002, s. 155–156, 168) vidí primární etymologii příjmení ve vlastním jménu *Matěj*. Moldanová

²¹¹ Ústav pro jazyk český AV ČR, *Elektronický slovník staré češtiny*, 2006-2017, [online] [cit. 2. 11. 2017]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

pojmenováním Máca označuje spíše domáckou podobu tohoto vlastního jména (tímto způsobem dle ní vznikla i příjmení typu *Macák*, *Macas* nebo *Macánek*). Mates doplňuje plejádu takto vzniklých příjmení o příjmení *Macálka* (↑), *Macan*, popř. přivlastňovací typ příjmení *Macků*. Je však skeptický pouze k názoru, že základovým slovem bylo vlastní jméno Matěj, přijatelnou možností by mohl být i *Matouš* nebo *Matyáš*. Nutno však dodat, že tato tři zmíněná křestní jména, ačkoli v současnosti jména samostatná, byla dříve pouze variantami hebrejského jména *Mattithjáh* (část *-jáh* měla význam „bůh Jahve“). Celé kompozitní jméno má význam „boží dar“.²¹²

Kromě původu z vlastního jména je však možné, že příjmení Máca vzniklo z apelativa *macan*, což uvádí Moldanová i Mates. Jednalo by se tak o pojmenování podle vlastností tělesných a duševních, protože takový člověk by byl, stejně jako *macan*, velmi obézní, pojmenovávaly se takto i obtlouklé děti. Tímto apelvativem však byli označováni i lidé, kteří neustále vyvolávali spory a s kdekým se dohadovali.

Zajímavý je také frekvenční údaj, protože příjmení Máca tvoří v blízkém okolí Jiratic asi jednu šestinu všech těchto příjmení v České republice.

K: Příjmení vzniklá z (1) osobních jmen, (2) vlastností tělesných a duševních.

M: Příjmení (1) z osobních jmen, (2) z apelatív.

Matějka/Matějková

Zmíněné příjmení, stejně jako příjmení Máca (↑) nebo Macálka (↑), řadí Kotík (s. 26), Moldanová (1983, s. 139), Mates (2002, s. 166–167) i Kopečný (s. 147–148) k těm, která vznikla ze jména *Matěj*, popř. *Mattithjáh* („boží dar“). Mates k vlastnímu jménu Matěj dodává, že známým se stal biblický Matěj, který se stal tzv. dodatečným apoštolem. Došlo k tomu po smrti Ježíše, kdy se určilo, že je potřeba vybrat apoštola na místo zrádce Jidáše. Losem tak byl z dalších sedmdesáti dvou navržených vybrán právě Matěj.

²¹² František Kopečný, *Průvodce našimi jmény*, s. 147–148, tuto problematiku blíže analyzuje. Jak již bylo zmíněno, vlastní jména Matěj, Matouš a Matyáš jsou dnes jmény samostatnými. Matěj a Matyáš jsou však v určitých případech pokládáni za pouhé varianty. Je zajímavé, že v minulosti byl variantou ke jménu Matěj naopak Matouš (viz evangelium podle sv. Matěje). V matrikách se až do 18. století volně střídají u jedné osoby podoby Mathias a Mathes, u další zase Mathäus a Matouš. Těmto všem jménům dalo základ už řečené hebr. Mattithjáh (znamenající dar boží), paralelně k němu lze postavit slovanského Božidara popř. řeckého Theodorose. Právě v hebrejštině se delší podoba Mattithjáh častěji zapisovala ve verzi kratší, tedy Mattijáh. Do řečtiny se pak tato zkrácená podoba přepisovala buď jako Mattiás, nebo jako Matthaios. Toto rozlišení se přes latinu (Mathias proti Mathaeus) přenášelo i do jazyků jiných. Z důvodu společného původu zmíněných jmen se velmi často objevují jejich obdobné domácké podoby.

Existuje však také výklad nebiblický, který naznačuje, že takto byl pojmenováván ten, kdo nebyl moc chytrý, jednalo se spíše o člověka zmateného (infinitiv: *másti*, 3. osoba singuláru: *mate*).

Moldanová zjistila, že příjmení Matějka je doloženo už ze 14. století a to v podobě *Matiega*.

K: Příjmení z (1) osobních jmen. M: Příjmení z (1) osobních jmen.

Moučková

Ačkoli Kotík (s. 166) i Knappová (2002, s. 153) nazývají své kategorie odlišně, shodují se na tom, že se jedná o příjmení, které vzniklo z deminutiva obecného jména *mouka*, tedy *moučka*. Staročeské *ú* se změnilo v *au*, a to pak v novočeské *ou* (*Múčka* → *Maučka* → *Moučka*), uprostřed slova byla tato hlásková změna přejata do spisovné normy, na počátku slova však nikoli, proto je možné se setkat s příjmením Ouředník, ale s apelativem úředník (Knappová, 2002, s. 153). Podobně vznikla i pomístní jména v Jiraticích (viz heslo Oukole, Ouvar v hesláři pomístních jmen). Láska k moučným jídlům nebo práce ve mlýně, to všechno mohly být motivace k pojmenování určité osoby.

K: Příjmení z (1) názvů věcí. M: Příjmení z (1) apelativ.

Niederhofer/Niederhoferová

Danému příjmení nevěnoval pozornost žádný ze zmiňovaných lingvistů. Důvodem je zřejmě malý výskyt tohoto jména.

Jedná se o kompozitum, jehož první část je složena z německého apelativa *nieder*. Tím se již Moldanová zabývá (1983, s. 155), neboť zmiňuje příjmení *Niederle*, *Nidrlle* a *Nýdrle*, která pochází ze zdvojnásobení tohoto německého adjektiva, které znamená dolní, nízký. Stejný význam má české příjmení *Dolejší*.

Beneš (1998, s. 338) uvažuje i o osobním jménu *Nithart*, které mohlo být motivací ke vzniku příjmení *Niederle* či *Nydrle*.

Druhá část příjmení, tedy *hofer*, mohla vzniknout, jak uvádí Moldanová (1983, s. 83) z německého označení pro dvůr (*Hof*, viz heslo Hofbauer) nebo z německého apelativa *Hoffer* (podruh, nájemník). Z hlediska zvukové podoby, která v Jiraticích zní [Nidrhafner] by se dalo též uvažovat o apelativu německého původu, tedy *Hafner* či *Hofner* s významem kamnář (Beneš, 1998, s. 265–266).

Na základě výše zmíněných informací je možné se domnívat, že takto pojmenovaný člověk mohl být hrncířem bydlícím ve spodní části vsi, také se mohlo jednat o řemeslníka, který měl nižší postavení než jiný stejného řemesla. Pravděpodobnější realitě i etymologii kompozitního příjmení je fakt, že se jednalo o označení dolního podruha, tedy osobu, která neměla vlastní usedlost a bydlela v domě, který patřil někomu jinému. Adjektivum dolní by pak mohlo znamenat, že bydlel v dolní části tohoto domu, popř. v dolní části vesnice.

Počet nositelů tohoto příjmení je v celé České republice dohromady dvacet tři, z tohoto počtu jich je sedm přímo z Jiratic.

K: Příjmení vzniklá (1) z osobních jmen, (2) z názvů řemesel, (3) podle soc. rozvrstvení a společenských poměrů, (4) motivovaná polohou bydliště. M: Příjmení (1) z osobních jmen, (2) z místních jmen, (3) z apelativ, (4) ze slov cizího původu.

Nesibová

Moldanová (1983, s. 153) analyzuje pouze příjmení *Nesyba*, které vzniklo z příjmení *Neshyba*. Došlo však k vypuštění *h* kvůli snazší výslovnosti. Daná osoba byla doslova neohebná. Mohla mít tudíž problémy s páteří, nebo byla zkrátka jen líná (nechtělo se jí „ohýbat svůj hřbet“, jak se v Jiraticích říká). V konkrétním případě je však nutné všimnout si ještě změny *z y* na *i*. Nepodařilo se mi dohledat příčiny tohoto jevu, domnívám se však, že to mohla zapříčinit písařská chyba. Důvodem ale také může být již zmíněná podoba *Nesyba*, ve které není nutné psát ypsilon, když zde již není zmíněné *h*.

Zajímavostí může být, že tuto podobu ženského příjmení nosí v České republice šedesát tři žen, přičemž čtyřicet jich je z okolí vzdáleného méně jak dvacet km od Jiratic. Mužské příjmení je na tom obdobně, v Jiraticích se však vyskytuje pouze v podobě přechýlené, mužské zastoupení nemá.

K: Příjmení vzniklá z (1) vlastností tělesných. M: Příjmení z (1) apelativ.

Nix

Další z řady jmen hůře zařaditelných, zřejmě z důvodu jejich velmi nízkého výskytu. Z počtu šedesáti pěti mužů nosících toto příjmení jich je dvacet pět z oblasti do čtyřiceti km od Jiratic.

Pouze u Beneše (1998, s. 191) jsem se dočetla o příjmení *Nixbauer*, které autor nazývá nepravou složeninou s názvem povolání. První část tohoto kompozita (*Nix*) vysvětluje jako vzniklou z osobního jména *Nikolaus/Nikolau*, česky zkráceně *Niks*. Bauer je pak německé označení pro sedláka.

Bližší informace o jménu Nikolaus uvádí Moldanová (1983, s. 155), jedná se prý o jednu z německých podob osobního jména *Mikolaus* (česky Mikoláš). Knappová (1996, s. 138) uvádí, že toto jméno znamená „vítěz nad lidem“ nebo také „vítězství lidu“.

Jaký byl tedy nositel tohoto příjmení nebo podle čeho pojmenování získal je dnes spíše předmětem spekulací. Na místě je zcela jistě také úvaha, že by za netradiční podobu příjmení mohla písařská chyba.

K: Příjmení vzniklá (1) z osobních jmen. M.: Příjmení (1) z osobních jmen (2) cizího původu.

Novák

Příjmení v České republice nejrozšířenější (nosí jej šedesát osm tisíc šest set devadesát tři mužů a žen), a tak je logické a zároveň i dokázané, že existuje několikero motivací vzniku tohoto pojmenování.

Mates (2002, s. 184–185) vysvětluje, že nejčastějším motivem bylo jakési zpoždění. Novákem byl totiž označen ten, kdo přišel do osídlené lokality až později (stejný význam má i příjmení *Novotný* a *Nový*). Toto označení mělo zprvu pejorativní nádech, jednalo se totiž o přistěhovalce.

Příčinu pozdějšího příchodu uvádí i Moldanová (1983, s. 156), která zdůrazňuje základové adjektivum *nový*. To bývá spojeno nejen s apelativem usedlík, soused, ale např. i švec, který šil jen novou obuv. Mates dodává, že byli i tací, kteří dokonce odmítali starou obuv spravovat, v tomto případě už se nejedná o kategorii dle původu, ale dle stavu a zaměstnání. Nejednalo se totiž jen o ševce, podobně na tom mohli být třeba krejčí a další řemeslníci.

Mates dále uvádí další důvod vzniku tohoto pojmenování a tím mohlo být obrácení na novou víru.

Novákem mohl být také dle něj pojmenován člověk, kterého bychom dnes nazvali inovátorem, tedy ten, který se snaží být pokrokový, vše vylepšuje, zdokonaluje.

K.: Příjmení (1) motivovaná novostí obyvatele v místě, (2) vzniklá z názvů řemesel a činností člověka, (3) příjmení podle duševních vlastností. M.: Příjmení (1) z apelativ.

Pokorný

Toto příjmení patří do první dvacítky nejčastějších českých příjmení.

Moldanová (1983, s. 177) i Mates (2002, 197–198) se shodují, že jde o pojmenování vzniklé z adjektiva *pokorný*, které označuje člověka trpělivého, skromného, podrobujícího se, nenáročného, ale také chudého či ubohého. Stává se často, že člověk je označován i protikladem, to platí i u příjmení Pokorný. Takto pojmenovaný člověk totiž mohl být vzteklý, podlézavý, pyšný a ironicky byl nazýván právě Pokorný. Možná z toho důvodu patří mezi nejpočetnější příjmení.

Dalším důvodem pojmenování mohla být situace, kdy byl daný člověk nějak ponížen, pokořen zlou vůlí.

V neposlední řadě zmiňuje Mates také apelativum *pokora*, což byl staročeský obřad sloužící k očištění vraha.

K.: Příjmení (1) vzniklá podle duševních vlastností, (2) ze slovesných pojmenování, (3) z názvů abstrakt. M.: Příjmení (1) z apelativ.

Pospíchalová

Příjmení patřící ke kategorii těch, která byla odvozena z určitého děje. Moldanová (2004, s. 146) i Mates (2003, s. 241) se shodují, že tato podoba vznikla z přičestí minulého činného slovesa *pospíchat*. Mates dále doplňuje, že se jedná o vid nedokonavý na rozdíl od dokonavého slovesa, které bylo základem příjmení Pospíšil. Zdůrazňuje však, že v konkrétním významu a v povaze jednotlivých příjmení to zcela jistě roli nehraje.

Takto pojmenovaný člověk zřejmě často někam spěchal, nebo chtěl mít všechno hned, na všechno chvátal.

K.: Příjmení vzniklá (1) ze slovesných pojmenování. M.: příjmení (1) z apelativ.

Rod/Rodová

O tomto příjmení přináší informace pouze Moldanová (1983, s. 193). Autorka má ve své knize zmínku, že je dané pojmenování doloženo již z roku

1387. Vzniklo zřejmě zkrácením vlastního jména *Rodoslav*, to pochází z němčiny ze jména *Rodwin*, popř. *Rodger*. Dle Kopečného (s. 176) má část *Rod* v těchto jménech význam slavný. Zda šlo tedy o nějakou významnou osobnost nebo o osobu z významného rodu/rodiny, je dnes již nemožné zjistit.

K.: Příjmení vzniklá (1) z osobních jmen. M.: Příjmení (1) z osobních jmen.

Simandl/Simandlová

Toto příjmení německého původu je možné dle Moldanové (1983, s. 209) i Beneše (1998, s. 180) zařadit k těm, která vznikla z osobních jmen. Základem byla zřejmě zdrobnělina osobního jména *Simon* (německá podoba), popř. *Šimon* (latinská podoba), které je hebrejského původu (*Šimhon*) a znamená naslouchající. Moldanová předpokládá, že *-a-* je buď hyperkorektní, nebo se sem dostalo přidáním polopřípony *-man(n)*, která značí, že se jedná o osobní jméno. Písmeno *d* vložené mezi *na* a *l* je zde pak z důvodu snazší výslovnosti. Beneš se, jak již bylo řečeno, kloní také k původu ze jména *Simon*, podobu příjmení však vykládá jinak. Skupina *ndl* dle něj značí zdrobnělinu složenin, které mají v základní části apelativum *mann*.

Nic však nemění na tom, že takto pojmenovaný člověk zřejmě rád věnoval pozornost tomu, co říkali ostatní, pozorně naslouchal.

Beneš (1998, s. 286–287) však nabízí ještě jednu možnou motivaci vzniku, mohlo se totiž jednat o schovance, neboť ten byl označován jako *Mündel* a od toho už není daleko k podobě mandl.

K.: Příjmení (1) z osobních jmen, (2) dle společenských poměrů, (3) vzniklá podle příbuzenských vztahů. M.: Příjmení (1) z osobních jmen, (2) z apelativ, (3) ze slov cizího původu.

Slaměník

Tomuto příjmení věnovala pozornost pouze Moldanová (1983, s. 211), která uvádí vícero motivací jeho vzniku.

Osoba s příjmením Sláma byla zřejmě původně spíše přezdívkou pro toho, kdo měl světlé vlasy, stejně tak to mohl být důvod k tomu, dát někomu příjmení nebo přezdívku Slaměník.

Moldanová však na první místo staví nepřenesený význam a pojímá toto příjmení jako vzniklé z adjektiva *slaměný*, popř. z apelativa *slaměník*, což je

synonymum ke slovu slavník. Taková osoba zřejmě pracovala se senem, mohla jím vycpávat pytle, později matrace (tzv. slavníky). Spala na slavníku, popř. nosila na hlavě slamák, jinak řečeno *slavník*.²¹³

Vidím také jako pravděpodobné, že sousedi takto začali říkat z legrace muži, který žil přechodně sám. Stále živé je totiž slovní spojení „slaměný vdovec“.

K.: Příjmení vzniklá (1) podle tělesných i duševních vlastností, (2) z názvů věcí, (3) z názvů činností člověka. M.: Příjmení (1) z apelativ.

Šimka

Oproti příjmení Šimek, které se v Česku objevuje skoro u sedmi tisíc mužů, se podoba Šimka vyskytuje pouze sto šestnáctkrát. Z tohoto počtu je dvacet osm podob jména zastoupeno v oblasti Moravskobudějovicka, ke které patří i Jiratice, dalších osm v oblasti Třebíčska, což je okresní město Jiratic.

Přechýlené příjmení je stejné u podoby Šimek i Šimka. Moldanová (1983, s. 229), Mates (2002, s. 246–248) i Kopečný (s. 191) analyzují mnoho příjmení, která jsou s příjmením Šimka příbuzná (*Šíma, Šimák, Šiman, Šimek, Šimánek, Šimečeka* apod.), ale tuto konkrétní podobu neuvádí ani jeden z nich. I přesto se domnívám, že původ tohoto příjmení je obdobný, jaký uvádí Moldanová u těchto příjmení, tedy osobní jméno *Simon*, které pochází z řečtiny a původ má v hebrejském *Šimhón* ve významu naslouchající (viz heslo Simandl). Stejně jako u Simandla byla důvodem pojmenování pozornost a vnímavost jedince.

Moldanová se dále zabývá příjmením *Šimko*, které definuje jako ustrnutí vokativu příjmení Šimek. Na základě této informace předpokládám, že u příjmení Šimka došlo ke stejné situaci. Vokativ tohoto příjmení je totiž v Jiraticích „Šimka“ (většina příjmení je v pátém pádě zakončena, v této nářeční oblasti, na *-a*, podoba tohoto pádu je vlastně totožná s podobou pádu prvního). Kopečný také doplňuje, že *š-ových* variant (jako je právě Šimek) existuje mnohem více než *s-ových*. Produktivnější tedy byla latinská podoba jména (Šimon), oproti té německé (Simon).

K.: Příjmení vzniklá (1) z osobních jmen. M.: Příjmení (1) z osobních jmen.

²¹³ Wikipedia, *Slavník* [online][cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Slavn%C3%ADk>

Tesař/Tesařová

Příjmení jasně zařaditelné ke kategorii stavu a zaměstnání. Tesaři dříve stavěli celé domy, až později se specializovali, nyní je tesařem řemeslník, který staví dřevěné konstrukce. Tesařem byl také svatý Josef, muž Marie, jak uvádí Mates (2002, s. 260–261).

K.: Příjmení (1) z názvů řemesel, různých zaměstnání a činností člověka. M.: Příjmení (1) z apelativ.

Pozoruhodné je, že v Jiraticích se jeden ze synů pana Tesaře vyučil tesařem a má vlastní tesařskou firmu. Toto *nomen omen* uvádí se stejným příjmením ve své práci i Eva Sommerová na s. 136.

Tibitancl/Tibitanclová

Příjmení je zcela jistě německého původu. Dokládá to Moldanová (1983, s. 249–250) i Beneš (1998, s. 321 a 332). Moldanová uvádí pouze příjmení *Tibitanzl* a *Tybitancl*, Beneš se zmiňuje i o analyzovaném příjmení *Tibitancl*. Všechna jsou pouze variantami německého sousloví, které je překládáno jako holubí taneček (Beneš uvažuje i nad holubím zpěvem). První část je zkomolenina z apelativa *Taube* (holub), druhá je zdrobnělina apelativa *Tanze* (tanec), srov. Benešův střhn. tanz (zpěv k tanci).

Ačkoli je znám přesný překlad sousloví, ze kterého příjmení vzniklo, motivace daného pojmenování je nejasná. Možná daný člověk choval holuby a uměl je určitým způsobem vycvičit, možná dokázal napodobit holubí zvuky či pohyby.

K.: Příjmení (1) z názvů živočichů, (2) z názvů činností člověka, (3) podle duševních či tělesných vlastností člověka. M.: Příjmení (1) z apelativ (2) ze slov cizího původu.

14 JMÉNA PO CHALUPĚ – HESLOVÁ ČÁST

Tabulka jmen po chalupě s uvedením čísla popisného a současných obyvatel daného stavení.

Číslo popisné	Obyvatelé chalupy	Pojmenování po chalupě
1	Hofbauerová	U Kovaříků, U Boháčků
2	Bulíková, Slaměník	Na Čechovém kopci, U Cahů, U Čechů
3	Kalábovi	U Julky, U Kaňu, U Roušalů, U Karásků
4	Nix	U Váků
5	Karásková	U Karásků
6	Niederhoferovi, Nesibovi	U Prokšů
7	Burdovi, Matějkovi	U Řihů
8	-	U Andy, U Jošků
9	Hofbauerovi	U Hufpárů, U Latnerů
10	Moučková, Ellingerovi	U Daňhelů
11	Novák, Pokorný	U Bulíků
12	Čechová	U Pokornů, U Cyrila, U Poprdlů/u
13	Niederhofer	U Smetanů
14	(Budoucí obecní byty)	U Kabelků
15	Macálkovi	U Macálků
16	Čechovi	U Tříletů
17	Šimka	U Špajglů
18	Simandlovi	U Fedrů

19	Simandlovi	U Janků, U Zimadlů
20	Tesařovi	U Křivánků
21	Beke, Pospíchalovi	U Kalábů
22	Mácovi	V hospodě, U Máců
23	Rodovi, Kadlecovi	V kovárně
24	Tesař	U Linhartů
26	Tibitanclovi	(obecní byt)
27	Simandl, Máca	(Nově postavený obecní úřad)
-	-	Ve čtvrtce, U Vonderků

14.1 Jména po chalupě motivovaná příjmením předchozích majitelů

U Boháčků

Kotík (s. 55) řadí toto deminutivní příjmení do kategorie, kterou nazývá vlastnosti lidí, zastává tedy názor, že nositel tohoto jména byl bohatý, měl jmění. Mates (2002, s. 28 a 250) tento názor sdílí také, doplňuje však, že v tom případě se však musí jednat o jméno novočeské, protože ve staré češtině byl zámožný člověk označován jako *bohata* popř. *bohatec*. Konstatuje také, že skutečnost mohla být opačná, tedy že tento člověk mohl být chudý a ostatní jej Boháčkem nazývali z legrace. Zmíněné bohatství však mohlo tkvít i v přemíře vědomostí nebo třeba potomků. Toto příjmení tedy řadí do kategorie těch, která byla odvozena podle stavu a zaměstnání.

Svoboda (s. 69–70) vidí původ ve staré češtině, dle něj jde o osobní jméno složené z komponentu *Boh*, to má sice význam údělu, štěstí, bohatství, ale Svoboda soudí, že v konkrétním příjmení jde o význam bůh. Dodává také, že u nás jsou jména s tímto komponentem hojná.

Beneš (1962, s. 262) konstatuje, že základem bylo adjektivum *bohatý*, které bylo derivováno deminutivní příponou *-áček*.

K.: Příjmení vzniklá (1) podle vlastností duševních, (2) podle majetkových vztahů, (3) z názvů abstrakt. M.: Příjmení (1) z apelativ.

Takto se říkávalo v domě č. p. 1, který je ve vlastnictví obce Jiratice. Boháčkovi a později Kovaříkovi ↓ zde byli pouze v nájmu, nejsou tedy s vesnicí téměř spjati, svědčí o tom i fakt, že toto označení znají jen nejstarší obyvatelé, v případě Kovaříkových pouze ti, kteří si jejich pobyt v obci pamatují z doby nedávné.

U Cahů

Z hlediska frekvence příjmení se jedná o další zajímavost. V nepřechýleném tvaru se v České republice vyskytuje celkem přes sedm set mužů s tímto příjmením, přičemž největší koncentrace, více jak sedmdesát procent z celkového počtu, je opět na jižní Vysočině s přesahem k Jihomoravskému kraji. Jedná se o oblast rozšíření typické moravské krátkosti, která je jasně patrná i zde.

Příjmení se blíže věnuje pouze Moldanová (2004, s. 203), uvádí tři možnosti jeho vzniku, přičemž variantu s dlouhým a považuje za totožnou.

Základem mohlo být německé adjektivum *zähe* (v překladu houževnatý, tuhý), české adjektivum *cáhovitý* má obdobný význam²¹⁴. Také se zde uvádí, že tento nářeční výraz se používá především na střední a jižní Moravě (konkrétně jsou zmíněny i Nové Syrovice vzdálené od Jiratic osm kilometrů) ve významu šlachovité, tuhé maso. Nositel tohoto příjmení mohl být takto pojmenován např. proto, že toto maso neměl rád a často si na skutečnost jeho tuhosti stěžoval.

Jako druhou motivaci uvádí autorka možnost původu z osobního jména *Zachariáš*.

Třetí uvádí Moldanová apelativum *caha*, které se užívalo ve významu toho, kdo byl vždy poslední.

K.: Příjmení (1) z názvů věcí, (2) z osobních jmen, (3) podle duševních vlastností. M.: Příjmení (1) z osobních jmen, (2) z apelativ, (3) ze slov cizího původu.

V této chalupě, jinak označované i U Čechů (viz příjmení Čech ↑) nebo Na Čechovým kopci ↓, bydlela rodina Cahů, která se po r. 1945 odstěhovala do pohraničí.

²¹⁴ Ústav pro jazyk český AV ČR, *Slovník nářečí českého jazyka*, 2011-2015, [online][cit. 9. 11. 2017]. Dostupné z: <http://snj.ujc.cas.cz/>

Předpokládám, že právě specifický osud rodiny, ani ne tak snaha po lepší identifikaci bydlících, byl důvodem k tomu, že se chalupě U Čechů začalo říkat i U Cahů.

U Daňhelů

Mates (2002, s. 47–48) stejně jako Moldanová (1983, s. 55), Kotík (s. 16) i Kopečný (s. 71–72) řadí dané příjmení do kategorie těch, která byla odvozena z křestního jména *Daniel*. Daniel je jméno hebrejského původu s významem „bůh je můj soudce“, Daniel byl totiž spravedlivým soudcem ve sváru krásné Zuzany a jejích stařeckých svůdníků (Kopečný). Starozákonní Daniel, s přídomek prorok, přečetl králi Baltazarovi záhadný nápis „mene, mene, tekel, ufarsin“ a prorokoval mu brzký konec (Mates).

Kopečný a Moldanová mají odlišný názor na vznik konkrétní podoby příjmení. Moldanová se zabývá vkladným *h*, které bylo vloženo do jména Daniel, aby vedle sebe nebyly dvě samohlásky, poté mělo tedy příjmení podobu Danihel, následně došlo k vysunutí *i* a vznikla tak příjmení *Daňhel* nebo *Danhel*. Kopečný vychází z domácké podoby jména, tedy z pojmenování *Dan*.

Mates i Moldanová spojují toto příjmení také s jelenovitým lesním zvířetem, *daňkem*. Po daňkovi mohl dostat příjmení např. úspěšný lovec zvěře, chovatel daňků, popř. i ten, který rád jedl jejich maso. V severovýchodních Čechách má daněk význam kopy sena.

K.: Příjmení vzniklá (1) z osobních jmen, (2) z názvů živočichů. M. Příjmení (1) z osobních jmen (2) z apelativ.

Toto stavení č. p. 10 získalo své označení originálním způsobem. Přiřazen se sem totiž pan Moučka, který pocházel z Lomů, což je vesnice ležící několik kilometrů za Jemnicí. Tato vesnice je po okolí známá tím, že zde žije mnoho lidí s příjmením Daňhel. Na základě toho se chalupě říká U Daňhelů.

Přestože Daňhelovi již v Jiraticích nejsou, v okolí je to příjmení velmi hojné. Z necelých pěti set mužů s tímto příjmením v republice jich žije téměř pětina ve vzdálenosti do čtyřiceti kilometrů od Jiratic.

U Fedrů

Domnívám se, že z důvodu malé frekvence tohoto příjmení, se o něm nezmiňuje žádná z používaných publikací. Moldanová (1983, s. 66) však uvádí příjmení

Ferdinand, které stejně jako příjmení *Ferda* vzniklo z vlastního jména *Ferdinand*. To je dle Knappové (1996, s. 91) germánského původu, rozšířilo se prostřednictvím španělštiny a je vykládáno jako ochránce míru, odvaha k míru, riskující mír, odvažující se k jízdě. Příjmení *Ferdinand* i *Ferda* se u nás rozšířilo hlavně za vlády Habsburků, jejichž členové toto jméno hojně užívali (Kopečený, s. 89–90). Domnívám se, že by příjmení *Fedra*, podle kterého je v Jiraticích užíváno jméno po chalupě, mohlo vzniknout přesmyčkou právě z domácího pojmenování *Ferda*.

Je však také pravděpodobné, že toto příjmení vzniklo z hovorového slovesa *fedrovat*²¹⁵ (z něm. *fördern*) s významem pomáhat, prospívat někomu, podporovat, zásobovat (něčím hmotným). Člověk, kterého ostatní pojmenovali *Fedra*, mohl být jakýmsi mecenášem, podporovatelem.

K.: Příjmení vzniklá (1) z osobních jmen, (2) ze slovesných pojmenování, (3) příjmení podle vlastností duševních. M.: Příjmení (1) z osobních jmen, (2) z apelativ, (3) ze slov cizího původu.

V matrice narozených z roku 1875 jsem dohledala narození Marie Fedrové v domě č. p. 18, je zde uveden otec Jan i jeho otec Jakub (bydlící v Jiraticích), takže lze předpokládat, že tato rodina zde měla určitou tradici.

U Hufpárů

Jedná se o označení stavení č. p. 9, které vzniklo podle příjmení Hofbauer (viz samostatné heslo na s. 103). Tímto způsobem je označena nejen chalupa této rodiny, ale i její samotní členové [pan Hufpár, paní Hufpárová]. Důvodem je zřejmě zkrácení dlouhého německého příjmení.

U Kabelků

Příjmení s deminutivní koncovkou *-ka*, jehož etymologický původ je ukryt v apelativu se základem *kabela*, popř. *kabelka*. Podle Moldanové (1983, s. 97) je příbuzné s příjmením *Kabela*, které má vícero motivací vzniku.

Může se jednat o brašnu, kapsu, což je více než pravděpodobné, protože toto slovo se v Jiraticích a blízkém okolí užívá pro označení jakékoli tašky, školní brašny apod.

²¹⁵ Jiří Kraus, *Nový akademický slovník cizích slov*, s. 237.

Původní motivací však také mohlo být vzezření nositele, nebo jeho velká výřečnost, protože přenesené pojmenování *kabelka* značí velká ústa, hubu, pysk (ze střhn. *kobel*)²¹⁶, tuto etymologii uvádí i Beneš (1970, s. 225). Moldanová dodává, že *kabelit se* znamená v moravských nářečích mračit se, zamračit se, kabonit se. Kabelka tak mohl své příjmení dostat kvůli své mrzuté náladě.

K.: Příjmení (1) z názvů věcí, (2) z tělesných či duševních vlastností. M: Příjmení (1) z apelativ.

U Kabelků je jméno po chalupě, které stále používá většina obyvatel Jiratic. Kabelkovi totiž vlastnili kromě velkého domu i několik větších pozemků, v 50. letech byli označeni za kulaky, byl jim zabrán majetek a museli se vystěhovat. Právě tento tragický osud se vryl do paměti místních obyvatel. V současnosti je toto velké stavení majetkem obce, která v něm zřizuje obecní byty.

U Kalábů

Etymologický výklad příjmení Kaláb viz s. 105.

To, že jsou jména po chalupě v Jiraticích stále živá dokládá fakt, že právě do zmíněného domu č. p. 21 se asi před pěti lety přistěhovali noví majitelé. Dodnes se jim říká Kalábovi, ačkoli nemají s Kalábovými nic společného. V tomto stavení bydlíval ještě v polovině 20. století obecní sluha.

U Kovaříků

Stejně jako příjmení Karásek ↑, i toto je zdrobnělinou, konkrétně apelativa *kovář*. Kromě důvodů připojení deminutivní koncovky uvedených u hesla Karásek, je u tohoto příjmení nutno zmínit ještě jeden, zřejmě ten nejdůležitější. Mates (2002, s. 132–133) vysvětluje, že se dávalo těm kovářům, kteří byli buď mladší, menší nebo méně zručnější než ostatní mistři téhož řemesla. Jedná se tedy o příjmení z názvů rozličných stavů, řemesel, úradů apod.

Mimo to je tradičně řazeno i k těm, která vznikla z názvů živočichů. Osoba takto pojmenovaná se totiž mohla v určitých rysech podobat brouku *kovaříkovi*, který se vyznačuje obrovskou mrštností, protože dokáže odskočit z polohy na zádech. Mohl tak být pojmenován člověk s neobyčejnou obratností.

²¹⁶ Ústav pro jazyk český AV ČR, *Elektronický slovník staré češtiny*, 2006-2017, [online] [cit. 9. 11. 2017]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

K.: Příjmení (1) z názvů řemesel, různých zaměstnání (2) z názvů živočichů. M.: Příjmení (1) z apelativ.

Pro další informace o stavení viz heslo U Boháčků.

U Křivánek

Další z řady deminutivních příjmení. Kotík (s. 159) i Moldanová (1983, s. 118) jej řadí k těm, která vznikla z názvů ptactva. Moldanová dodává, že apelativum *skřivan* bylo těžko vyslovitelné z důvodu vedle sebe stojících souhlásek *skř*, proto bylo *s* odsunuto a vznikla příjmení typu *Křivan*, *Křivánek*, popř. *Křivanec*. Důvodem k pojmenování určité osoby mohl být její zpěvný hlas nebo dovednost imitovat hlasy jiných pěvců.

Moldanová dále (stejně jako Mates, 2003, s. 171) považuje příjmení za odvozeninu adjektiva *křivý*, takto nazvaný člověk mohl mít určitou tělesnou vadu.

K.: Příjmení (1) z názvů zvířat (2) podle tělesných vlastností. M.: Příjmení (1) z apelativ.

Pojmenování stavení č. p. 20, které v současnosti vlastní rodina Tesařova stejně jako stavení č. p. 24 (U Linhartů ↓). Pana Křivánka (konkrétně *Vavřince Kržiwanka*) jsem našla v matrice oddaných již z roku 1788. Křivánkovi bydleli v Jiraticích až do 2. poloviny 20. století, pak si poslední z rodu vzala pana Tesaře, kterého si všichni pamatují jako toho, kterého zabil blesk, když nakládal slámu.

U Latnerů

K tomuto příjmení se mi nepodařilo dohledat jakékoli informace, které by pomohly odtajnit případné pohnutky k takovému pojmenování. Domnívám se pouze, že se jedná o příjmení cizího původu, zřejmě německého. Možná bylo motivací častější, též německé, příjmení *Leitner*.

M.: Příjmení (1) ze slov cizího původu.

Jde o typ příjmení, které se v České republice téměř nevyskytuje. Mužskou podobu má pouze dvacet pět obyvatel, přičemž jedenáct jich je z jihu Vysočiny a okolí Znojemska, tedy z oblastí, které jsou vzdálené od Jiratic méně než čtyřicet kilometrů.

Toto označení chalupy č. p. 9 upadá, drží se zde pojmenování U Hufpárů ↑.

U Linhartů

Moldanová (1983, s. 129), Mates (2002, s. 151–152), Kopečený (s. 133–134) i Beneš (1970, s. 54) se shodují, že se jedná o příjmení, které vzniklo z české podoby německého osobního jména *Leonhart* (to vzniklo z varianty *Lienhard*). Zajímavý je etymologický výklad jednotlivých částí zmíněného kompozita. První složkou je *Leo* (dnešní německý *Löwe*), lev, druhá část *hart* znamená silný/smělý/statečný, ne však tvrdý. Člověk s tímto příjmením byl tedy zřejmě statečný právě jako lev. Svatý *Linhart* je také považován za ochránce zemědělců, zajatců a rodiček.

K.: Příjmení (1) z osobních jmen. M.: Příjmení (1) z osobních jmen (2) ze slov cizího původu.

Název druhé Tesařovy chalupy, která byla využívána jako tzv. výminek.²¹⁷ Linhartovi zde sice již nebydlí, ale jedná se o příjmení, které je typické pro oblast Moravskobudějovicka. Z počtu necelých pěti set Linhartů jich v okolí Jiratic (do čtyřiceti km) žije téměř pětina.

U Poprdlu/U Poprdlů

Přední onomastici se tímto typem příjmení nezabývají, zřejmě z toho důvodu, že již v České republice neexistuje. V Jiraticích se však zmíněné příjmení vyskytovalo, ale jen do roku 1921. Toto, zdánlivě hanlivé označení, bylo zmíněného roku změněno na Pokorný (viz příjmení Pokorný ↑). V matrice narozených z roku 1883 (viz obr. 47) je u Františka (jehož rodiče byli František Poprdl a jeho žena Františka) dopsáno následující: „Z vysokého rozkazu konzistoře v Brně ze 17. 3. 1921 č. 2067/5 se poznamenává: Zemská správa politická na Moravě povolila výnosem z 2. 3. 1921 č. 17631 zde jako zrozenec zaznamenanému Františku Poprdlovi, domkaři v Jiraticích, č. 13, změnu příjmení Poprdl na Pokorný.“ Zajímavostí je, že v roce 1920 došlo k podobné změně v Jemnici v Podolí (4 km od Jiratic), kde bylo jemnickému rolníkovi změněno také jméno Poprdl na Pokorný.²¹⁸

K.: Příjmení vzniklá (1) z označení různých dějů, (2) z vlastností duševních. M.: Příjmení (1) z apelativ.

²¹⁷ V Jiraticích se tradičně používá nářeční slovo *vejminka*. Podrobnější informace viz Dagmar Matějková, *Mluva v Jiraticích ve třech generacích*, s. 83.

²¹⁸ *Změna Poprdl na Pokorný* [online][cit. 20. 11. 2017]. Dostupné z: <http://stripky.nase-koreny.cz/2013/03/kterak-poprdl-k-prijmeni-pokorny-prisel.html>

Tomuto stavení, nyní č. p. 12, se v současnosti říká U Pokornů, ačkoli zde již žádní Pokornovi nebydlí. Nejstarší generace jiratických občanů má však v živé paměti označení U Poprdlů, pan Pokorný byl pro ně občas z legrace Poprdl po svém dědečkovi.

U Prokšů

Další z řady těch příjmení, která byla odvozena z osobních jmen. Moldanová (1983, s. 181–182), Mates (2002, s. 204–205) i Kopečný (s. 169–170) podávají v tomto směru totožné informace. Zmíněné příjmení vzniklo z domácké podoby staročeského jména *Prokop*, tedy z *Prokeše*. Osobní jméno Prokop pak mohlo vzniknout ze dvou typů řeckých jmen. Mohl to být buď *Prokópios* (Kopečný dodává, že tato forma vznikla ze slovesa *prokoptó* doslova „vpřed razím“), nebo *Prókópos* (z příd. jména *prokópos*, pohotový). Tak či tak, člověk takto pojmenovaný musel být zřejmě průkopnický ve všech směrech, vždy připraven k boji, pokrokového smýšlení.

K.: Příjmení vzniklá z (1) osobních jmen. M.: Příjmení z (1) osobních jmen.

Příjmení Prokeš (německy psáno *Prokesch*) je zapsáno v matrice oddaných např. v roce 1840, ze současných obyvatel obce si žádného člena rodiny Prokšových nikdo nepamatuje. I přesto je však toto jméno po chalupě stále užívané, protože ve zmíněném stavení č. p. 6 bydlí jejich potomci Niederhoferovi, jejichž jmenovci a vzdálení příbuzní bydlí i v chalupě č. p. 13. Z důvodu snadné identifikace těchto dvou rodin je nejsnazší použít právě pojmenování po stavení.

U Roušalů

Moldanová (1983, s. 197) vykládá vznik příjmení následujícími způsoby.

Buď jde o příjmení vzniklé z apelativa, konkrétně ze substantiva *rousy*, což jsou dlouhé rozčuchané vlasy (takto vzniklo i příjmení *Rous*).

Druhou možností bylo pojmenování ze jmenného tvaru adjektiva *rusý* (*rous*), takový Roušal zřejmě nosil dlouhé neupravené vlasy, které měly světle žlutou až rezavou barvu.

Pravděpodobnější je však dle Moldanové původ z příčestí minulého činného moravskoslovenského a valašského nářečního slovesa *rušat'* znamenající brouzdat se v moku. V takovém případě byl nositel tohoto jména zřejmě velkým milovníkem vody.

Etymologický slovník²¹⁹ totiž vysvětluje, že ten, kdo se rád rousal, s oblibou tahal oděv v mokré trávě nebo blátě.

Naopak Beneš (1998, s. 286–287) vidí původ zcela jinde a to ve střhn. apelativu *ruschart*, kterým se označovalo nemanželské dítě. Roli zde dle něj (s. 328–329) mohlo hrát i střhn. substantivum *rausch* znamenající hlučný pohyb. Jaký tedy daný člověk musel být, aby byl takto pojmenován, je zcela jasné. Z jazykového hlediska je nutno zmínit změnu $r > l$, tam kde ke změně nedošlo, vyskytuje se spíše příjmení *Roušar* nebo *Raušer*.

K.: Příjmení (1) z vlastností tělesných či duševních, (2) vzniklá z označení různých dějů, (3) podle příbuzenských vztahů. M.: Příjmení (1) z apelatív, (2) ze slov cizího původu.

Označení této chalupy bylo motivováno rodným příjmením jeho majitelky, která se do Jiratic přivdala z vedlejší vesnice. Podrobnější informace o tomto stavení viz heslo U Julky (↓).

U Říhů

Kotík (s. 30), Moldanová (1983, s. 201–202), Mates (2002, s. 214), Knappová (2008, s. 19) i Kopečný (s. 181) mají stejný názor na vznik tohoto příjmení. Všichni jej řadí k těm, která byla odvozena z osobního jména *Řehoř*. Toto jméno vzniklo počestvím řeckého *Grégorios* (to však pochází z latinské podoby *Gregorius*), které označuje toho, kdo bdí (*grégoros* – bdělý). Motivací k takovému pojmenování mohl být fakt, že daný člověk něco střežil, hlídal. Z *Řehoře* vzniklo toto příjmení zkrácením o příponu *oř*, připojením *a*, základ se dloužil a nastalo úžení $é > í$ (Beneš 1970, s. 59). Daný muž se také mohl jmenovat *Řehoř* a častým užíváním domácké podoby *Říha* mohlo dojít i ke vzniku příjmení.

Vzhledem k tomu, že ESSČ uvádí i sloveso *říhat*²²⁰, znamenající jednak hlasitě vypouštět hrdlem plyny ze žaludku, nebo také hlasitě křičet či posměšně pokřikovat, domnívám se, že právě některý z těchto významů mohl být důvodem k pojmenování člověka právě *Říha*.

²¹⁹ Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, s. 519–520.

²²⁰ Ústav pro jazyk český AV ČR, *Elektronický slovník staré češtiny*, 2006–2017, [online] [cit. 3. 11. 2017]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

ESSČ dále uvádí apelativum *říhen*²²¹, které je předchůdcem dnešního října. Říha tak mohl být zřejmě i člověk narozený v tento podzimní měsíc.

K.: Příjmení vzniklá (1) z osobních jmen, (2) z vlastností duševních, (3) z názvů věcí, abstrakt, přírodních jevů. M.: Příjmení (1) z osobních jmen (2) z apelativ.

Tento název chalupy znají už jen lidé, kteří v ní bydlí, popř. obyvatelé z nejstarší generace. Od roku 1904 zde bydlí rodina Matějkova.

U Smetanů

Nejpravděpodobnější motivací vzniku příjmení je dle Moldanové (1983, s. 212) i Matese (2002, s. 224–226) apelativum slovanského původu – *smetana*. Důvodů, proč byl právě takto někdo pojmenován, existuje několik. Mohl smetanu doma vyrábět, prodávat ji, nebo ji měl prostě jen rád.

Mates zmiňuje, že by se toto příjmení dalo zařadit i do kategorie jmen podle původu. Dotyčný mohl totiž pocházet z místa, které se jmenovalo *Smetana*, popř. část místního jména ve svém názvu smetanu obsahovala.

Nelze vyvrátit ani spojitost s pampeliškou, tedy Smetankou lékařskou.

K.: Příjmení (1) z názvů věcí, (2) ze jmen místních, (3) z názvů rostlin. M. Příjmení (1) z místních jmen, (2) z apelativ.

Pojmenování užívající se pro označení chalupy č. p. 13. Bydlí zde pan Niederhofer, jehož předci byli příbuzní s Niederhoferovými, kteří bydlí ve stavení, kterému se pro přesnější identifikaci říká U Prokůšů ↑.

U Špajglů

Z roku 1790 je v matrice oddaných uvedeno zmíněné příjmení v podobě *Speigl*, v roce 1875 v podobě *Špeigl*. V současnosti však takové příjmení v České republice neexistuje. Ani žádný z onomastiků se tímto příjmením nezabývá. Jediná zmínka je u Beneše (1998, s. 324), která se týká příjmení *Spiegel*. Autor ho řadí k apelativům, protože základem je německé slovo, které znamená v překladu zrcadlo. Jisté je, že i příjmení *Speigl* je původu německého. Možná právě díky nejasnému původu a zajímavé

²²¹ Ústav pro jazyk český AV ČR, *Elektronický slovník staré češtiny*, 2006-2017, [online] [cit. 3. 11. 2017]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

zvukové podobě příjmení se v Jiraticích pojmenování stále drží, i když více jak sto padesát let v chalupě U Špajglů žijí Šimkovi.

K.: Příjmení (1) z názvů věcí. M.: Příjmení (1) z apelativ, (2) ze slov cizího původu.

U Tříletů

Kotík (s. 172) jednoduše konstatuje, že se jedná o příjmení složené z číslovky a jména. Moldanová (2004, s. 201) také zmiňuje číslovku jako základ příjmení. Konkrétnější je Beneš (1970, s. 258), který jej řadí k příjmením z adjektiv a číslovek ve složeném tvaru, která značí věk.

Ačkoli je pro obyvatele z okolí Jiratic toto příjmení velmi známé, ve zbytku republiky se téměř nenachází. Ze sto šesti Tříletých je jich jinde než na jihu Vysočiny pouze sedm. I když je složené ze sémanticky průhledných slov, je velmi těžké ozřejmit jasný původ pojmenování.

K.: Příjmení vzniklá (1) podle označení věku.

U Tříletů se říká stavení č. p. 16, ve kterém v současnosti bydlí Čechovi. Zajímavostí je, že před Tříletými zde také bydleli Čechovi, památkou na ně je pojmenování chalupy U Čechů nebo Na Čechovým kopci (č. p. 2), protože pozemek, na kterém byla chalupa postavena, patřil právě jim.

U Váků

Příjmení Váka je specifické hned ze dvou důvodů. Z hlediska frekvence je mužů s tímto příjmením pouze 35 v celé České republice, z toho 12 v blízkém okolí Jiratic (tj. do čtyřiceti km).

Druhá specifická tkví v tom, že přední antroponomatici ve svých výkladech toto příjmení vůbec neuvádí. Výjimkou je Kotík (s. 162), který zmiňuje pouze základové apelativum *vak*.

Moldanová (2004, s. 203) i Mates (2003, s. 230) se však zabývají podobami *Váca*, popř. *Vácha*. Usuzuji, že se jedná o příjmení příbuzná, proto jsem původ převzala z výkladu o nich. Oba se shodují na osobním jménu *Václav*, které stálo na počátku vzniku těchto příjmení. Mates však doplňuje, že vzhledem k faktu, že česká příjmení se většinou tvoří odtrhnutím první slabiky popř. první části slova a k tomu přidáním jedné

z mnoha přípon, kterými čeština disponuje, kromě Václava mohla být pojmenování inspirována např. i *Vavřincem*, *Valdemarem* nebo *Valentinem*.

K.: Příjmení (1) z názvů věcí, (2) z osobních jmen. M.: Příjmení (1) z osobních jmen, (2) z apelativ.

Stavení č. p. 4, ve kterém bydleli Vákovi (kteří stejně jako Cahovi ↑ nebo Vonderkovi ↓ odešli po roce 1945 do pohraničí), sloužilo jako cestářský domek, většinou v něm tedy bydleli lidé, kteří se starali o opravu cest a silnic v okolí Jiratic. Už z roku 1792 jsem našla v matrice oddaných zmínku o tomto jménu, konkrétně v podobě *Waka*.

U Vonderků

Příjmení, které je dle Moldanové (1983, s. 130 a 214) odvozené z osobního jména *Ondřej*. Kopečkový (s. 163) dodává, že jde o jméno řeckého původu (*Andrèás*) pocházejícího z adjektiva *andrèios*, mužný. Toto jméno se stalo základem mnoha příjmení, jednak těch začínajících na *O*, ale také těch, která obsahují protetické *V*. Motivací k tomuto pojmenování byla zřejmě vlastnost člověka, jeho statečnost, odvážnost.

Zmíněné příjmení *Vonderka* nosí v České republice padesát osm mužů, z toho třicet jich bydlí v okolí Jiratic (do čtyřiceti kilometrů). Naopak příjmení *Onderka* se v této lokalitě vůbec nevyskytuje a je koncentrováno především na východní Moravě. Domnívám se, že zde hraje roli právě protetické *v*, které se na Moravě neuzívá, ale v Jiraticích, stejně jako na většině území Čech, ano.

K.: Příjmení vzniklá (1) z osobních jmen. M.: Příjmení (1) z osobních jmen.

V současnosti se jedná o stavení, které nemá číslo popisné, patří k chalupě č. p. 15. Dříve zde však Vonderkovi bydleli. V roce 1945 se po odsunu Němců odstěhovali do pohraničí, konkrétně do Uherčic, a jejich rodina zde žije dodnes.

14.2 Jména po chalupě motivovaná křestním jménem původních majitelů

U Andy, U Jožku/Jožků

V tomto případě jde o jména po chalupě, která vznikla z vlastních jmen dvou členů bydlících ve zmíněném stavení. Vzhledem k tomu, že se zmínění jmenovali Simandlovi, stejně jako rodina v domě č. p. 19, bylo potřeba pojmenování jiné, které by pomohlo jasnému rozlišení. V tomto domě, který byl zřejmě nejchudším v Jiraticích²²², žila Anna (řčená Anda) s Josefem (řčený Jožka) a dvěma dcerami. Právě po domácích podobách jmen Anny a Josefa došlo k identifikaci této rodiny.

Anda je, jak vysvětluje Kopečný (s. 46–47), jedním z domácích tvarů jména *Anna*, ale i *Anežka* (v konkrétním případě šlo o Annu). Knappová (1996, s. 196) zmiňuje, že je to slovo původu hebrejského (*channah*), které znamená milostná, milostiplná, nebo také líbezná či milá. Toto osobní jméno má stejnou podobu ve většině jazyků a stejně jako Josef má mnoho domácích forem.

Jožka je jedna z domácích podob jména *Josef*. Z důvodu velké rozmanitosti tohoto jména u nás i ve světě (Josef, Jozef, Iosif, Josip, Giuseppe, José) mluví Kopečný (s. 118) i o několikerych typech domácích podob tohoto jména, které dělí do tří skupin:

1. typ *Joža, Jožka, Jožin* má obdobu v maď. *Józsa*
2. *Pepa, Pepík, Pepek* má (přes němčinu) původ v italských zkráceninách typu *Beppo, Peppo* (z *Giuseppe*)
3. typ *Zefka* (z domácího *Jozefka*) byl užíván dříve, dnes je považován za nářeční a původ má také v it. *Sepe*

Častým užíváním pojmenování *U Jožku* došlo k tomu, že se postupně začalo celému stavení říkat *U Jožků* (mladší obyvatelé neznalí situace se domnívali, že zde dříve bydleli Jožkovi, to je však na základě možnosti nahlédnutí do matriky vyloučeno).

²²² Ještě před čtyřiceti lety měli v místnostech místo podlahy pouze udusanou hlínu, místo postele měli několik poházených textilií a po okolí byli známí tím, že spali v jedné místnosti s krávou.

U Cyrila

Kopečný (s. 68) píše, že základem tohoto osobního jména je řecké lidové *Kyrillos*, což je odvozenina od *kyrios* ve významu pán, panáček. Knappová (1996, s. 78) dodává, že někteří jeho původ odvozují z perštiny s významem slunce (persky *Kuruš*).

Takto se říkalo ve stavení č. p. 5, kde dosud bydlí paní Karásková, příbuzná pana Cyrila Karáska, který se narodil r. 1918. Zřejmě zajímavost a odlišnost tohoto křestního jména (oproti všem Františkům, Janům a Josefům) vedla obyvatele k tomuto označení.

U Janků

Janek je zdobnělina z osobního jména *Jan*. Mates (2002, s. 99–100) i Moldanová (1983, s. 93) se shodují, že toto jméno má dvě výchozí, lehce odlišné podoby, řeckou *Ióannés* a latinskou *Johannes*. Obě však vycházejí z hebrejské *Jóhánán*, která znamená „Bůh je milostivý“, popř. „Bůh se sklonil na znamení své milosti“. Kopečný (s. 112–113) doplňuje, že *Janek* je domáckou podobou jména *Jan*, která má pejorativní nádech a v minulosti se moc neužívala (oproti podobám *Jenda* nebo *Jeník*).

Stejně jako se u rodiny Hofbauerových dědí už několik generací jméno *František*, u rodiny Simandlových (č. p. 19) se velmi často objevovalo jméno *Jan*. Aby se tak tito Simandlovi odlišili od těch, kteří bydleli na č. p. 8, začalo jejich stavení říkat *U Janků* (dodnes je možné se setkat i s pojmenováním *Janek*, takto jsou nazýváni jednotliví mužští členové této rodiny).

U Julky

Domácká podoba jména *Julie*, které, jak uvádí Knappová (s. 243) i Kopečný (s. 120), je latinského původu a zároveň ženskou obdobou jména *Julius*.

V tomto domě, č. p. 3 se také říká *U Roušalů* (viz samostatné heslo), protože paní *Julie* se tak za svobodna jmenovala. Později si vzala pana *Karáska* (viz heslo *U Karásků*), ten měl přezdívku *Kaňa* (viz heslo *U Kaňu*).

14.3 Jména po chalupě motivovaná přezdívkou

U Kaňu

Bez znalosti souvislostí by bylo možné uvažovat, stejně jako Moldanová (1983, s. 99), o vzniku názvu po chalupě z příjmení *Káň*, jehož motivací mohlo být sloveso *kanit*, tedy slintat, tlachat. I název dravého ptáka (*káně*) mohl být pravděpodobný. Díky rozhovorům s místními obyvateli však vím, že dotyčný jezdil často se svými koňmi přes ves a hlasitě je usměrňoval „kaňa, prrrr“. Jiratické zaujalo nejen specifické pojmenování koní, ale také jeho ráčkování a důraz na počáteční písmeno *k*, které vyslovoval jako *kch*. Tato kombinace se pak stala stimulem pro jeho přezdívkou, která se ujala natolik, že dala název i celému stavení. Zda existuje nějaká souvislost pojmenování s nářečním apelvativem *kaňa* znamenající podnapilost, si nikdo z obyvatel Jiratic nemyslí.

Zmíněná přezdívkou jasně mapuje nářeční situaci v Jiraticích, protože zde je jasně vidět vyrovnání tvrdého a měkkého skloňovacího vzoru, jehož důvodem bylo neprovedení přehlásky *a > ě* a *u > i*.

14.4 Jména po chalupě motivovaná polohou stavení

Na Čechovém kopci

Pojmenování domu, ve kterém se také říkávalo U Cahů (↑), nebo U Čechů (viz příjmení Čechovi). Toto stavení stojí na nejvyšším místě zastavěné části Jiratic, specifické je také tím, že stojí na kraji vesnice, vzdálené asi dvě desítky metrů od ostatních chalup.

Toto jméno nejen že charakterizuje polohu domu, ale díky zmínění přivlastňovacího adjektiva také bývalé vlastníky pozemku, na kterém byl dům postaven. Úženi *é* v *i* (popř. *y*) a následné zkrácení je v Jiraticích typické v koncovkách adjektiv složeného skloňován [na čechovim].²²³

V hospodě

Označení domu č. 22, ve kterém bydlí Mácovi. Jejich předci v tomto stavení provozovali v minulém století nejen hospodu, obchod, ale byl zde také velký sál, ve kterém se konaly různé kulturní akce, např. plesy, zábavy, ochotnické divadlo.

²²³ Dagmar Matějková, *Mluva v Jiraticích ve třech generacích*, s. 40, 55, 67.

V kovárně

Dodnes se tak říká části stavení, které v současnosti patří k chalupě, kde bydlí Rodovi, slouží jako jedna z jejich hospodářských budov. Dříve zde však měl kovárnu místní kovář (k nejznámějším patřil Theodor Habr).

14.5 Pojmenování jedné i více chalup, jejichž názvy vznikly z toponym, konkrétně z názvů veřejných prostranství.

Na perku

Říká se tak velkým stavením, která stojí vlevo podél hlavní silnice vedoucí z Police do Jemnice. Bydleli tu sedláci, kteří měli velké hospodářství a rozsáhlé pozemky. Ve významu náves, na vsi. Řadí se sem chalupy U Moučků, U Hufpáru, U Říhů a U Prokšů (viz samostatná hesla). Více informací o etymologii na str. 66, obr. 17.

V koutě

Domy zde stojící utvářejí tvar podkovy a vede k nim pouze úzká silnice, jde vlastně o slepou ulici. Obyvatelům z těchto stavení se říká „Kout’áci“. Kout se skládá ze stavení U Linhartů, U Janků, U Fedrů, U Špajglů, U Tříletů, U Macálků, U Kabelků a U Smetanů (viz samostatná hesla), součástí je i tzv. Čtvrťka (↓). Bližší informace na s. 59, obr. 18.

Ve čtvrtce

Říká se tak prostranství v oblasti zvané *Kout/V koutě*. Dnes patří toto místo rodině Macálkových, ale dříve se jednalo o pozemek, kde stávala polorozpadlá stodola a domek, ve kterém bydleli Vonderkovi (viz heslo U Vonderků). Po jejich odstěhování do pohraničí v r. 1945 místo pustlo a stalo se na čas setkáváním mladých. O motivu pojmenování viz s. 55.

15 ZÁVĚR

V předkládané diplomové práci jsem se tematicky zaměřila na zkoumání onomastického stavu v Jiraticích. Konkrétním cílem bylo analyzovat pomístní jména, místní jména, příjmení a jména po chalupě. Ačkoli má tato vesnice pouhých sedmdesát čtyři obyvatel a patří k nejmenším v kraji, nabízí bohatý jazykový materiál.

Po prostudování odborné literatury jsem přistoupila k psaní teoretické části práce. Ta se zabývá nejen onomastikou, ale především vědami, které jsou její součástí, tedy toponomastikou a antroponomastikou. Vyzdvihnuty jsou pak především informace o pomístních a místních názvech, příjmeních a jménech po chalupě. Využila jsem zde také poznatky ze své bakalářské práce a uvádím obecné informace o Jiraticích či o nářečí v této obci. Pro další zkoumání byla důležitá i kapitola týkající se vztahu onomastiky a dialektologie.

Pro sebrání co největšího onomastického materiálu jsem využila metodu rozhovoru (zaznamenávaného písemně, někdy i zvukově), metodu studia dokumentů (map, matrik) a vzhledem k tomu, že z Jiratic pocházím, i metodu přímého pozorování.

Poté jsem již přistoupila k samotné analýze, jejíž konkrétní postupy jsem uvedla v metodologických kapitolách.

Pomístní jména

Oproti stručnému soupisu pomístních jmen (dvacet tři dokladů), který sesbírala v Jiraticích místopisná komise, se mi podařilo nasbírat přes sedmdesát anoikonym na katastrálním území obce. Mnoho jich je sice zaznamenáno na starých mapách, jiná však existují pouze v mluvené podobě, některá znají jen zástupci nejstarší generace. Jde o jevy, které pomalu mizí z paměti lidí. Důvodem tohoto nenávratného zániku jednotlivých pojmenování je změna způsobu života, hospodaření i odlišné nahlížení na rodnou obec a její blízké okolí. Proto považuji zaznamenání bohatství místní toponymie za podstatné.

Na základě analýz V. Šmilauera, R. Šrámka, J. Pleskalové a L. Olivové-Nezbedové níže charakterizují základní rysy typické pro soubor pomístních jmen obce.

Při sémantické analýze byla prokázána bohatost a pestrost jednotlivých motivů pojmenování v obci. Nejen že jsou v Jiraticích pomístní názvy téměř všech kategorií, ale i jednotlivé podkategorie (pokud jsou zastoupeny) jsou, až na výjimky, rozloženy rovnoměrně. Kategorie Zvířectvo zastoupena není, Duchovní život a historie jen minimálně (3 jména: *Na Strachovcích*, *Strachovec*, *U posranýho trní*), v menším

měřítku se také vyskytuje kategorie Poměry majetkové a právní (7 označení, např. *Za Bendovým, Čtvrťka, Na padělkách, Na vyhandlovaných*) či Lidská práce (5 jmen, např. *V lomu, Ve chmelníku, Čihadla, U ochoza*). Naopak nejvíce se uplatnila významová skupina Lidská díla (18 dokladů, např. *Pode vsí, U kaple, Za krmelcem, Na váze*), přičemž největší zastoupení zde měla dílčí kategorie Církevních staveb, celkem 6 pomístních jmen). Na druhém místě v četnosti je kategorie Rostlinstvo, která obsahuje 17 dokladů (např. *Hlavní alej, Boroví, Nad loukama, U lipy*). Kategorie Země patří k těm rozmanitým. Z jiratického katastru sem patří 14 anoikonym, která jsou rovnoměrně řazena k dílčím kategoriím, těmi jsou Vyvýšeniny (*Na kopcích*), Vyhlobené tvary (*Za struhama*), Ostrov (*Ostrovec*), Půda (*Na bahnách*), Složení půdy (*Na pískách*), Kulturní půda (*Na nivě, V lázích*). Podobně je tomu i u kategorie Obecných vztahů a vlastností.

Co se týká analýzy modelové, potvrdilo se, že míra využití jednotlivých vztahových modelů je závislá především na mimojazykových faktorech, nejpatrnější jsou přírodní podmínky a typ osídlení. V Jiraticích nad ostatními převažuje VM A vyjadřující polohu, zahrnuje 53 názvů, např. *Na vyhandlovaných, Pode vsí, Na kopcích*. VM B, který určuje druh objektu, má také velké zastoupení, 17 jmen, např. *Vosik, Kozačka, Doubrava*. Naproti tomu další dva vztahové modely jsou zastoupeny minimálně. K vztahovému modelu C, jehož motivace vychází z vlastnosti objektu, řadím pouze 3 jména (např. *Čtvrťka*), vztahový model D, který vyjadřuje vztah k osobě, je patrný pouze u pomístního jména *Farářky*. Je však nutné zmínit, že k vztahovému modelu A řadí dané pojmenování užití předložky (proto je sem řazeno např. i PJ *Na Jordánových*, ačkoli z něj lze vyčíst informace i o přivlastnění). Z modelů dílčích se nejvíce uplatňuje model B+C_i, který doplňuje hlavní vztah (CO na místě je) o bližší široce vztahovou charakteristiku (8 pojmenování, např. *Hlavní alej, horní Doubrava, Horní kříž, Třírohá kaplička*). Zastoupení zde má i model A+C_i, který doplňuje hl. vztah (KDE/popř. U ČEHO místo je) o bližší charakteristiku (*U Prokšovyho kříže, U posranyho trní, Horní Vosik*), jedenkrát se zde objevil i model B+D_i, který doplňuje hlavní vztah (CO na místě je) o přivlastnění (*Matějkova rokla*). Na těchto příkladech je vidět, že právě vztahové modely B a D se více uplatňují jako doplňkové. Dále je z výsledků patrné, že i počet jednotlivých dílčích modelů je minimální. Souvisí to zřejmě také s tím, že víceslovná (ať už prostá či předložková) anoikonyma tvoří pouhých 20% všech pomístních jmen. Tato víceslovná pojmenování jsou maximálně dvouslovná, proto je zde menší počet jednotlivých kombinací (srov. M. Havrda, *Obraz*

anoikonymie v katastru obce Tchořovice a jeho historické proměny. Autor zde často pracuje s pomístními jmény o třech až pěti slovech). Na tomto místě je však důležitější ptát se, proč tomu tak je. Myslím si, že důvodem je malá rozloha jiratického katastru. Lidem totiž stačilo užít elementárních motivací (tedy KDE místo leží, či CO na něm je), aby místo bezpečně lokalizovali. Dokazuje to i výše zmíněná sémantická klasifikace ukazující rozmanitost pojmenování.

Z celkového počtu PJ jich je 51 přímých (*Horní Vosik, Farářky, Doubrava, V kroužku*) a 23 nepřímých (*Nad loukama, Pode vsí, Pod Borovím, U boudy*). Z hlediska formální stránky je 12 anoikonym jednoslovných (*Boroví, Čihadla, Ostrovec, Vosik*) a 48 jednoslovných s předložkou (*Za Bendovým, Na Sedlišťích, U lipy, V lomu*). Víceslovných PJ (byla zjištěna pouze dvouslovná) prostých je 11 (*Horní vosik, Hlavní alej, Spodní Doubrava, Horní kříž*), předložková 3 (*U Prokšovyho kříža, U Smetanovyho kříža, U Posranyho trní*). Lze tedy shrnout, že převažují předložková anoikonyma tvořená předložkou a substantivem, popř. spojením předložky, shodného přívlastku a určujícího pojmenování. V deminutivní podobě jsem zaznamenala 6 názvů (*Na nivkách, Na skalkách, V loučkách, Třírohá kaplička*), frekventovaná je pluralizace (*V loučkách, Na pískách, Na mokrejch*). Zajímavé je srovnání pomístních jmen deapelativních (69, např. *Čihadla, Malá alej, Na kopaninách, U boudy*) a depropriálních (5, *Matějkova rokla, Na Jordánových, U Smetanovyho kříža*). To, že anoikonyma apelativního původu tak převažují, si vysvětluji, jak jsem uváděla výše, malou rozlohou jiratického katastru. K pojmenování stačilo užít základní motivace, přívlastnění (pojmenování např. podle majitele pozemku) je totiž jevem dočasným, a proto neproduktivním.

K frekventovaným obecně českým jevům patří koncovka *-ama* v singuláru plurálu (*Za struhama*), protetické *v* (*Vosik*) diftongizace *ý* v *ej* (*Na mokrejch*) či úzení *é* v *í*, to je však následně zkráceno (*U Prokšovyho kříža*). Poslední příklad poukazuje na prolínání českých a moravských nářečních znaků, je zde totiž také patrné neprovedení přehlásky *a* v *e* (*Matějkova rokla*) a tzv. moravská krátkost (*U Lipy*). Doložen je také náslovný diftong, který je typický pro českou skupinu (*Na ouvarech, Oukole*).

Místní názvy

Jazykové analýze jedenácti místních názvů obcí, které leží v blízkosti Jiratic, jsem se věnovala z důvodu jejich specifčnosti. Jejich oficiální název se totiž odlišuje od podoby, kterou užívá v mluvené formě většina obyvatel Jiratic a okolí. Jejich rozbořem

jsem zjistila, že každá lidová podoba má své opodstatnění. Nejčastěji se jedná o starší podobu názvu (*Backovice, Kynice, Vostejkovice*), jinde měla vliv i němčina (*Kořabudice*), některé lidové podoby měly naopak vliv na německou podobu názvu (*Chrlupy*). V určitých případech je důvodem místní nářečí, nejčastěji neprovedení přehlásky či zbytky y (*Jemyca*). Při zkoumání důvodů těchto odlišných podob názvu jsem zjistila, že pět obcí mělo před čtyřicátými léty 20. století jiný název, který se dodnes drží právě i v mluvě obyvatel Jiratic. Obce získaly nová jména buď překladem původního německého jména (*Šumvald/Šumná*), nebo vznikem nového označení podle polohy (*Frejštejn/Podhradí nad Dyjí*).

Analyzovala jsem také, zda zmíněné místní názvy vznikly z osobních či obecných jmen. Z jedenácti původních názvů jich deset mělo základ v osobním jménu, naopak názvy nové, které obce získaly po r. 1945, vznikly ze jména obecného. Jedná se však o malý vzorek zkoumaných dat, pro objektivnější výsledky by bylo potřeba zkoumat větší množství místních jmen.

Příjmení

Mým cílem bylo představit současný stav příjmení obyvatel Jiratic. Analýze jsem podrobila celkem 25 příjmení. Z důvodu tak malého počtu jsem se rozhodla nedělit je do dílčích skupin, jak to bývá v jiných kvalifikačních pracích zvykem, ale seřadit je jednoduše dle abecedy a pak blíže analyzovat. Příčinou tohoto způsobu byla také předpokládaná a následně potvrzená domněnka, že většinu příjmení je možné zařadit do více kategorií. Mým záměrem tedy bylo co nejpřesněji a nejobjektivněji vysvětlit (za pomoci odborné literatury) různé motivace vzniku jednotlivých příjmení. Zabývala jsem se také zjišťováním informací o rozšíření jednotlivých příjmení v Jiraticích, v jejich okolí a v celé republice, protože pro každou oblast jsou typická jiná příjmení.

Na základě zmíněných pravděpodobných motivací uvádím u každého příjmení pro přehlednost jejich možné klasifikace, využila jsem k tomu třídění D. Moldanové a M. Knappové. I přesto se u většiny příjmení objevuje zařazení k několika kategoriím současně. Důvodem velkého množství různých možností výkladu může být skutečnost, že už neexistují obecná jména, ze kterých příjmení vznikla. Příjmení také mohla v průběhu vývoje měnit svou grafickou podobu, nebo mohla být různě komolena. Největší problém nastává u příjmení cizího původu. Právě v tomto aspektu jsou Jiratice typické, z celkového počtu má německý původ čtvrtina příjmení, např. *Hofbauer*,

Niederhofer, Beke, Simandl, Ellinger, Tibitancl. Např. zmíněné příjmení *Niederhofer* mohlo vzniknout z osobního jména Nithart, nebo z názvu řemesla (z něm. označení pro kamnáře), či podle soc. rozvrstvení a společenských poměrů (z něm. označení pro dvůr), příjmení však mohlo být také motivováno polohou bydliště. Tímto způsobem by se dalo pokračovat u většiny příjmení. Pouze příjmení *Matějka* (z os. jména), *Moučka* (z apelativa), *Nesiba* (z vlastností tělesných), *Pospíchal* (ze slovesného pojmenování), *Rod* (z os. jména), *Šimka* (z os. jména) a Tesař (dle povolání) je možné zařadit pouze do jedné kategorie. Ani typicky česká příjmení *Novák* či *Pokorný* nejsou z hlediska původu jednoznačně vysvětlitelná.

Zajímavé bylo také sledovat frekvenci příjmení. Ačkoli v současnosti existuje více než čtyři sta tisíc příjmení, nejsou rovnoměrně zastoupena. Některá jsou vzácná, jiná velmi frekventová. Co se týká samotné obce, nejpočetnější je příjmení *Simandl* (10 členů), naopak devět příjmení (což je téměř polovina) má zastoupení pouze u jedné osoby. Zjistila jsem také, že na jednu stranu se v Jiraticích objevují příjmení běžná, obvyklá v celé České republice (např. *Novák, Pokorný, Matějka* či *Čech*), na druhou stranu však příjmení, která jsou typická tím, že se vyskytují téměř jen v Jiraticích a jejich blízkém okolí (*Niederhofer, Macálka, Nesiba*).

U vybraných příjmení jsem se zabývala i určitými jazykovými specifiky. Jde např. o dvě možnosti užití přechýlené podoby (*Beke, Beková*), popř. dva způsoby užití skloňování v genitivu (*Beka, Bekeho*). Upozorňuji také na podoby příjmení ve starších zápisech v matrikách (*Hoffbauer*) nebo vysvětlují vlastní domněnky týkající se specifické podoby příjmení (*Šimka*).

Jména po chalupě

Z hlediska antroponomastického výzkumu jsem se zaměřila také na neoficiální pojmenování, tedy jména po chalupě. Ta nejsou na rozdíl od příjmení nikde zapsána. Abych docílila co největší objektivnosti, v matrikách obce jsem se snažila dohledat, zda v daném stavení dříve opravdu bydlela rodina s příjmením, které je v obci stále užíváno jako jméno po chalupě. Proto považuji mnou vytvořený soupis, získaný především díky mnoha rozhovorům s místními obyvateli, za velmi cenný materiál. Podobně jako u pomístních jmen se totiž jedná o fenomén, který se pomalu, ale jistě vytrácí z povědomí lidí. Na druhou stranu se však domnívám a také doufám, že z důvodu zakořeněnosti určitých rodin v obci, budou alespoň některá pojmenování chalup nadále živa.

Napomáhá tomu zcela jistě snaha o bližší identifikaci lidí, kteří mají stejná příjmení a bydlí v různých staveních.

Otázkou také je, jak na jména po chalupě nahlížet. V Jiraticích se jimi totiž většinou označují lidé, kteří v daném stavení bydlí, např. *U Latnerů* bydlela paní *Latnerová*, tzv. *Latnerka*). V určitých případech by však bylo pozné mluvit spíše o pojmenování domů (viz jména po chalupě vzniklá z toponym, např. *Na perku*, *Ve čtvrtce*).

Od příjmení se také tato pojmenování liší tím, že mají většinou jasně danou motivaci svého vzniku. Na tomto základě jsem si mohla dovolit rozdělit je pro přehlednost do pěti kategorií. Téměř polovina analyzovaných pojmenování vznikla z příjmení původního majitele. Tato jména po chalupě jsou buď totožná s těmito příjmeními (*U Váků*, *U Smetanů*), nebo vycházejí z jejich podoby, která se v obci pro dané příjmení užívá (*U Hufpárů*). Díky matričním záznamům se mi např. podařilo dohledat změnu příjmení z Poprdl na Pokorný, a tak objasnit, proč se stavení č. p. 12 říká mj. *U Poprdlů*. Další početnou skupinou jsou jména po chalupě motivovaná křestním jménem původních majitelů (*U Andy*, *U Jožku*, *U Cyrila*). Jedno jméno po chalupě bylo důvodem k tomu, abych vytvořila i kategorii těch, která vznikla z přezdívek (*U Kaňu*). Dochovaly se i tři názvy podle polohy stavení (*V kovárně*, *Na Čechovým kopci*, *V hospodě*). Specifickou kategorií je pojmenování jedné i několika chalup, jejichž názvy vznikly z toponym, konkrétně z názvů veřejných prostranství (*V koutě*, *Ve čtvrtce*, *Na perku*), jsou proto blíže analyzovány v kapitole týkající se pomístních názvů.

Kromě podrobného výkladu motivace vzniku jednotlivých pojmenování uvádím i informace, které se týkají konkrétní chalupy, popř. osudů lidí, kteří v ní bydleli. U vybraných jmen po chalupě uvádím i nářeční specifika. K nejtypičtějším jevům této nářeční oblasti patří polodélka až krátkost při vyslovování těchto jmen [*U Smetanu*, *U Macálku*], nebo obecně české úženi *é* v *í* a následné zkrácení [*Na Čechovim kopci*].

Jsem přesvědčená, že shromážděním a následnou analýzou těchto toponym a antroponym jsem výrazně přispěla ke zkoumání vlastních jmen obecně, ale především v Jiraticích. Kromě zmiňovaného sběru pomístních jmen se zde totiž těmto fenoménům nikdo nevěnoval. Troufám si tvrdit, že kromě svého lingvistického významu má moje diplomová práce i hodnotu historickou. Z důvodu proměny způsobu života na venkově zná některá pojmenování jen několik nejstarších obyvatel obce. Tímto jsem je zachovala pro další generace.

16 SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ

16.1 Monografie a slovníky

- BALHAR, Jan – JANČÁK, Pavel (edd.), *Český jazykový atlas 2*, Praha 1997.
- BAUEROVÁ, Anna, *Tisíc jmen v kalendáři*, Praha 1992.
- BĚLIČ, Jaromír, *Nástin české dialektologie*, Praha 1972.
- BENEŠ, Josef, *Německá příjmení u Čechů, 1. svazek*, Ústní nad Labem 1998.
- BENEŠ, Josef, *Německá příjmení u Čechů, 2. svazek*, Ústní nad Labem 1998.
- BENEŠ, Josef, *O českých příjmeních*, Praha 1962.
- BENEŠ, Josef, *O českých příjmeních, rejstříky*, Praha 1970.
- BOGOCZOVÁ, Irena, *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*, Ostrava 2009.
- CUŘÍN, František, *Jihočeská vlastivěda - jazyk*, České Budějovice 1986.
- ČECHOVÁ, Marie, *Čeština - řeč a jazyk*, Praha 2011.
- DAVID, Jaroslav – ROUS, Pavel, *Neviditelní svědkové minulosti. Místní a pomístní jména na Vysočině*, Praha 2006.
- DAVIDOVÁ, Dana, *Mluvená čeština na Moravě*, Ostrava 1997.
- FILIPEC, Josef – DANĚŠ, František a kol., *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Praha 2009.
- GEBAUER, Jan, *Slovník staročeský I-II*, Praha 1970, [online]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>
- HARVALÍK, Milan, *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*, Praha 2004.
- HOLUB, Josef – LYER, Stanislav, *Stručný etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1966.
- HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I A-L*, Praha 1970.
- HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku II M-Ž*, Praha 1980.
- KNAPPOVÁ, Miloslava, *Jak se bude Vaše dítě jmenovat?*, Praha 1996.
- KNAPPOVÁ, Miloslava, *Naše a cizí příjemní v současné češtině*, Liberec 2002.
- KNAPPOVÁ, Miloslava, *Příjmení v současné češtině: jazyková příručka*, Liberec 1992.
- KOPEČNÝ, František, *Průvodce našimi jmény*, Praha 1991.

- KOTÍK, Antonín, *Naše příjmení. Studie ku poznání příjmení československých, s ukázkami jejich hojnosti, rozmanitosti a namnoze zvláštního rázu a s pokusem o vysvětlení jejich původu a smyslu*, Praha 1897.
- KRAUS, Jiří a kol., *Nový akademický slovník cizích slov*, Praha 2008.
- KUBA, Ludvík, *Úvod do nauky o vlastních jménech*, Ústí nad Labem 1984.
- LUTTERER, Ivan – ŠRÁMEK, Rudolf, *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Havlíčkův Brod, 1997.
- MACHEK, Václav, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1997.
- Masarykova univerzita, *Nový encyklopedický slovník češtiny*, Brno 2012–2017, [online]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/>
- MATES, Vladimír, *Jména tajemství zbavená aneb Příjmení pod mikroskopem*, Praha 2004.
- MATES, Vladimír, *Jména tajemství zbavená. Malá encyklopedie 250 nejčastějších příjmení*, Praha 2002.
- MATES, Vladimír, *Jména tajemství zbavená. Malá encyklopedie nejčastějších příjmení, II. díl*, Praha 2003.
- MATÚŠOVÁ, Jana, *Německá vlastní jména v češtině*, Praha 2015.
- MATÚŠOVÁ, Jana, *Slovník pomístních jmen v Čechách I-V*, Praha 2005–2009.
- MOLDANOVÁ, Dobrava, *Naše příjmení*, Praha 1983 (upravené vydání z roku 2004).
- NEKUDA, Vladimír, *Vlastivěda moravská. Moravskobudějovicko, Jemnicko*, Brno 1997.
- NEKULA, Marek – RUSÍNOVÁ, Zdeňka – KARLÍK, Petr, *Příruční mluvnice češtiny*, Brno 1995.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše – KNAPPOVÁ, Miloslava – MALENÍNSKÁ, Jitka – MATÚŠOVÁ, Jana, *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*, Praha 1995.
- PLESKALOVÁ, Jana – KRČMOVÁ, Marie – VEČERKA, Radoslav – KARLÍK, Petr, *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*, Praha 2007.
- PLESKALOVÁ, Jana, *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*, Jinočany 1992.
- PLESKALOVÁ, Jana, *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, Brno 2013.

- POLÍVKOVÁ, Anna, *Naše místní jména a jak jich užívat*, Praha 1985.
- REJZEK, Jiří, *Český etymologický slovník*, Praha 2015.
- RŮŽKOVÁ, Jiřina, *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*, Praha 2006.
- SVOBODA, Jan, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha 1964.
- ŠMILAUER, Vladimír, *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 2015.
- ŠRÁMEK, Rudolf, *Úvod do obecné onomastiky*, Brno 1999.
- Ústav pro jazyk český AV ČR, *Elektronický slovník staré češtiny*, 2006–2017, [online]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>
- Ústav pro jazyk český AV ČR, *Příruční slovník jazyka českého*, 2007–2008, [online]. Dostupné z: <http://bara.ujc.cas.cz/psjc/>
- Ústav pro jazyk český AV ČR, *Slovník nářečí českého jazyka*, 2011–2015, [online]. Dostupné z: <http://sncj.ujc.cas.cz/>
- Ústav pro jazyk český AV ČR, *Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*, 2005–2007, [online]. Dostupné z: <http://spjms.ujc.cas.cz/minfo/all#uvod>
- Ústav pro jazyk český AV ČR, *Slovník spisovného jazyka českého*, 2011, [online]. Dostupné z: <http://ssjc.ujc.cas.cz/>
- Ústav pro jazyk český AV ČR, *Staročeský slovník*, 1968–2008, [online]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

16.2 Webové příspěvky

- ČÚZK, *Archivní mapy* [cit. 5. 11. 2017] Dostupné z: <http://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/pohledy/archiv.html>
- ČÚZK, *Geoprohlížeč* [cit. 4. 11. 2017]. Dostupné z: <http://geoportal.cuzk.cz/geoprohlizec>
- Internetová jazyková příručka, *Písek* [cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=p%C3%ADsek#bref6>
- Internetová jazyková příručka, Ústav pro jazyk český AV ČR, *Příjmení zakončená ve výslovnosti na [e], [é]* [cit. 12. 11. 2017]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=701>
- Kde jsme, *Četnost příjmení nebo jména v České republice* [cit. 19. 11. 2017]. Dostupné z: <http://www.kdejisme.cz/>
- Kostková, Pavla – Římalová, Jitka, *Stabilní katastr* [cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z: http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/text_sk.html

- Mapy, *Turistická mapa Jiratic* [cit. 4. 11. 2017]. Dostupné z:
<https://mapy.cz/turisticka?x=15.6063326&y=48.9908279&z=14&source=muni&id=5381&q=jiratice>
- MZA Brno, původce Kdousov, *matriky* [cit. 11. 11. 2017]. Dostupné z:
http://actapublica.eu/matriky/brno/?akce=hledat&ac_me=Kdousov%3AKdousov+%28Gdossau%29+%2F+T%C5%99eb%C3%AD%C4%8D&submit=Hledat&hl_all2=1472&hl_signatura=
- Naše řeč, *Přípony -iště, -isko v českých nářečích* [cit. 3. 11. 2017]. Dostupné z:
<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=446>
- Oldmaps, *I. vojenské mapování* [cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z:
http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?map_root=1vm
- Oldmaps, *II. vojenské mapování* [cit. 5. 11. 2017] Dostupné z:
http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?lang=cs&map_root=2vm
- Oldmaps, *III. vojenské mapování* [cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z:
http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?lang=cs&map_root=3vm
- Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky, *Jiratice/symboly* [cit. 10. 11. 2017]. Dostupné z: <http://rekos.psp.cz/detail-symbolu/id/fc8040cb-1d6b-4ac6-ac7d-775761c5556e>
- Regionální informační servis, *Jiratice* [cit. 15. 11. 2017]. Dostupné z:
<http://www.risy.cz/cs/vyhledavace/obce/detail?Zuj=550591>
- Wikipedia, *Ernst Schwarz* [cit. 14. 10. 2017]. Dostupné z:
[https://cs.wikipedia.org/wiki/Ernst_Schwarz_\(germanista\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Ernst_Schwarz_(germanista))
- Wikipedia, *Indikační skica stabilního katastru* [cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z:
https://cs.wikipedia.org/wiki/Indika%C4%8Dn%C3%AD_skica_stabiln%C3%ADho_katastru
- Wikipedia, *Slamník* [cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z:
<https://cs.wikipedia.org/wiki/Slamn%C3%ADk>

16.3 Kvalifikační práce²²⁴

- DUBSKÁ, Veronika, *Příjmení, jména po chalupě a přezdívky v obci Láz*, České Budějovice 2015. Nепublikovaná diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Fakulta pedagogická, Katedra českého jazyka a literatury.

²²⁴ Všechny zmíněné kvalifikační práce jsou dostupné na univerzitním portálu Stag:
<http://wstag.jcu.cz/portal/prohlizeni/index.jsp>.

- DUŠKOVÁ, Lucie, *Příjmení a přezdívký v Pacově*, České Budějovice 2017. Nepublikovaná diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Fakulta filozofická, Ústav bohemistiky.
- HAVRDA, Michal, *Obraz anoikonymie v katastru obce Tchořovice a jeho historické proměny*, České Budějovice 2014. Nepublikovaná diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Fakulta filozofická, Ústav bohemistiky.
- KUNEŠ, Václav, *Pomístní jména v katastrálním území Vlhavy a Malé Chrástřany*, České Budějovice 2011. Nepublikovaná bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Fakulta filozofická, Ústav bohemistiky.
- MATĚJKOVÁ, Dagmar, *Mluva v Jiraticích ve třech generacích*, České Budějovice 2014. Nepublikovaná bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Fakulta filozofická, Ústav bohemistiky.
- SOMMEROVÁ, Eva, *Příjmení v obci Bolešiny*, České Budějovice 2014, Nepublikovaná diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Fakulta filozofická, Ústav bohemistiky.

16.4 Články v časopisech/sbornících

- BENEŠ, Pavel, *Pomístní jméno „Padělky“*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, Řada jazykovědná 14, 1965, s. 109–113.
- MATĚJEK, František, *Pomístní jména a hospodářsko-společenský vývoj venkova*, Zpravodaj místopisné komise ČSAV 7, 1966, s. 172–176.

16.5 Prameny²²⁵

- Kronika obce Jiratice (od roku 1924 do současnosti)
- Stabilní katastr (císařské otisky, indikační skici, parcelní protokol) obce
- Mapa pozemkového katastru obce Jiratice
- Mapy I., II. a III. mapování
- Topografické mapy z let 1951–1971
- Soupis pomístních jmen Jiratic
- Matriky narozených, oddaných a zemřelých v Jiraticích uložené v Moravském zemském archivu v Brně (obec Kdousov/okr. Třebíč).

²²⁵ Zdroje jednotlivých pramenů jsou uvedeny v Seznamu příloh u konkrétních ukázek.

17 SEZNAM ZKRATEK

3. VM – 3. vojenské mapování	m. n. m. – metrů nad mořem	resp. – respektive
A – akuzativ (4. pád)	mad’. – maďarsky	rum. – rumunsky
aj. – a jiné	MJ – místní jméno	řec. – řecky
angl. – anglicky	mj. – mimo jiné	sg. – singulár (jednotné číslo)
apod. – a podobně	muž. – mužský	SKM – současná katastrální mapa
AV ČR – Akademie věd České republiky	MV – Moravská vlastivěda	soc. – sociální
BP – Bakalářská práce.	MV ČR – Ministerstvo vnitra České republiky	SPJ – soupis pomístních jmen
č. p. – číslo popisné	MZA – Moravský zemský archiv	srov. - srovnej
ČÚZK – Český úřad zeměměřičský a katastrální	N – nominativ (1. pád)	stč. – staročesky
D – dativ (3. pád)	např. – například	sthn. – ze starohornoněmčiny
ESSČ – Elektronický slovník staré češtiny	nář. – nářečí/nářečně	s. – strana/y
fce – funkce	něm. – německy	stř. – střední
fr. – francouzsky	OJ – osobní jméno	střhn. – ze středohornoněmčiny
G – genitiv (2. pád)	os. – osoba	střlat. – středověkou latinou
got. – gótsky	PJ – pomístní jméno	stsl. – staroslověnsky
hl. – hlavně	pl. – plurál (množné číslo)	šipky
I – instrumentál (7. pád)	podst. – podstatné (jméno)	tj. – to je
ie. – indoevropský jazyk	pol. – polovina	tzv. – takzvaně
IS – indikační skica	popř. – popřípadě	V – vokativ (5. pád)
it. – italsky	PPIS – parcelní protokol indikačních skic	vl. – vlastní
JZD – Jednotné zemědělské družstvo	přič. – přičestí	VM – vztahový model
K. – Knappová	příd. – přídavné	VV – vlastní výzkum
km – kilometr	psl. – praslovansky	ZD – Zemědělské družstvo
L – lokál (6. pád)	r. – rok/roku	zvl. – zvláště
lat. – latinsky		žen. – ženský
M. – Moldanová		

18 PŘÍLOHY

18.1 Seznam příloh

Obr. 1: Poloha Jiratic na mapě České republiky. Zdroj: *Mapa krajů ČR*, [online] [cit. 2017-11-21]. Dostupné z: <http://www.mapaceskerepubliky.czmapa-kraju>

Obr. 2: Jiratice na mapě znázorňující nářečí českého jazyka. Legenda: růžově – česká nářečí v užším smyslu, hnědě – středomoravská nářeční skupina, zeleně – východomoravská nářeční skupina, tmavě modře – slezská nářeční skupina, světle modře – nářečí polsko-českého smíšeného pruhu, žlutě – nářečně různorodé oblasti.²²⁶
Zdroj: Jaromír Bělič, *Nástin české dialektologie*, nestránkováno, Praha 1972.

Obr. 3: Katastr Jiratic na císařských povinných otiscích map stabilního katastru Moravy a Slezska 1:2880 z roku 1824. Zdroj: *Archiválie ÚAZK*, [online] [cit. 2017-11-21]. Dostupné z: http://archivnimapy.cuzk.cz/com/1115-1/1115-1-001_index.html

Obr. 4: Ukázka indikačních skic (tzv. příručních map) jiratického katastru (1824–1830). Zdroj: *Indikační skici MZA*, [online] [cit. 2017-11-21]. Dostupné z: <http://www.mza.cz/indikacniskici/index.php#show:MOR084618240>

Obr. 5: Parcelní protokol Jiratic jako příloha k indikační skici obsahující přehlednou mapu a tabulku s pozemkovými tratěmi a jejich velikostmi. Zdroj: Tamtéž.

Obr. 6: Jiratice na mapě I. vojenského mapování. Zdroj: *I. vojenské mapování*, Morava, mapový list. č. 98, [online] [cit. 2017-11-21]. Dostupné z: http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=1vm&map_region=mo&map_list=m098

Obr. 7: Jiratice na mapě II. vojenského mapování. Zdroj: *II. vojenské mapování*, Morava, mapový list W 11 IV. [online] [cit. 2017-11-21]. Dostupné z: http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=2vm&map_region=mo&map_list=W_11_IV

²²⁶ Podrobnější dělení do nářečních podskupin viz D. Matějková, *Mluva v Jiraticích ve třech generacích*, s. 18–19.

Obr. 8: Jiratice na mapě III. vojenského mapování. Zdroj: *Topografické sekce III. vojenského mapování ÚAZK*, [online] [cit. 2017-11-21]. Dostupné z: http://archivnimapy.cuzk.cz/topo3v25/4455/4455-004_index.html

Obr. 9: Jiratice na speciální mapě III. vojenského mapování. Zdroj: *Speciální mapy III. vojenského mapování ÚAZK*, [online] [cit. 2017-11-21] Dostupné z: http://archivnimapy.cuzk.cz/topo3v75/4455/4455_01_index.html

Obr. 10: Topografická mapa Jiratic a okolí z roku 1952. Zdroj: *Topografická mapa v systému S-1952 ÚAZK*, [online] [cit. 2017-11-21] Dostupné z: http://archivnimapy.cuzk.cz/topo3v75/4455/4455_01_index.html

Soupis pomístních jmen Jiratic. Zdroj: *Jiratic TR SPJMS*, [online] [cit. 2017-11-21]. Dostupné z: <http://spjms.ujc.cas.cz/obce/nazvy/12527>

Seznam pomístních jmen uvedených v Moravské vlastivědě. Zdroj: Vladimír Nekuda, *Vlastivěda moravská. Moravskobudějovicko, Jemnicko*, Brno 1997, s. 736.

Obr. 11: Jiratice na mapě Geoportálu ČÚZK. Zdroj: *Současná základní mapa*, [online] [cit. 2017-11-21]. Dostupné z: <http://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/pohledy/archiv.html>

Obr. 12: Oronyma Jiratic na mapě současného pozemkového katastru, která je překrytá mapou pozemkového katastru z 50. let 20. století. Zdroj: Tamtéž.

Obr. 13: Jiratice a okolí na turistické mapě. Zdroj: Turistická mapa, *Jiratice*, [online] [cit. 2017-11-21]. Dostupné z: <https://mapy.cz/turisticka?x=15.6114878&y=48.9842767&z=15>

Obr. 14: Polnosti v okolí Vosika na současné ortofotomapě, která je překrytá katastrální mapou z 50. let 20. století. Zdroj: Podkladová vrstva: *ortofoto*, překryvná vrstva: *mapa pozemkového katastru*, [online] [cit. 2017-11-21]. Dostupné z: <http://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/pohledy/archiv.html>

Obr. 15: Jiratice z ptačí perspektivy (ze severu), pohled na Doubravu, polnosti: U Doubravy, Sedliště, Nad loukama, Na kopaninách. U lipy apod. Zdroj: *Kalendář obce Jiratice z roku 2016*.

Obr. 16: Jiratice z ptačí perspektivy (z jihu), pohled na centrum obce u kaple sv. Floriána a na polnosti Za humny. Zdroj: Tamtéž.

Obr. 17: Pohled na tzv. Perk, což jsou stavení podél hlavní silnice (U Hufpárů, U Říhů, U Prokšů). Zdroj: *Fotografie Dagmar Matějkové*.

Obr. 18: Pohled na tzv. Kout (stavení U Fedrů, U Špajglů). Zdroj: *Fotografie Dagmar Matějkové*.

Obr. 19: Stavení U Kabelků v Koutě. Zdroj: *Fotografie Dagmar Matějkové*.

Obr. 20: Stavení U Pokornů (U Poprdla), ve volném prostranství mezi domy stávala obecní pastoušky (U pastoušky). Zdroj: *Fotografie Dagmar Matějkové*.

Obr. 21: Kaple sv. Floriána postavena v roce 1865 nákladem Antonína Šimky, kříž před kaplí pochází z roku 1904 a nechala jej postavit rodina Kalábova („VĚNOVÁN OD MANŽELŮ JANA A TEREZIE KALÁBOVÝCH ZA † SESTRU JOHANNU.“ Zdroj: *Fotografie Dagmar Matějkové*.

Obr. 22: Třírohá kaplička. Zdroj: *Fotografie Dagmar Matějkové*.

Obr. 23: U Smetanovyho kříža. „POCHVÁLEN BUĎ JEŽÍŠ KRISTUS. ZDE ZASTAV SE KDO KRÁČÍŠ KOLEM/ A UVAŽUJ NAD KRISTA BOHEM/ RCI, ZDA TĚ KDO VÍCE MILOVAL/ NAD TOHO, JENŽ ŽIVOT ZA TĚ DAL. VĚNOVALA RODINA NIEDERHOFEROVA Z JIRATIC L. P. 1933.“ Zdroj: *Fotografie Dagmar Matějkové*.

Obr. 24: U lipy/V lipách/Dolní kříž. V pozadí les Doubrava. Zdroj: *Fotografie Dagmar Matějkové*.

Obr. 25: U Horního kříža. Vedle silnice vedoucí do Jemnice, v pozadí polnost Padělky. Zdroj: *Fotografie Dagmar Matějkové*.

Obr. 26: Cesta od Třírohé kapličky, která vede k tzv. Posranýmu trní. Vlevo do cesty polnost Na dlouhejch, vpravo polnost V kroužku, v pozadí les Boroví. Zdroj: *Fotografie Dagmar Matějkové*.

Obr. 27: Ve chmelníku, pohled přes Sedliště až na Boroví. Zdroj: *Fotografie Dagmar Matějkové*.

Obr. 28: Pohled od Boroví na Farářky a dále na pole v kopci Na skalkách. Zdroj: *Fotografie Dagmar Matějkové*.

Obr. 29: Pohled na Lapišku a louky Na bahnách z pole U doubravy. V pozadí Kříž V lipách, na obzoru Boroví. Zdroj: *Fotografie Dagmar Matějkové*.

Obr. 30: Pohled na východní část obce od cípu Doubravy, kam vede tzv. cesta Za Bulikovejma. Zdroj: *Fotografie Dagmar Matějkové*.

Obr. 31: Rybník Vosik, za ním polnost Horní Vosik. Zdroj: *Fotografie Dagmar Matějkové*.

Obr. 32: Pole U Doubravy, v pozadí Doubrava. Zdroj: *Fotografie Dagmar Matějkové*.

Obr. 33: Hlavní alej v Horní Doubravě, která vede až k Šiboru a dále do okolních obcí, nebo na rozcestí k Třírohé kapličce. Vlevo od této cesty vede tzv. Kozačka. Zdroj: *Fotografie Dagmar Matějkové*.

Obr. 34: Cestou k Vosiku. Vlevo Spodní Doubrava, vpravo polnost V osikách. Zdroj: *Fotografie Dagmar Matějkové*.

Obr. 35: Dobrá → Doubrava. Starší chybně zapsaný název lesa (Dobra → Dobrá) byl roku 1933 na mapě opraven. Zdroj: ÚAZK, *Archivní mapy dané obce*, [online] [cit. 2017-11-21]. Dostupné z: <http://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/pohledy/archiv.html>

Obr. 36: Choťabudice → Chotěbudice. Na mapě z roku 1901 byla v roce 1944 provedena oprava nářeční podoby názvu. Zmíněna je i dřívější německá podoba místního jména (Chotiabuditz). Zdroj: Tamtéž.

Obr. 37: Ostejkovice → Ostojkovice. Dřívější podoba názvu byla v roce 1940 opravena na podobu, která se v oficiální sféře užívá do současnosti. Zdroj: Tamtéž.

Obr. 38: Kurlupp → Korolupy. Původem starší, německý, název obce byl na mapě z roku 1927 upraven na nynější oficiální pojmenování. Zdroj: Tamtéž.

Obr. 39: Šreflová → Zálesí. Na mapě z r. 1873 došlo ke korekci z důvodu změny oficiálního názvu obce (v r. 1949). Zdroj: Tamtéž.

Obr. 40: Backovice → Bačkovice. Místo německé výslovnosti obce s názvem Batzkowitz došlo k počeštění (na mapě z roku 1924). Zdroj: Tamtéž.

Obr. 41: Künitz (mapa z r. 1824) → Kynice → Knínice. Takový vývoj prodělal zjednodušeně název obce, která je dodnes nazývána Kynice. Zdroj: Tamtéž.

Obr. 42: Mladěnovice → Mladoňovice. Ke korektuře na mapě došlo v r. 1933. Zdroj: Tamtéž.

Obr. 43: Freystein → Freistein → Frejštejn → Podhradí nad Dyjí (změna r. 1949). Zdroj: Tamtéž.

Obr. 44: Výskyt příjmení Matějka v České republice. Šedá barva značí nulový výskyt, čím má zelená barva tmavší barvu, tím je větší frekvence příjmení v dané lokalitě. Zdroj: Příjmení.cz, *Matějka*, [online] [cit. 2017-11-21]. Dostupné z: <http://www.prijmeni.cz/search.php?name=Mat%ECjka&t=0>

Obr. 45: Výskyt příjmení Macálka v České republice. Šedá barva značí nulový výskyt, čím má zelená barva tmavší barvu, tím je větší frekvence příjmení v dané lokalitě. Zdroj: Příjmení.cz, *Macálka*, [online] [cit. 2017-11-21]. Dostupné z: <http://www.prijmeni.cz/search.php?name=Mac%E1lka&t=0>

Obr. 46: Ukázka z matriky narozených v Jiraticích (rok 1870 a 1871).[Antonia (Martin Macalka a Mariána), Maria (Václav Vaka a Mariana), Antonia (Peter Czech a Johanna), Ján (Antonín Šimka a Františka)]. Zdroj: MZA Brno, původce: Kdousov, signatura 10494, číslo filmu 7186, s. 227, [online] [cit. 2017-11-21]. Dostupné z: <http://actapublica.eu/matriky/brno/prohlizec/6479/?strana=115>

Obr. 47: Doklad změny příjmení pana Fratniška Poprdla z roku 1921. Tato zmínka byla dopsána do matriky narozených r. 1883 (konkrétní text změny viz s. 122). Zdroj: Moravský zemský archiv Brno, Původce: Kdousov, signatura 10494, číslo filmu 7186, s. 239, dostupné z: <http://actapublica.eu/matriky/brno/prohlizec/6479/?strana=121>.

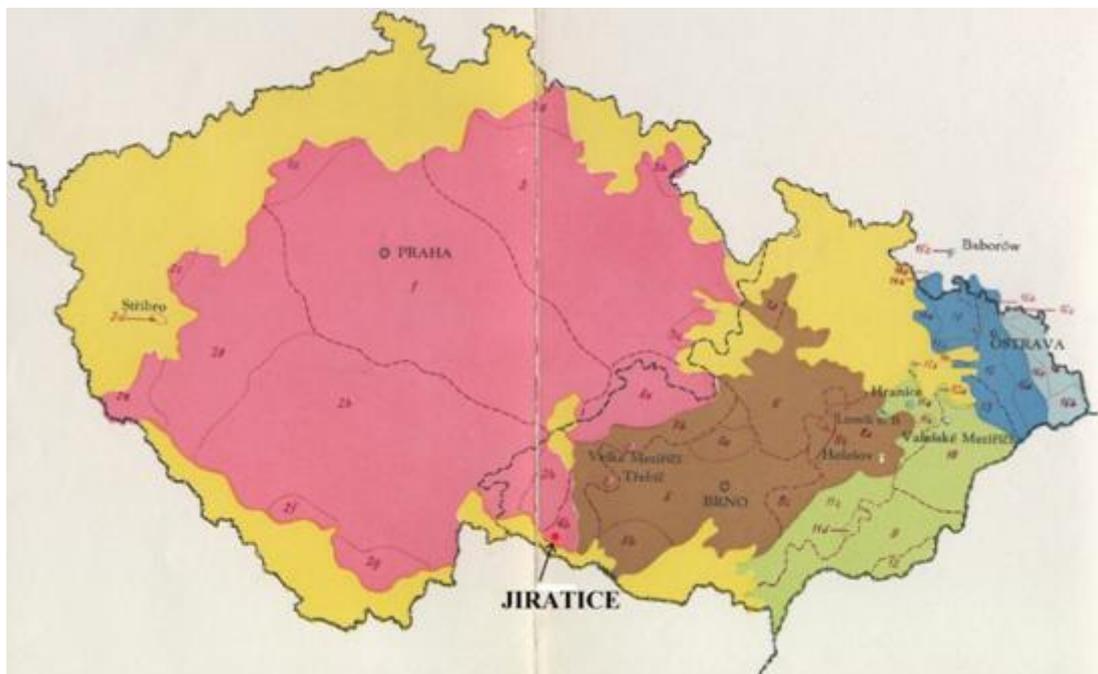
Ukázka přepisu matriky narozených v Jiraticích (1887–1890), (jméno novorozence, jméno a příjmení otce, jméno matky). Zajímavostí je většinové zastoupení Františků/Fratnišek, Janů a Antoníí. Zdroj: MZA Brno, původce: Kdousov, signatura 10494, číslo filmu 7186, s. 243, [online] [cit. 2017-11-21]. Dostupné z: <http://actapublica.eu/matriky/brno/prohlizec/6479/?strana=123>

18.2 Obrazové a jiné přílohy

Obr. 1: Poloha Jiratic na mapě České republiky

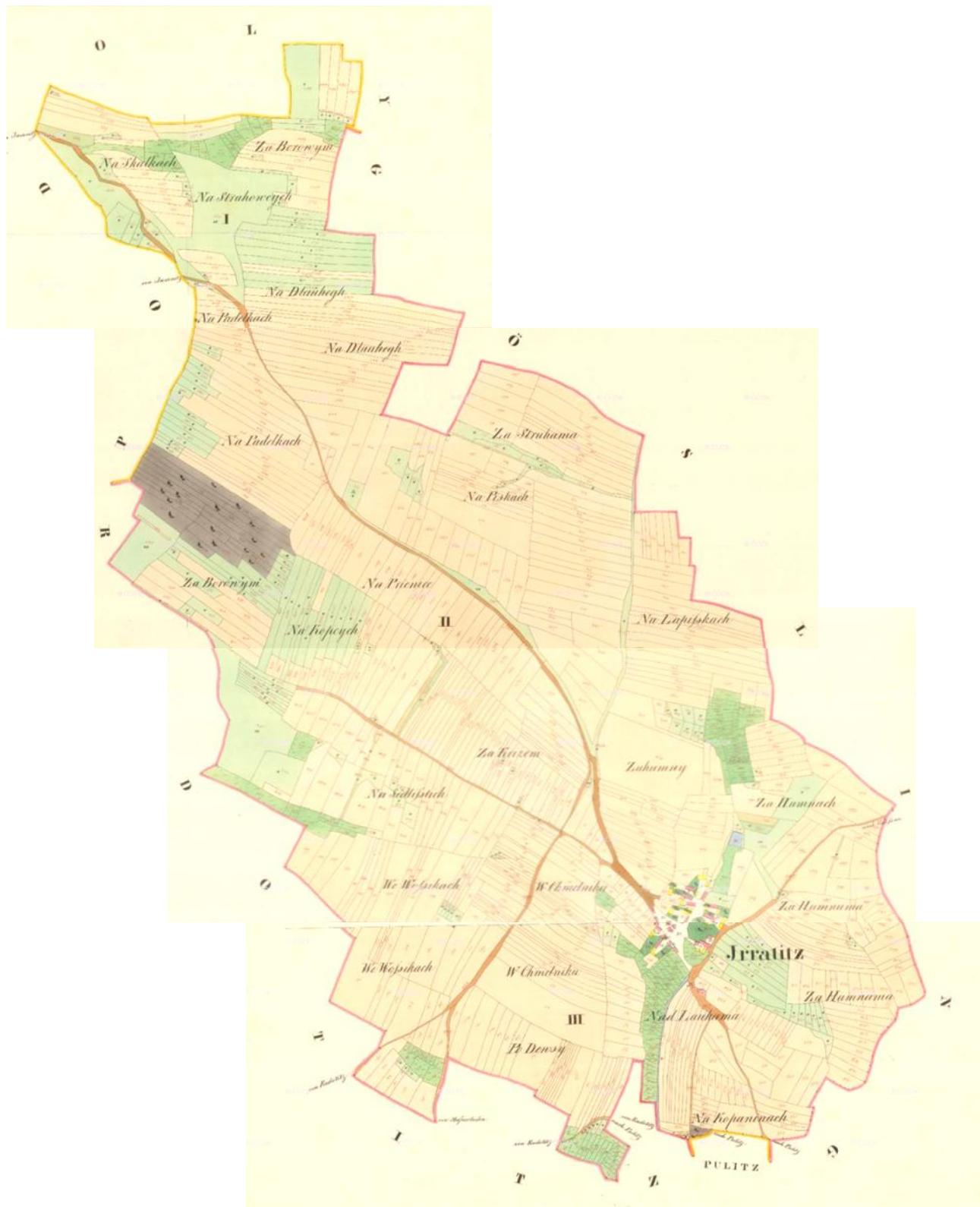

Obr. 2: Jiratic na mapě znázorňující nářečí českého jazyka

PŘÍLOHY

Obr. 3: Katastr Jiratic na císařských povinných otiscích

Obr. 4: Ukázky indikační skici Jiratic

Obr. 5: Parcelní protokol indikační skici Jiratic

Mähren

Semende
Jiratic

N ^o	Benennung der Thier	Größe in q ^u adrat Fuß
1	Ob. Chmelvitz	1 37
2	Lo. Duvy v. Woschnach	38 128
3	Sedlčický v. Woschnach	129 189
4	Größ. Kopych	100 250
5	Größ. Kopych	281 290
6	Größ. Kopych	207 225
7	Größ. Kopych	256 271
8	Größ. Kopych	272 290
9	Na Sedlčick	400 291
10	Na Sedlčick	113 272
11	Na Sedlčick	219 255
12	Na Kopych v. Sedlčick	516 317
13	Na Kopych	218 292
14	Na Kopych	380 290
15	Na Kopych	321 250
16	Na Kopych	622 668
17	Größ. Kopych	667 688
18	Orts Thier	689 721
19	Na Sedlčick	722 772
20	Na Sedlčick	773 868
21	Na Sedlčick	869 890
22	Na Sedlčick	891 922
23	Größ. Kopych	923 924
	<i>Summe der Grundstücke</i>	<i>925</i>

The map shows a series of numbered parcels (1-23) arranged in a roughly rectangular layout. The parcels are divided into sections labeled I, II, III, and IV. The map is surrounded by handwritten letters and numbers, likely indicating directions or specific parcel details.

PŘÍLOHY

Obr. 6: Jiratice na mapě I. vojenského mapování

Obr. 7: Jiratice na mapě II. vojenského mapování

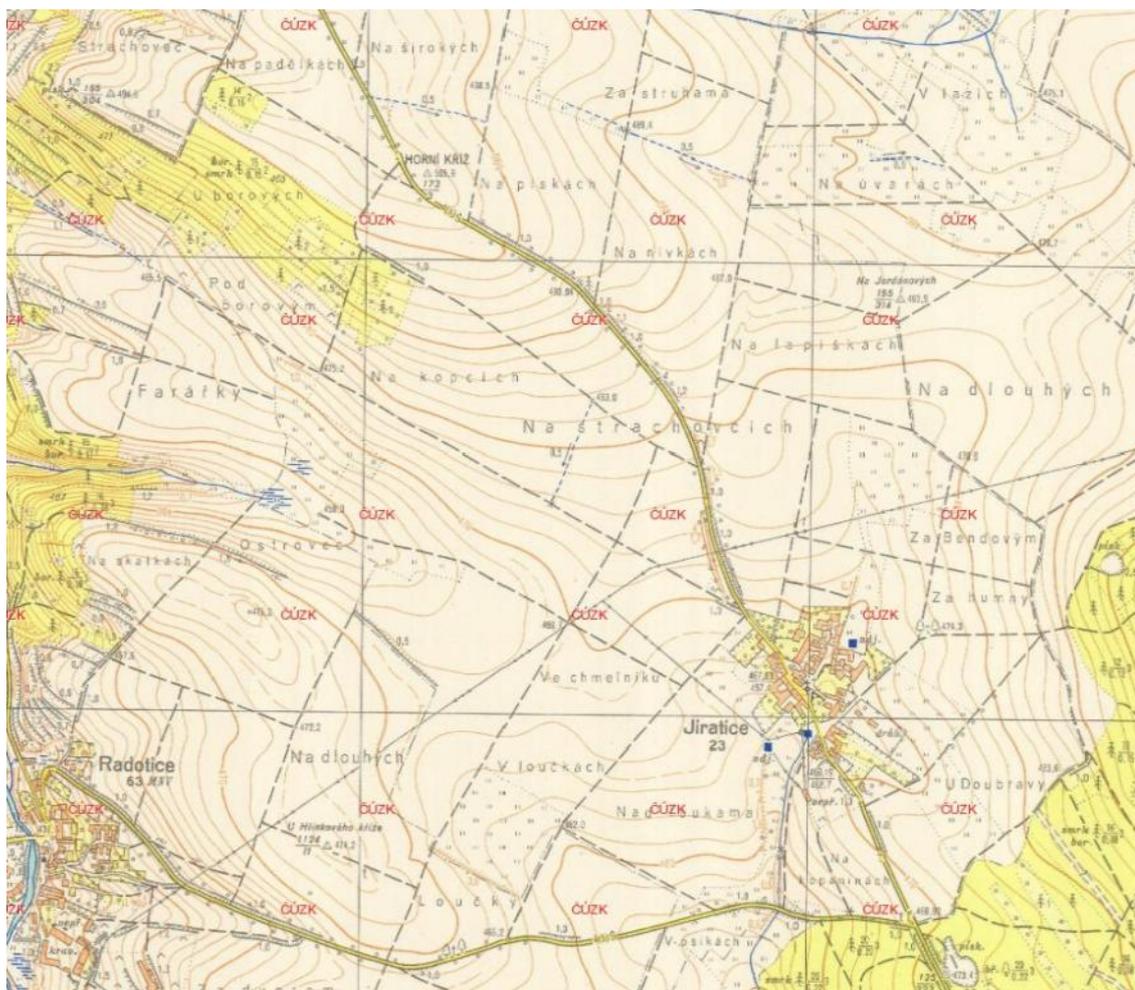
Obr. 8: Jiratice na mapě III. vojenského mapování

Obr. 9: Jiratice na speciální mapě III. vojenského mapování

Obr. 10: Topografická mapa Jiratic a okolí z roku 1952

Soupis pomístních jmen Jiratic

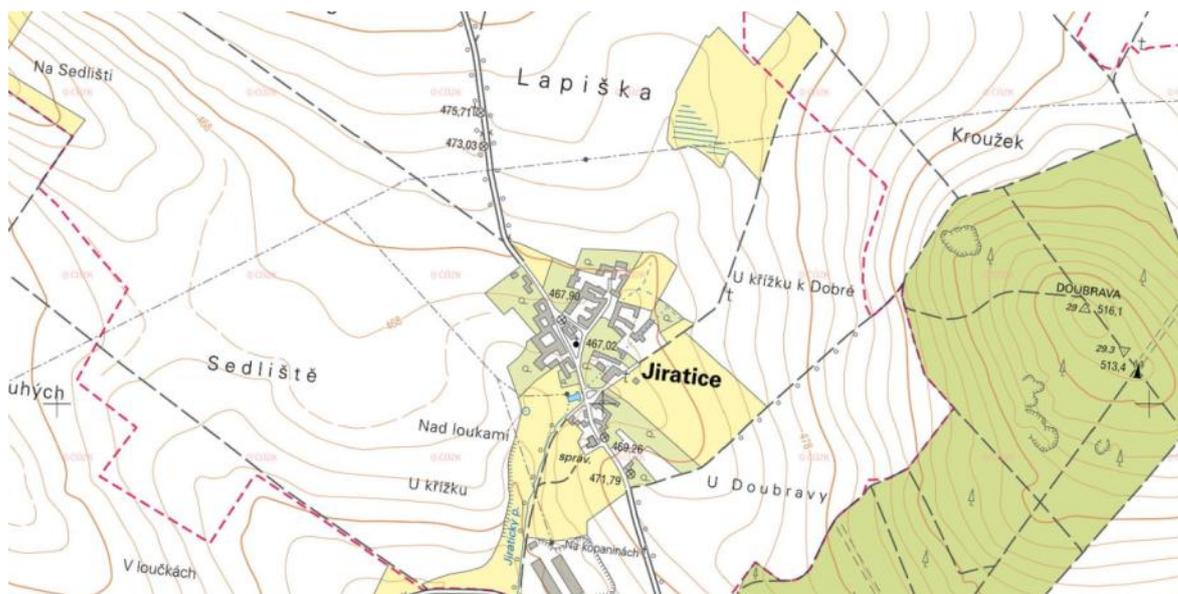
Doubrava, Mariánka, Na Mariánkách, Na kopaninkách, Na kopaninách, Na kopcích, Na nivě, Na širokých, Pod borovým, U Doubravy, U boudy, U dolního kříže, U horního kříže, U křížka, V borovém, V dílech, V kroužku, V loučkách, Ve chmelníku, Za Bendovým, Za borovým, Za humnama, Za humny

Seznam pomístních jmen uvedených v Moravské vlastivědě

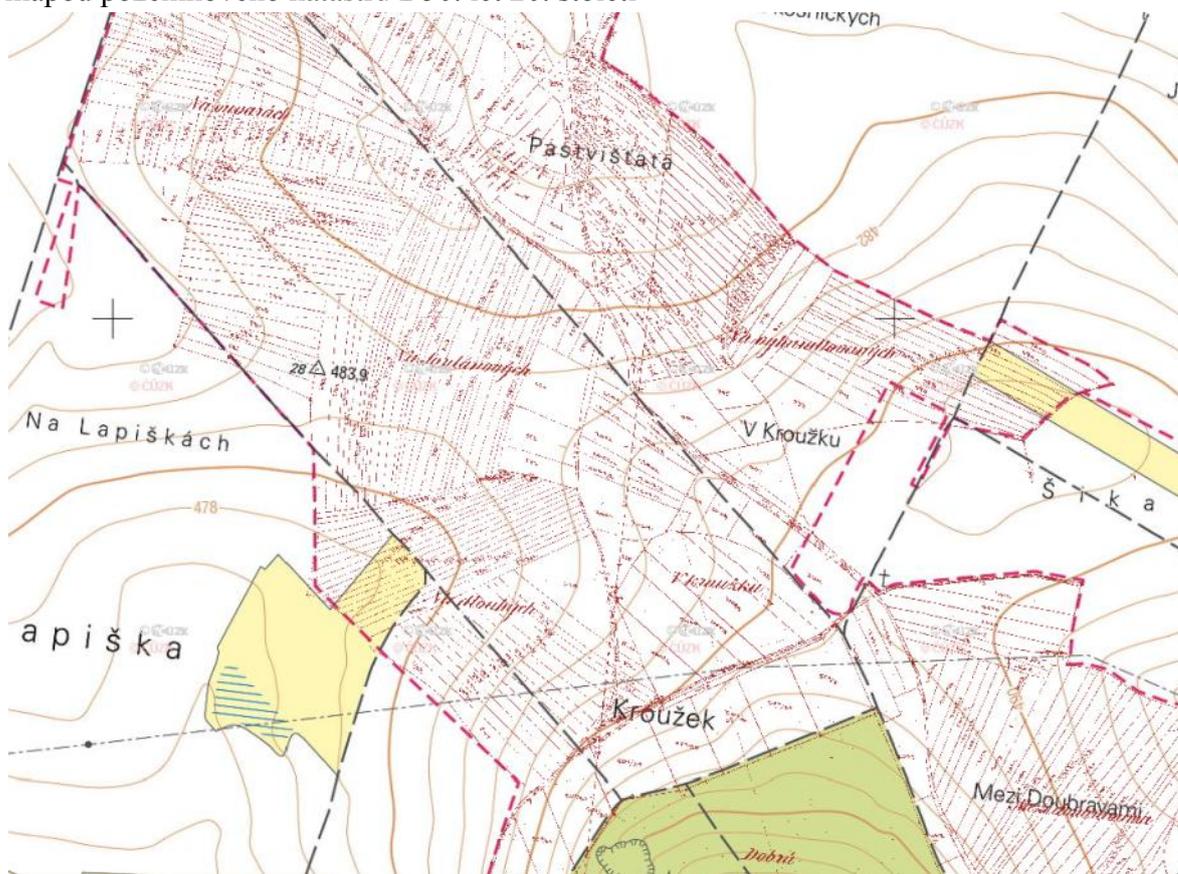
Na dlouhých, Na chmelníku, Na kopaninách, Na kopcích, Na lapiškách, Na sedlištích, Na padělkách, Na pískách, Na skalkách, Na strahovských, Nad loukama, Pode vsí, Ve vosikách, Za borovým, Za humnama, Za kapličkou, Za křížem, Za strouhama, Záhumenice

PŘÍLOHY

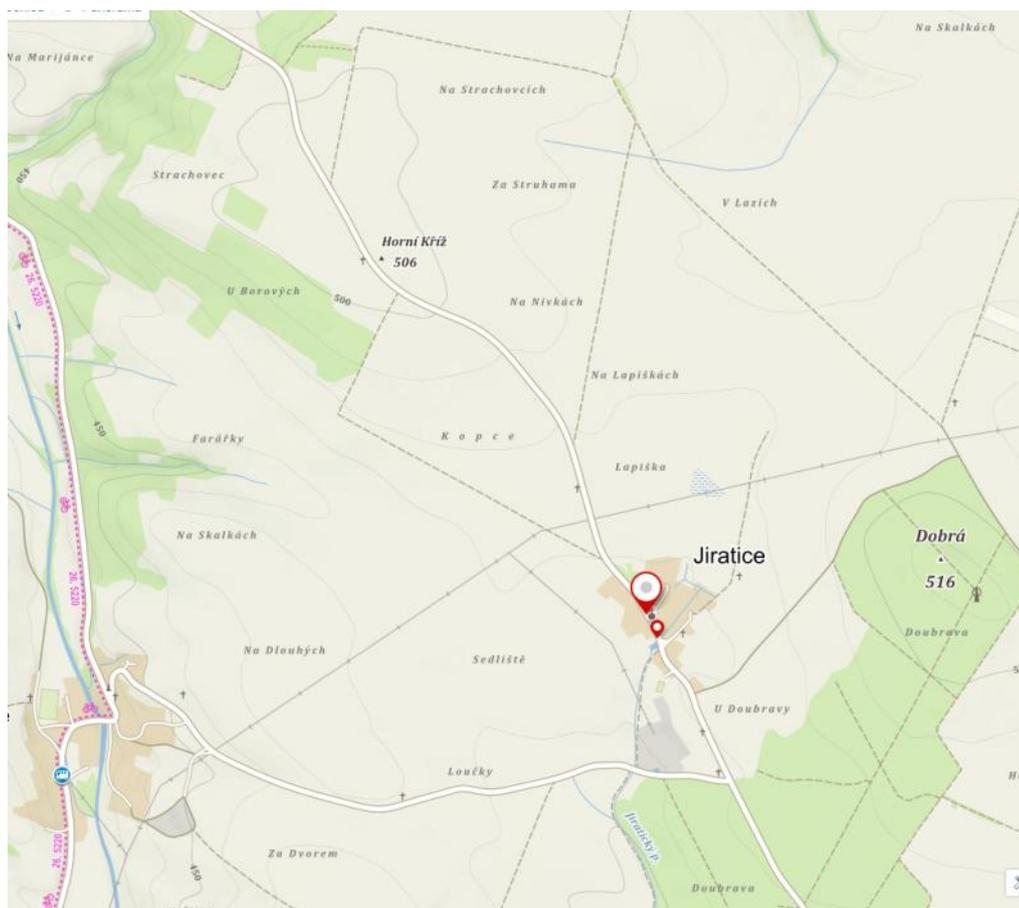
Obr. 11: Jiratice na mapě geoportálu ČÚZK

Obr. 12: Oronyma Jiratic na mapě současného pozemkového katastru, která je překrytá mapou pozemkového katastru z 50. let 20. století

Obr. 13: Jiratice a okolí na turistické mapě

Obr. 14: Polnosti v okolí Vosika na současné ortofotomapě, která je překrytá katastrální mapou z 50. let 20. století.

Obr. 15: Jiratice z ptačí perspektivy (ze severu)

Obr. 16: Jiratice z ptačí perspektivy (z jihu)

Obr. 17: Pohled na tzv. Perk

Obr. 18: Pohled na tzv. Kout

Obr. 19: Stavení U Kabelků

Obr. 20: Stavení U Pokornů

Obr. 21: Kaple sv. Floriána

Obr. 22: Třírohá kaplička

Obr. 23: U Smetanovyho kříža

Obr. 24: U lipy

Obr. 25: Horní kříž

PŘÍLOHY

Obr. 26: Cesta od Třírohé kapličky

Obr. 27: V Chmelníku

Obr. 28: Pohled od Boroví na Farářky

Obr. 29: Pohled na Lapišku

Obr. 30: Pohled na východní část obce od cípu Doubravy

Obr. 31: Rybník Vosik

Obr. 32: Pole U Doubravy

Obr. 33: Hlavní alej

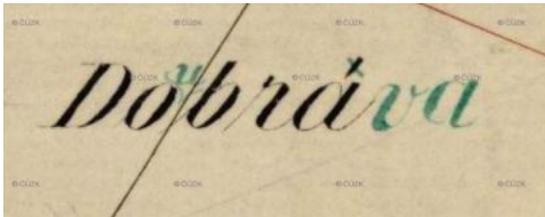

Obr. 34: Cestou k Vosiku

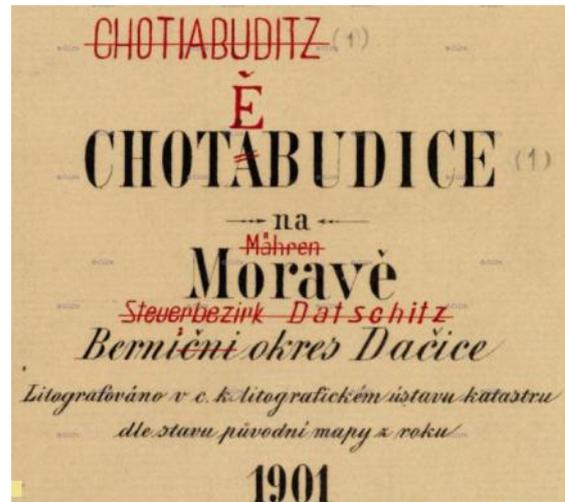

PŘÍLOHY

Obr. 35: Dobrá → Doubrava

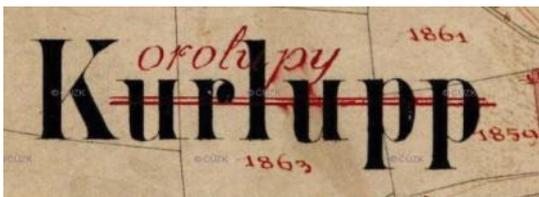
Obr. 36: Chotabudice
→ Chotěbudice

Obr. 37: Ostejkovice → Ostojkovice

Obr. 38: Kurlupp → Korolupy

Obr. 39: Šreflová → Zálesí

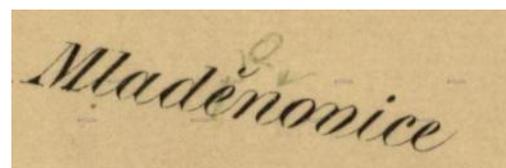
Obr. 40: Backovice → Bačkovice

Obr. 41: Künitz → Kynice → Knínice

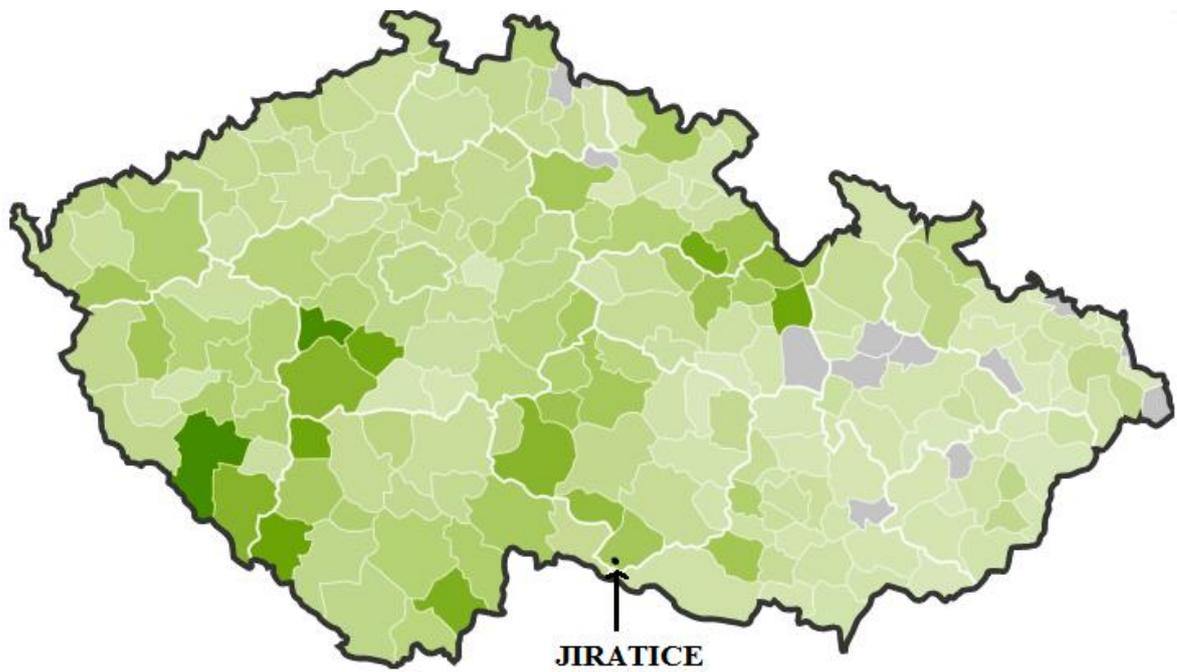
Obr. 42: Mladěnovice → Mladoňovice

Obr. 43: Freystein → Freistein → Frejštejn → Podhradí nad Dyjí

Obr. 44: Výskyt příjmení Matějka v České republice

Obr. 45: Výskyt příjmení Macálka v České republice

Obr. 47: Změna příjmení z Poprdl na Pokorný

Zeit der Geburt und Taufe, Monat, Tag, Ort getauft?		Name des Täuflings	St.- stand	Eltern				Vater	
Name- Stro.			St.- stand	Vater Tauf- u. Familien-Nam., Stand und Wohnort, dann dessen Vaters Tauf- u. Familien-Nam., Stand u. Wohnort u. der Mutter- Tauf- u. Familien-Nam.	Re- ligion	Mutter Taufname, dann deren Vaters Tauf- und Familien-Nam., Stand und Wohnort, und der Mutter Tauf- u. Familien- Name	Re- ligion	Name	Stand
Anno 1883									
L. 17/11/1883, 20/11/1883, 21/11/1883, 22/11/1883, 23/11/1883, 24/11/1883, 25/11/1883, 26/11/1883, 27/11/1883, 28/11/1883, 29/11/1883, 30/11/1883, 1/12/1883, 2/12/1883, 3/12/1883, 4/12/1883, 5/12/1883, 6/12/1883, 7/12/1883, 8/12/1883, 9/12/1883, 10/12/1883, 11/12/1883, 12/12/1883, 13/12/1883, 14/12/1883, 15/12/1883, 16/12/1883, 17/12/1883, 18/12/1883, 19/12/1883, 20/12/1883, 21/12/1883, 22/12/1883, 23/12/1883, 24/12/1883, 25/12/1883, 26/12/1883, 27/12/1883, 28/12/1883, 29/12/1883, 30/12/1883, 31/12/1883		František	Poprdl, dom.	František Poprdl, dom. Kar a Kryci v Praticich. manz. syn Jakob a Poprdl Jlani ka v Krbu. Kach a Frant. Kach Ondij Simka	katolicko	Frantiska manz. decra Vaurince M. Kubz palola- nika v Krbu. Kach a Ma- riany rozeni Kulej Ma- tyka	katolicko	FRNÉ Jakub Poprdl Krbu. Frantiska Krbu. Zena jeho.	

Ukázka přepisu matriky narozených

(jméno novorozence, jméno a příjmení otce, jméno matky)

1887

František, Jan Tříletý a Marie
Františka, František Váka a Františka
František, František Tříletý a Antonia

1888

Františka, Jan Roušal a Antonia
Františka, František Hofbauer a Antonia

1889

Jakub, Jan Tříletý a Marie
Jakub, Jan Kaláb a Antonia
Jan, František Bullik a Antonia

1890

Františka, Jan Roušal a Antonia
Julia, František Poprdl a Františka
Juliana, František Simandl a Rosalia
František, Antonín Karásek a Maria
Aloisia, Jan Jelinek a Teresia
Jan, Jan Simandl a Maria
Maria, František Hofbauer a Antonia